

Міністерство освіти і науки України  
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**СЕМЕНЕНКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА**

УДК 930(73)"187/202":255-543.2](043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ**  
**«КУЛЬТ АСКЛЕПІЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**  
**(ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХІХ СТ. – СУЧАСНІСТЬ)»**

Спеціальність 032 Історія та археологія

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ О.В. Семененко

Науковий керівник: Ручинська Оксана Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент.

Харків – 2025

## АНОТАЦІЯ

*Семененко О. В. «Культ Асклепія в американській історіографії (остання чверть XIX ст. – сучасність)» -*

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. Харків, 2025.

Дисертація являє собою комплексне узагальнююче дослідження, метою якого є характеристика результатів дослідження американськими вченими культу Асклепія в Стародавніх Греції та Римі.

Культ бога лікування Асклепія займав особливе місце серед чисельних релігійних традицій античного світу, що було зумовлено його унікальними характеристиками. Храми бога-цілителя не лише виконували релігійну функцію, а й відігравали важливу роль у системі надання медичної допомоги, лікуючи хронічно хворих пацієнтів, з якими зазвичай, відмовлялися працювати світські лікарі. Серед відмінних рис культу Асклепія можна виокремити спеціалізацію храмів на лікуванні хронічних захворювань, поєднання як релігійних, так і раціональних методів терапії, відкритість асклепіонів для представників усіх соціальних верств і статей, а також його адаптивність до місцевих культурних особливостей. Завдяки цій гнучкості культ Асклепія не лише інтегрувався у сакральні практики різних регіонів, але й вплинув на локальні релігійні традиції. Дослідження зазначеного культу дозволяє отримати цінні відомості про зв'язок релігії та медицини в античному суспільстві, соціальну стратифікацію, а також специфіку культурного розвитку окремих регіонів Стародавніх Греції та Риму.

Історіографія культу Асклепія нараховує майже півтора століття. Американські дослідники долучилися до його вивчення у останній чверті XIX ст., спочатку коментуючи археологічні відкриття Афінського археологічного товариства та Французької школи в Афінах та згодом досліджуючи культ на основі нових археологічних джерел та власних наукових здобутків. До речі, в

1881 р. була заснована Американська школа антикознавства в Афінах. Вона стала однією з найстаріших американських наукових установ за кордоном, яка була заснована для сприяння дослідженням класичної грецької цивілізації. У 1929 р. представники цієї школи розпочали розкопки храму Асклепія в Коринфі, а з 1931 р. – на Афінській Агорі. Проте певне домінування американської історіографії в цій сфері закріпилося лише після публікації фундаментальної монографії Е. та Л. Едельштейнів "Асклепій: Збірка та інтерпретація джерел" (1945), яка й сьогодні зберігає своє важливе наукове значення. Після її виходу друком інтерес до культу Асклепія значно зріс серед представників різних наукових дисциплін, що сприяло започаткуванню міждисциплінарних досліджень цієї теми.

Попри багаторічні дослідження, культ Асклепія залишається актуальним об'єктом наукового аналізу, з огляду на його складність і багатогранність. У перші століття нашої ери він поширився й на територію сучасної України, зокрема у Херсонесі, про що свідчать непрямі джерела.

Незважаючи на багаторічні й плідні зусилля американських науковців у процесі вивчення культу Асклепія, їхні надбання вивчені фрагментарно. Здебільшого маємо історіографічні огляди в спеціальних монографіях. Звісно, слід відзначити й ті праці, в яких йдеться про розвиток антикознавства в США, зокрема, серед таких історіографічних праць слід згадати дослідження К. Діля, який аналізував вплив німецьких академічних традицій на американську науку наприкінці XIX – на початку XX ст.; М. Райнгольда, який вивчав, як ідеї, образи та традиції Стародавніх Греції й Риму впливали на формування американської культури, починаючи від колоніального періоду; монографію С. Дайсона, у якій автор простежив еволюцію колекціонування та вивчення грецьких і римських старожитностей (від хобі заможних американських мандрівників XVIII–XIX ст. до становлення повноцінної академічної дисципліни); працю Л. Мерітт, присвячену діяльності Американської школи антикознавства в Афінах у середині XX ст. – періоду, позначеного як глобальними подіями (зокрема Другою світовою війною), так і стрімким розвитком археологічних та антикознавчих студій.

Авторка детально описує еволюцію наукової програми Школи, створення та розширення її бібліотек, а також археологічні розкопки (зокрема на афінській Агорі й у Коринфі). Окрему увагу вона приділяє провідній ролі Школи у налагодженні тісних зв'язків між грецькими та американськими академічними колами. Певний історіографічний аналіз міститься в рецензіях на монографії, присвячених культу Асклепія, біографічних нарисах про науковців, які займалися цією темою та передмовах до фундаментальних праць з культу Асклепія, які мають історіографічний характер. На сьогодні актуальним завданням є узагальнення цих оцінок та виокремлення недостатньо вивчених аспектів зазначеної проблематики.

Тривалий час в українській науковій літературі культ Асклепія майже не досліджувався. Згадки про нього містяться у статті В.І. Кадєєва, присвяченій медицині Херсонеса Таврійського; у статті Л. Г. Шепко, присвяченій образам богів-лікарів у художній культурі грецьких міст Північного Причорномор'я та деяких інших. Говорячи про сучасну українську історіографію, слід відзначити монографію Т. Шевченко, яка присвячена релігійним культам Херсонесу Таврійського.

Таким чином, визначення здобутків американських дослідників культу Асклепія є важливим завданням для сучасних науковців, адже це дозволить не лише систематизувати наукові знання про культ Асклепія, глибше з'ясувати його релігійне, соціальне та медичне значення в античному світі, а й досягнути роль окремих наукових шкіл у розвитку антикознавства, зокрема, з'ясувати внесок американських дослідників.

Джерельну базу дисертаційного дослідження складають різноманітні за формою та жанром історіографічні джерела, а саме монографії, статті, дисертації, автобіографії, рецензії, некрологи та інші тексти, в яких відобразилося ставлення американських істориків до тих чи інших проблем, які пов'язані з культом Асклепія (йдеться про доповіді на конференціях, статті в довідкових та енциклопедичних виданнях, про передмови до звітів про

археологічні розкопки, або коментарі щодо деяких знайдених артефактів; про річні звіти Американської школи антикознавства в Афінах тощо).

Тематично історіографічні джерела з культу Асклепія можна поділити на наступні групи: праці, присвячені дослідженню речових та епіграфічних джерел з культу Асклепія; праці, присвячені дослідженню синкретизму і сакральних практик у культі та праці, присвячені дослідженню медичного аспекту культу Асклепія.

Важливими результатами дисертаційного дослідження став комплексний аналіз наукового доробку американських вчених, які досліджували культ Асклепія, та визначення їхнього наукового внеску в історіографію проблеми; систематизація праць американських істориків культу Асклепія за проблемно-тематичним принципом; створення періодизації історіографічного процесу та характеристика основних етапів вивчення культу Асклепія, а також визначення провідних фахівців, які визначали специфіку того чи іншого історіографічного періоду. Також було удосконалено розуміння внеску окремих американських дослідників у вивчення культу Асклепія; дістало подальшого розвитку розуміння особливостей взаємодії американських та європейських істориків, зокрема, щодо дослідження культу Асклепія у Стародавній Греції та Римській імперії та використання міждисциплінарного підходу до вивчення культу Асклепія.

Аналіз ступеню дослідження культу Асклепія в американській історіографії останньої чверті XIX ст. – XXI ст. засвідчив комплексний характер самого культу, багатовекторність наукових підходів до нього та вагомий внесок американських дослідників у глобальний науковий дискурс.

Класифікуючи американські наукові дослідження культу Асклепія на групи та підгрупи за проблемно-тематичними ознаками та застосовуючи інші методи історіографічного аналізу, були визначені етапи відповідного історіографічного процесу. У результаті вдалося запропонувати періодизацію становлення та розвитку американських студій культу Асклепія, виявити чинники, які впливали на цей процес. Можна виділити кілька етапів становлення та розвитку американських студій культу Асклепія: 1) остання чверть XIX ст. (відкриття

храмів Асклепія в Афінах та Епідаврї) – 1945 рік (вихід друком фундаментальної монографії Е. та Л. Едельштейн «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел»); 2) 1945 рік – 1960-ті рр. (після публікації англійською мовою в США монографії К. Керенї «Асклепій: архетипний образ буття лікаря», дослідження культу Асклепія поширилось на площину психології); 1960-ті рр. – початок 2000-х рр. (зміщення фокусу з релігійного та медичного виміру дослідження культу Асклепія на соціально-політичний); 2000-ні рр. – сучасність (застосування новітніх технологій та сучасних методів дослідження у вивченні проблематики культу Асклепія).

Таким чином, американська історіографія, що стосується медичного аспекту культу Асклепія, поступово з'ясувала складну систему релігійно-медичних практик, пов'язаних зі святилищами бога-цілителя. У фокусі досліджень опинилися не тільки архітектура та ритуали, а й психологічна динаміка, соціальні чинники та культурні обставини. Це підтверджує, що культ Асклепія в античному суспільстві був багаторівневим явищем, яке поєднувало лікування, віру і громадські цінності, забезпечуючи водночас потреби як окремих пацієнтів, так і всієї спільноти.

Такий комплексний погляд розширює уявлення про життя античного суспільства, підкреслюючи його синкретичну природу, де віра й знання, політика й медицина, приватний і громадський простір перепліталися в єдину цілісність.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані під час підготовки навчальних курсів та спецкурсів з історії Стародавніх Греції та Риму, античної культури, античної археології, історії релігій Стародавнього світу, історіографії, для проведення подальших досліджень культу Асклепія українськими науковцями. Міждисциплінарний характер роботи дозволяє залучати її результати при підготовці навчальних програм не лише за спеціальністю «Історія та археологія», а й спеціальностей медичного (Історія медицини), психологічного (Історія психології та психотерапії), архітектурного (Історія античної храмової архітектури) напрямів.

**Ключові слова:** культ Асклепія, історіографія, трансформації, просопографія, історична пам'ять, історія медицини, Рим, Римська імперія, римська провінція, Афіни, поліс, античність, язичництво, християнство.

## ABSTRACT

Semenenko O. V. “The Cult of Asclepius in American Historiography (the Last Quarter of the 19th Century – Present Day)” -

Qualifying scientific work in manuscript form.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 – History and Archaeology (Field of Knowledge 03 – Humanities). – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2025.

The dissertation is a comprehensive study aimed at characterizing the results of research conducted by American scholars on the cult of Asclepius in Ancient Greece and Rome.

The cult of Asclepius, the god of healing, occupied a special place among the numerous religious traditions of the ancient world, which was due to its unique characteristics. The temples of the god of healing not only performed a religious function but also played an important role in the system of medical care, treating chronically ill patients who were usually refused treatment by secular doctors. Among the distinctive features of the cult of Asclepius, we can highlight the specialization of temples in the treatment of chronic diseases, the combination of both religious and rational methods of therapy, the openness of Asclepieia to representatives of all social classes and genders, as well as its adaptability to local cultural characteristics. Thanks to this flexibility, the cult of Asclepius not only integrated into the sacred practices of various regions but also influenced local religious traditions. Research into this cult provides valuable information about the relationship between religion and medicine in ancient society, social stratification, and the specific cultural development of individual regions of Ancient Greece and Rome.

The historiography of the cult of Asclepius spans almost a century and a half. American researchers joined its study in the last quarter of the 19th century, initially commenting on the archaeological discoveries of the Athenian Archaeological Society and the French School in Athens, and later researching the cult based on new archaeological sources and their own scientific achievements. Incidentally, in 1881, the American School of Classical Studies was founded in Athens. It became one of the

oldest American scientific institutions abroad, established to promote research into classical Greek civilization. In 1929, representatives of this school began excavations of the Temple of Asclepius in Corinth, and in 1931, at the Athenian Agora. However, the dominance of American historiography in this field was only consolidated after the publication of the fundamental monograph by E. and L. Edelstein, "Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies" (1945), which remains of great scientific importance today. After its publication, interest in the cult of Asclepius grew significantly among representatives of various scientific disciplines, which contributed to the launch of interdisciplinary research on this topic.

Despite many years of research, the cult of Asclepius remains a relevant subject of scientific analysis, given its complexity and multifaceted nature. In the first centuries of our era, it spread to the territory of modern Ukraine, in particular, to Chersonesus, as evidenced by indirect sources.

Despite the long-standing and fruitful efforts of American scholars in studying the cult of Asclepius, their achievements have been studied only fragmentarily. For the most part, we have historiographical reviews in special monographs. Of course, we should also mention works that discuss the development of ancient studies in the United States. Among such historiographical works, we should mention the research of C. Diehl, who analyzed the influence of German academic traditions on American science in the late 19th and early 20th centuries; M. Reinhold, who studied how the ideas, images, and traditions of Ancient Greece and Rome influenced the formation of American culture, starting from the colonial period; and the monograph by S. Dyson, in which the author traced the evolution of collecting and studying Greek and Roman antiquities (from a hobby of wealthy American travelers in the 18th–19th centuries to the establishment of a full-fledged academic discipline); the work of L. Merritt, devoted to the activities of the American School of Classical Studies in Athens in the mid-20th century, a period marked by both global events (in particular, World War II) and the rapid development of archaeological and classical studies. The author describes in detail the evolution of the scientific program of the school, the creation and expansion of its libraries, as well as archaeological excavations (in particular at the

Athenian Agora and in Corinth). She pays special attention to the leading role of the school in establishing close ties between Greek and American academic circles. A certain historiographical analysis is contained in reviews of monographs devoted to the cult of Asclepius, biographical sketches of scholars who have studied this topic, and prefaces to fundamental works on the cult of Asclepius, which are historiographical in nature. Today, the task at hand is to summarize these assessments and identify understudied aspects of the issue.

For a long time, the cult of Asclepius was hardly studied in Ukrainian scientific literature. References to it can be found in an article by V. I. Kadieiev on medicine in Tauric Chersonesus; in an article by L. G. Shepko on images of gods-healers in the artistic culture of Greek cities in the Northern Black Sea region and some others. Speaking of modern Ukrainian historiography, it is worth noting the monograph by T. Shevchenko, which is devoted to the religious cults of Tauric Chersonesus.

Thus, determining the achievements of American researchers of the cult of Asclepius is an important task for modern scholars, as it will allow not only to systematize scientific knowledge about the cult of Asclepius, to gain a deeper understanding of its religious, social, and medical significance in the ancient world, but also to comprehend the role of individual scientific schools in the development of antiquity studies, in particular, to determine the contribution of American researchers.

The source base of the dissertation research consists of historiographical sources of various forms and genres, namely monographs, articles, dissertations, autobiographies, reviews, obituaries, and other texts that reflect the attitude of American historians to various issues related to the cult of Asclepius (these include conference reports, articles in reference and encyclopedic publications, prefaces to reports on archaeological excavations, or comments on some of the artifacts found; annual reports of the American School of Classical Studies in Athens, etc.).

Thematic historiographical sources on the cult of Asclepius can be divided into the following groups, works devoted to the study of material and epigraphic sources on the cult of Asclepius; works devoted to the study of syncretism and sacred practices

in the cult; and works devoted to the study of the medical aspect of the cult of Asclepius.

The important results of the dissertation research include a comprehensive analysis of the scientific achievements of American scholars who studied the cult of Asclepius and the determination of their scientific contribution to the historiography of the problem; the systematization of the works of American historians of the cult of Asclepius according to a problem-thematic principle; the creation of a periodization of the historiographical process and a description of the main stages of the study of the cult of Asclepius, as well as the identification of leading experts who determined the specifics of a particular historiographical period. The contribution of individual American researchers to the study of the cult of Asclepius was also improved; the understanding of the peculiarities of the interaction between American and European historians, regarding the study of the cult of Asclepius in Ancient Greece and the Roman Empire and the use of an interdisciplinary approach to the study of the cult of Asclepius, was further developed.

An analysis of the degree of research on the cult of Asclepius in American historiography in the last quarter of the 19th century – 21st century revealed the complex nature of the cult itself, the multi-vector nature of scientific approaches to it, and the significant contribution of American researchers to the global scientific discourse.

By classifying American scientific research on the cult of Asclepius into groups and subgroups according to problem-thematic criteria and applying other methods of historiographical analysis, the stages of the corresponding historiographical process were identified. As a result, it was possible to propose a periodization of the formation and development of American studies of the cult of Asclepius and to identify the factors that influenced this process. Several stages in the formation and development of American studies of the cult of Asclepius can be identified: 1) the last quarter of the 19th century (the discovery of the temples of Asclepius in Athens and Epidauros) – 1945 (the publication of the fundamental monograph by E. and L. Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*“); 2) 1945–1960s (after the

publication in English in the US of K. Kerényi's monograph "Asklepios: Archetypal Image of the Physician's Existence," research into the cult of Asclepius spread to the field of psychology); 1960s – early 2000s (shift of focus from the religious and medical dimensions of the study of the cult of Asclepius to the socio-political); 2000s – present (application of the latest technologies and modern research methods in the study of the cult of Asclepius).

Thus, American historiography concerning the medical aspect of the cult of Asclepius gradually uncovered a complex system of religious and medical practices associated with the sanctuaries of the god of healing. The focus of research has been not only on architecture and rituals, but also on psychological dynamics, social factors, and cultural circumstances. This confirms that the cult of Asclepius in ancient society was a multi-level phenomenon that combined healing, faith, and social values, while meeting the needs of both individual patients and the community.

Such a comprehensive view broadens our understanding of ancient society, emphasizing its syncretic nature, where faith and knowledge, politics and medicine, private and public space were intertwined into a single whole.

The results of the dissertation research can be used in the preparation of training courses and special courses on the history of Ancient Greece and Rome, ancient culture, ancient archaeology, the history of religions of the Ancient World, historiography, and for further research on the cult of Asclepius by Ukrainian scholars. The interdisciplinary nature of the work allows its results to be used in the preparation of educational programs not only in the specialty "History and Archaeology," but also in the medical (History of Medicine), psychological (History of Psychology and Psychotherapy), and architectural (History of Ancient Temple Architecture) fields.

**Keywords:** cult of Asclepius, historiography, transformations, prosopography, historical memory, history of medicine, Rome, Roman Empire, Roman province, Athens, polis, antiquity, paganism, Christianity.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у виданнях, включених до переліку фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»:

1. Семененко О.В. Культ Асклепія у західноєвропейській та північноамериканській історичній науці. *Zaporizhzhya Historical Review*. 2020. Вип. 2(54). С. 130–136.  
URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/937/881>  
DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2020-2-54-45>  
**Ключові слова:** медицина, історіографія, Асклепій, культ.
2. Семененко О.В. «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел» Е. та Л. Едельштейнів – перша фундаментальна праця з дослідження культу Асклепія». *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2021. Чис. 25. С. 104-108.  
URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/274/222>  
DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.17>  
**Ключові слова:** історіографія, Л. Едельштейн, антична медицина, Асклепій.
3. Семененко О. Зміна парадигми в дослідженні культу Асклепія в історіографії США останньої чверті XIX ст. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 60. Т. 4. – С. 11-17.  
URL: [https://www.aphn-journal.in.ua/archive/60\\_2023/part\\_4/2.pdf](https://www.aphn-journal.in.ua/archive/60_2023/part_4/2.pdf)  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-2>  
**Ключові слова:** Асклепій, історіографія, США, антична медицина.

**Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:**

1. Ручинская О.А., Семененко Е.В. Храмовая медицина в античных городах Западного Причерноморья в I – III вв. К постановке вопроса. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2012. Вип. 45. С. 158–161.
2. Семененко Е.В. Женские здравеносные божества в городах Северного и Западного Понта в I – III вв. н.э. *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. 19–20 квітня 2011 р. Харків, 2011*. С. 158–161.
3. Semenenko E.V. The Cult of Hygieia in the Poleis of Northern and Western Black Sea Regions in I – IV Centuries A. D. *Історичні, економічні, соціально-філософські та освітні аспекти розвитку охорони здоров'я: матеріали міжнар. наук. інтернет-конф., присвяченої 75-річчю кафедри суспільних наук ХНМУ, 4 – 11 листопада 2013 р. Харків, 2013*. С. 133–136.
4. Semenenko O.V. The Cult of Asclepius in Moesia and Thracia in 1st – 3rd cent. A.D. *Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. з міжнародною участю 24 жовтня 2018 р. Харків, 2018*. – С. 35–36.
5. Semenenko O.V. An Insight into the Study of the Cult of Asclepius in American Historiography (Late 19<sup>th</sup> cent. – early 20<sup>th</sup> cent.). «*Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century. CLIL in action*». Матеріали X Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. (Україна, Харків, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 12 бер. 2021). С. 157–164.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                   |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                                                 | <b>16</b>  |
| <b>Розділ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....</b>                                                                  | <b>22</b>  |
| 1.1. Стан наукової розробки проблеми.....                                                                                                         | 22         |
| 1.2. Історіографічні джерела.....                                                                                                                 | 39         |
| 1.3. Теоретико-методологічні засади.....                                                                                                          | 53         |
| <b>Розділ 2. РЕЧОВІ ТА ЕПІГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА З КУЛЬТУ АСКЛЕПІЯ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ США.....</b>                                    | <b>59</b>  |
| 2.1. Храм Асклепія в Афінах.....                                                                                                                  | 59         |
| 2.2. Храм Асклепія в Епідаврї.....                                                                                                                | 79         |
| 2.3. Храм Асклепія в Коринфі.....                                                                                                                 | 88         |
| 2.4. Храми Асклепія на Кіпрі, в Елевсині, на Косі, в Тегей, на Пепарітосі та в Пергамі.....                                                       | 93         |
| <b>Розділ 3. СИНКРЕТИЗМ І САКРАЛЬНІ ПРАКТИКИ В КУЛЬТІ АСКЛЕПІЯ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ ТА РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ПРАЦЯХ АМЕРИКАНСЬКИХ ІСТОРИКІВ.....</b> | <b>102</b> |
| 3.1. Дослідження синкретизму та релігійної адаптації культу Асклепія.....                                                                         | 102        |
| 3.2. Культ Асклепія в античному суспільстві.....                                                                                                  | 114        |
| 3.3. Дослідження інкубації в культі Асклепія.....                                                                                                 | 125        |
| 3.4. Культ Асклепія та християнство.....                                                                                                          | 132        |
| <b>Розділ 4. МЕДИЧНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУ АСКЛЕПІЯ АМЕРИКАНСЬКІЙ В ІСТОРІОГРАФІЇ.....</b>                                                               | <b>147</b> |
| 4.1. Дослідження асклепіонів як терапевтичного середовища.....                                                                                    | 147        |
| 4.2. Методи лікування в асклепіонах.....                                                                                                          | 156        |
| 4.3. Культ Асклепія у контексті психотерапії.....                                                                                                 | 160        |
| 4.4. Дослідження впливу культу Асклепія на античну медицину.....                                                                                  | 178        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                                              | <b>194</b> |
| <b>СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ</b>                                                                                                                |            |
| <b>ДОДАТКИ</b>                                                                                                                                    |            |

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Культ бога лікування Асклепія займав особливе місце серед чисельних релігійних традицій античного світу, що було зумовлено його унікальними характеристиками. Храми бога-цілителя не лише виконували релігійну функцію, а й відігравали важливу роль у системі надання медичної допомоги, лікуючи хронічно хворих пацієнтів, з якими зазвичай, відмовлялися працювати світські лікарі. Серед відмінних рис культу Асклепія можна виокремити спеціалізацію храмів на лікуванні хронічних захворювань, поєднання як релігійних, так і раціональних методів терапії, відкритість асклепіонів для представників усіх соціальних верств і статей, а також його адаптивність до місцевих культурних особливостей. Завдяки цій гнучкості культ Асклепія не лише інтегрувався у сакральні практики різних регіонів, але й вплинув на локальні релігійні традиції. Дослідження зазначеного культу дозволяє отримати цінні відомості про зв'язок релігії та медицини в античному суспільстві, соціальну стратифікацію, а також специфіку культурного розвитку окремих регіонів Стародавніх Греції та Риму.

Історіографія культу Асклепія нараховує майже півтора століття. Американські дослідники\* долучилися до його вивчення у останній чверті XIX ст., спочатку коментуючи археологічні відкриття Афінського археологічного товариства та Французької школи в Афінах та згодом досліджуючи культ на основі нових археологічних джерел та власних наукових здобутків. До речі, в 1881 р. була заснована Американська школа антикознавства в Афінах. Вона стала однією з найстаріших американських наукових установ за кордоном, яка була заснована для сприяння дослідженням класичної грецької цивілізації. У 1929 р. представники цієї школи розпочали розкопки храму Асклепія в Коринфі, а з 1931 р. – на Афінській Агорі. Проте певне домінування американської історіографії в цій сфері закріпилося лише після публікації фундаментальної монографії Е. та Л. Едельштейнів "Асклепій: Збірка та інтерпретація джерел"

---

\* Тут і далі під «американськими дослідниками» маються на увазі дослідники зі Сполучених Штатів Америки та дослідники, які працювали в США та публікували там свої праці.

(1945), яка й сьогодні зберігає своє важливе наукове значення. Після її виходу друком інтерес до культу Асклепія значно зріс серед представників різних наукових дисциплін, що сприяло започаткуванню міждисциплінарних досліджень цієї теми.

Попри багаторічні дослідження, культ Асклепія залишається актуальним об'єктом наукового аналізу, з огляду на його складність і багатогранність. У перші століття нашої ери він поширився й на територію сучасної України, зокрема у Херсонесі, про що свідчать непрямі джерела.

Незважаючи на багаторічні й плідні зусилля американських науковців у процесі вивчення культу Асклепія, їхні надбання вивчені фрагментарно. Здебільшого маємо історіографічні огляди в спеціальних монографіях. Звісно, слід відзначити й ті праці, в яких йдеться про розвиток антикознавства в США, зокрема, серед таких історіографічних праць слід згадати дослідження К. Діля (Diehl 1890), який аналізував вплив німецьких академічних традицій на американську науку наприкінці XIX – на початку XX ст.; М. Райнгольда (Reinhold 1984), який вивчав, як ідеї, образи та традиції Стародавніх Греції й Риму впливали на формування американської культури, починаючи від колоніального періоду; монографію С. Дайсона (Dyson 1998), у якій автор простежив еволюцію колекціонування та вивчення грецьких і римських старожитностей (від хобі заможних американських мандрівників XVIII–XIX ст. до становлення повноцінної академічної дисципліни); працю Л. Мерітт (Meritt 1984), присвячену діяльності Американської школи антикознавства в Афінах у середині XX ст. – періоду, позначеного як глобальними подіями (зокрема Другою світовою війною), так і стрімким розвитком археологічних та антикознавчих студій. Авторка детально описує еволюцію наукової програми Школи, створення та розширення її бібліотек, а також археологічні розкопки (зокрема на афінській Агорі й у Коринфі). Окрему увагу вона приділяє провідній ролі Школи у налагодженні тісних зв'язків між грецькими та американськими академічними колами. Певний історіографічний аналіз міститься в рецензіях на монографії, присвячених культу Асклепія, біографічних нарисах про науковців, які займалися

цією темою та передмовах до фундаментальних праць з культу Асклепія, які мають історіографічний характер. На сьогодні актуальним завданням є узагальнення цих оцінок та виокремлення недостатньо вивчених аспектів зазначеної проблематики.

Тривалий час в українській науковій літературі культ Асклепія майже не досліджувався. Згадки про нього містяться у статті В.І. Кадеєва (Кадеєв 1994), присвяченій медицині Херсонеса Таврійського; у статті Л. Г. Шепко (Шепко 2004), присвяченій образам богів-лікарів у художній культурі грецьких міст Північного Причорномор'я та деяких інших. Говорячи про сучасну українську історіографію, слід відзначити монографію Т. Шевченко (Shevchenko 2023), яка присвячена релігійним культам Херсонесу Таврійського.

Таким чином, визначення здобутків американських дослідників культу Асклепія є важливим завданням для сучасних науковців, адже це дозволить не лише систематизувати наукові знання про культ Асклепія, глибше з'ясувати його релігійне, соціальне та медичне значення в античному світі, а й досягнути роль окремих наукових шкіл у розвитку антикознавства, зокрема, з'ясувати внесок американських дослідників.

**Метою** даної дисертаційної роботи є характеристика результатів дослідження американськими вченими культу Асклепія в Стародавніх Греції та Римі.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання**:

- з'ясувати еволюцію поглядів американських науковців на основні характеристики культу Асклепія та визначити етапи відповідного історіографічного процесу;
- схарактеризувати методологічні підходи американських істориків при вивченні культу Асклепія;
- запропонувати проблемно-тематичну класифікацію американських наукових досліджень з культу Асклепія;
- схарактеризувати процес інтеграції американських науковців у європейські археологічні студії;

– виокремити дискусійні та недостатньо вивчені аспекти за даною проблематикою.

**Об’єктом** дослідження є наукові праці американських істориків, які присвячені дослідженню культу Асклепія.

**Предметом** дослідження є визначення специфіки підходів та результатів дослідження культу Асклепія у Стародавніх Греції та Римі в американській історіографії.

**Хронологічні рамки** дослідження: *історичний* вимір охоплює класичний та елліністичний періоди історії Стародавньої Греції (VI–I ст. до н.е.) та період Римської імперії (I–V ст. н.е.); *історіографічний* – охоплює період від останньої чверті XIX ст., коли були відкриті головні храми Асклепія в Афінах та Епідаврї та створена Американська школа антикознавства в Афінах, що дало поштовх дослідженню цієї проблематики, й до сьогодення.

**Територіальні рамки** дослідження: *історичний* вимір включає територію Стародавньої Греції та Римської імперії, де безпосередньо мав місце культ Асклепія; *історіографічний* вимір – територія США, вчені яких зробили помітний внесок у дослідження даної проблематики.

Методологічною основою дослідження стали фундаментальні принципи та підходи, які властиві сучасній історичній науці. Передовсім йдеться про принципи історизму та системності. Це дало змогу розглянути вивчення культу Асклепія в американській історіографії як цілісний історіографічний процес, визначити умови та фактори його розгортання, а також окреслити роль конкретних наукових осередків та видатних особистостей на його поступ.

Застосований міждисциплінарний підхід надав можливість врахувати напрацювання в галузях археології, класичної філології, релігієзнавства, історії медицини та психології. Це дозволило всебічно схарактеризувати дослідження різних аспектів культу Асклепія – від релігійних до соціально-політичних, – американськими вченими.

Застосовані **методи дослідження** визначені метою і завданнями дисертаційної роботи. Докладніше про це йдеться в окремому розділі дисертації.

**Наукова новизна** дисертаційного дослідження полягає в тому, що *уперше:*

- комплексно проаналізовано науковий доробок американських вчених, які досліджували культ Асклепія, та визначено їхній науковий внесок в історіографію проблеми;

- систематизовано праці американських істориків культу Асклепія за проблемно-тематичним принципом;

- запропоновано періодизацію історіографічного процесу та схарактеризовано основні етапи вивчення культу Асклепія, а також визначено провідних фахівців, які визначали специфіку того чи іншого історіографічного періоду;

*удосконалено:*

- розуміння внеску окремих американських дослідників у вивчення культу Асклепія;

*дістало подальшого розвитку:*

- розуміння особливостей взаємодії американських та європейських істориків, зокрема, щодо дослідження культу Асклепія у Стародавній Греції та Римській імперії.

- використання міждисциплінарного підходу до вивчення культу Асклепія.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, що представляє авторське осмислення розвитку американської історіографії культу Асклепія.

Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, здобуті авторкою самостійно. Усі публікації в наукових фахових збірниках і доповіді на конференціях є одноосібними, окрім статті «Храмовая медицина в античных городах Западного Причерноморья в I – III вв. К постановке вопроса», опублікованої у співавторстві з науковим керівником у 2012 році.

**Практичне значення результатів дослідження.** Результати роботи можуть бути використані під час підготовки навчальних курсів та спецкурсів з історії Стародавніх Греції та Риму, античної культури, античної археології, історії

релігій Стародавнього світу, історіографії, для проведення подальших досліджень культу Асклепія українськими науковцями. Міждисциплінарний характер роботи дозволяє залучати її результати при підготовці навчальних програм не лише за спеціальністю «Історія та археологія», а й спеціальностей медичного (Історія медицини), психологічного (Історія психології та психотерапії), архітектурного (Історія античної храмової архітектури) напрямів.

***Апробація матеріалів дисертації.*** Основні положення дисертації були представлені на університетських, всеукраїнських та міжнародних, в межах України, конференціях: III міжнародна науково-практична конференція Гендер. Екологія (м. Харків, 2011); Міжнародна наукова інтернет-конференція, присвячена 75-річчю кафедри суспільних наук ХНМУ (Харків, 2013); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення» (Харків, 2018); X Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century. CLIL in action» (Харків, 2021).

***Публікації.*** Основні результати дослідження були опубліковані у 3 наукових статтях у вітчизняних фахових виданнях категорії Б.

***Структура та обсяг дисертації.*** Робота складається зі Вступу, 4 розділів, 15 підрозділів, Висновків, Списку джерел та літератури – 328 найменувань. Обсяг основної частини роботи складає 187 сторінок машинописного тексту, загальний обсяг роботи – 236 сторінок.

## **РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Опрацювання історіографічної наукової проблематики, так само як і при здійсненні інших видів історичних досліджень, вимагає уважного ставлення до творчого доробку попередників, визначення інформаційного потенціалу джерел та методологічних принципів і методів власного дослідження. В даному випадку ситуація ускладнювалася тим, що в українській науці розвиток американського антикознавства залишається недостатньо вивченим, а деякі історіографічні джерела були важкодоступні через їхню бібліографічну рідкість. Тим не менш, наявний історіографічний матеріал надає змогу з'ясувати як досягнення, так і лакуни в дослідженні теми, визначити певні етапи історіографічного процесу та специфіку методологічних підходів американських науковців до розв'язання відповідних проблем.

### **1.2. Стан наукової розробки проблеми.**

Одразу слід зазначити, що суто історіографічних праць, які були б присвячені дослідженню процесу вивчення культу Асклепія американськими науковцями, немає. Утім, відомості про стан дослідження культу бога-лікаря в американській історіографії можна віднайти в публікаціях, зокрема, зазвичай, вони містяться у вступних частинах узагальнюючих монографій, які присвячені культу Асклепія. Також об'єктом уваги стали праці, в яких аналізується розвиток антикознавства в США та науковий доробок окремих учених. Не претендуючи на всебічну характеристику розвитку американської історіографії в цьому підрозділі, спробуємо визначити ті ключові праці, автори яких намагалися схарактеризувати внесок американських учених передовсім в дослідження культу Асклепія.

Раніше за все науковці звернули увагу на процес формування античної археології в США.

Однією з перших таких праць, в якій ідеться про американські археологічні дослідження в Греції, стала праця Л. Мерітта, яка присвячена діяльності Американської школи антикознавства в Афінах. В ній автор детально

схарактеризував найважливіші розкопки, які здійснила Школа, зокрема на Афінській агорі та у Коринфі (Meritt 1984).

На сьогодні розвиток античної археології в США досить ґрунтовно досліджено С. Дайсоном. Автор проаналізував діяльність провідних американських археологів, схарактеризував їхні дослідження пам'яток стародавньої Греції та Риму, а також роль таких інституцій, як музеї та університети, у процесі професіоналізації античної археології в США (Dyson 1998). Розвиток античної археології в Афінах та її значення для вивчення культових комплексів, зокрема пов'язаних із Асклепієм, висвітлено у монографії Дж. Кемпа. Праця є всебічним оглядом археологічних досліджень Афін, що охоплює розвиток міста від доісторичних часів до пізньої античності. В тому числі тут йдеться й про роль американських учених (Camp 2001).

В контексті інституалізації антикознавства в США важливо також розуміти умови та фактори розвитку американської гуманітаристики в цілому. Відповідно, варто звернути увагу на працю Дж. Арлта, в якій автор аналізує процес створення інституцій, що забезпечували фінансування наукових досліджень у США, в тому числі йдеться й про заснування «Національного фонду гуманітарних наук», який відіграв значну роль у підтримці антикознавства (Dyson 1998).

Серед тих проблем, на які звернули увагу американські науковці, була й проблема впливу європейської науки на становлення американського антикознавства. Зокрема, важливою в цьому плані є праця П. Бейкера, яка присвячена впливу культурної спадщини Італії на американських інтелектуалів, художників та письменників першої половини XIX ст. П. Бейкер переконливо довів, що антична спадщина Італії слугувала джерелом натхнення не лише для американських митців, а й для науковців, які прагнули засвоїти досягнення європейської науки в дослідженні пам'яток античної доби (Baker 1964).

Академічним зв'язкам між США та Європою присвячена монографія К. Діля, де, серед іншого, висвітлюється вплив німецьких наукових традицій на американське антикознавство. Німецька модель освіти — із чітко структурованими навчальними програмами, науковими стипендіями, великими

бібліотеками та системою семінарів — започаткувала нові стандарти вищої освіти. Ця модель сприяла формуванню в Америці інституційно організованої системи аспірантської підготовки, зокрема через створення Університету Джона Гопкінса, який був безпосередньо натхненний німецьким університетським ідеалом. Німецькі вчені заклали засади *Altertumswissenschaft* — міждисциплінарного підходу до вивчення античності, який поєднував класичну філологію, археологію, історію та матеріальну культуру. Запровадження німецьких академічних стандартів у США стало можливим завдяки реформам таких фігур, як Ч. Еліот у Гарварді, який прямо орієнтувався на гуманістичну концепцію О. фон Гумбольдта. Цей вплив був не лише формальним — дев'ять із двадцяти трьох професорів Гарварду на той час були випускниками німецьких університетів, що засвідчує глибоку інтеграцію німецької наукової культури в американський освітній простір. К. Діль особливо підкреслює роль німецьких учених-емігрантів, які опинилися в США після політичних потрясінь у Німеччині внаслідок утвердження націонал-соціалізму. Німецькі вчені не лише започаткували нові підходи до вивчення античності, а й безпосередньо вплинули на становлення американської антикознавчої традиції. Їхній внесок був методологічним, кадровим та інституційним. У результаті, американське антикознавство стало продовженням і переосмисленням німецької наукової спадщини, адаптованої до нових умов і академічної культури Сполучених Штатів (Diehl 1978).

Взагалі американські вчені помітили суттєвий вплив античної спадщини на американську політику та культуру. Так, у монографії М. Рейнгольда йдеться про те, як грецька і римська традиція формувала політичну ідеологію, риторичку та, навіть, освітню систему США, а також подекуди простежується еволюція викладання антикознавства в американських університетах (Reinhold 1984).

Важливу роль у процесі осмислення становлення американського антикознавства відіграв Безіл Гілдерслів. Це був один із найвпливовіших антикознавців XIX—XX ст., засновник «Американського філологічного журналу», Б. Гілдерслів відіграв провідну роль у професіоналізації викладання

антикознавства у США. В зазначеній монографії автор ретельно проаналізував листування цього видатного науковця й зробив висновок про значний вплив німецької філологічної традиції на американських науковців. До початку Громадянської війни чимало американських антикознавців здобували освіту в німецьких університетах. Після війни ця тенденція лише посилилася: до кінця XIX ст. в Німеччині навчалося близько 10 000 американців, серед яких було чимало майбутніх провідних представників антикознавства. Подібно до Ч. Е. Нортон, Б. Гілдерслів був переконаний, що американські вчені мають не лише переймати європейські традиції, а й самостійно формувати наукову думку в галузі антикознавства. Б. Гілдерслів був випускником німецької аспірантури. Як учений, сформований у дусі *Alttertumswissenschaft*, він послідовно наголошував на важливості опрацювання античних пам'яток, написів і класичних текстів як основи фахової підготовки студентів (Briggs 1995).

Окремим блоком можна розглядати праці, в яких ідеться безпосередньо про дослідження культу Асклепія американськими вченими.

Важлива інформація, яка стосується стану розробки наукової проблеми, що нас цікавить, міститься в історіографічних оглядах, які є частиною відповідних монографій, присвячених дослідженню релігійних культів в античну добу й, передовсім, культу Асклепія.

Так, у передмові до книги Е. Доддса «Греки та ірраціональне» (1951) окреслено основні цілі дослідження та методологічний підхід автора. Е. Доддс пояснює, що ця праця базується на циклі його лекцій, прочитаних у Берклі у 1949 р., і зорієнтована не лише на фахівців із антикознавства, а й на ширше коло науковців, зокрема антропологів і психологів. Він наголошує, що книга не є історією грецької релігії, а радше про те, як грецькі мислителі інтерпретували ірраціональний досвід (тема, яку раціоналізм XIX ст. часто ігнорував, але яка у другій половині XX ст. визнається фундаментальною для розуміння античного світогляду).

Автор одним із перших почав захищати використання антропологічних і психологічних теорій при дослідженні релігійних культів античної доби, попри

скептичне ставлення багатьох антикознавців. Він зазначав, що хоча ці теорії можуть змінюватися, вони надають цінний інструментарій для аналізу грецької ментальності. Е. Доддс поставив під сумнів міф про унікальну раціональність греків, посилаючись на дослідження Л. Леві-Брюля та М. Нільссона, які довели, що «примітивні» форми мислення є невід'ємною частиною всіх культур, включно зі Стародавньою Грецією. Він наголошував, що відмова від сучасних антропологічних підходів залишає антикознавство в полоні застарілих концепцій (Dodds, 1951).

У передмові К. Керенї до книги «Асклепій: Архетипний образ буття лікаря» також є приклади історіографічної рефлексії. Відмежовуючи свою працю від попередніх досліджень, зокрема Е. та Л. Едельштейнів і У. Гаусмана, які зосереджувалися на компіляції літературних джерел і написів, К. Керенї пропонує досліджувати культ Асклепія крізь призму міфології та релігійної традиції. Він заперечує поширене припущення, що цей бог еволюціонував від звичайного героя, і критикує позитивістський підхід, який визнає релігійні вірування лише після їхнього документального підтвердження. Натомість він наголошує на міфі як фундаментальній складовій грецької релігійної свідомості.

К. Керенї виступає як прихильник методології, що розглядає Асклепія в ширшому контексті грецького міфу та ритуалу. Він пов'язує міф про народження цього бога з догомерівськими релігійними традиціями, знаходячи паралелі з Діонісом та Елевсинськими містеріями. Його підхід кинув виклик традиційним дослідженням, які зводили міфологію до алегоричних або раціоналістичних конструкцій. Натомість він трактує Асклепія як архетипну постать, а його культ і міфологія, на думку дослідника, відображають глибинні аспекти грецького релігійного досвіду (Kerenyi 1959, 13-27).

У передмові також підкреслюється міждисциплінарний підхід, якого дотримується К. Керенї і, який поєднує філологічний аналіз із сучасними психологічними концепціями, зокрема теоріями К. Юнга. Автор наголошує, що Асклепій був не лише богом медицини, а й центральною фігурою у грецькому розумінні зцілення, релігії та людського існування (Kerenyi 1959, xvii-xxvii). Це

був один з перших вдалих прикладів застосування міждисциплінарного підходу при дослідженні теми.

Цю історіографічну лінію продовжив К. Майєр. У вступі до його монографії «Антична інкубація та сучасна психотерапія» (1967) визначена ключова концептуальна основа його дослідження: він розглядає давньогрецькі ритуал інкубації як предтечу сучасної психотерапії. Він проводить паралель між давніми ритуалами та юнгіанською аналітичною психологією, вказуючи, що інкубація забезпечувала структурований простір для взаємодії людини з її несвідомим, подібний до механізмів, які використовує психоаналіз. Він критикує попередників за недостатню увагу до психологічних аспектів, коли йшлося про храмову медицину, зокрема Е. Волтон і подружжя Е. та Л. Едельштейнів. К. Майєр позиціонував своє дослідження як таке, що заповнює цю наукову прогалину. Він наголосив на тривкості архетипних мотивів зцілення, простежуючи їхню присутність у різних культурах і епохах. К. Майєр підкреслив значення міждисциплінарного підходу в реалізації свого дослідження, залучаючи різноманітні джерела для аналізу феномену інкубації, він дійшов висновку про те, що глибше розуміння психологічних засад античних ритуалів може збагатити сучасні підходи до психотерапії, особливо в аспектах, пов'язаних із роботою із символами та несвідомими процесами (Meier 1967, xi-xvi).

У спеціальному (хочу й відносно невеликому за обсягом) розділі монографії «Призвання Асклепія та політика зцілення в греко-римському світі», який, до речі, називається «Огляд наукових досліджень», її авторка Б. Віккізер простежує розвиток історіографії культу Асклепія, починаючи з кінця ХІХ ст. й до сучасності. По суті, це є перший приклад більш-менш систематизованого історіографічного огляду. Вона фіксує основні віхи досліджень, зокрема згадує археологічні розкопки в Афінах і Епідаврї (1870-1880-ті рр.), які сприяли формуванню систематичного підходу до вивчення культу. Авторка визнає значний внесок таких учених, як Е. Тремер, Е. Волтон і М. Бесньє, котрі займалися каталогізацією літературних і археологічних джерел, хоча їхні праці, зауважує Б. Віккізер, часто були позбавлені ширших аналітичних рамок. Вона

також звертає увагу на фундаментальну працю Е. та Л. Едельштейнів 1945-го року, яка стала важливим етапом у дослідженнях, поєднуючи історію медицини та релігієзнавство. Водночас Б. Віккізер критикує цю роботу за її надмірну християнську інтерпретацію культу Асклепія. Вона відзначила, що подальші дослідження поступово зосередилися на окремих аспектах культу: іконографії (У. Гаусманн), інкубації та психотерапії (К. Майєр), а також епіграфічних джерелах (А. Семерія). Б. Віккізер відзначає, що у другій половині XX ст. зріс інтерес до вивчення регіональних святилищ, вотивних жертвоприношень та соціально-політичного контексту культу, що демонструє відхід від суто позитивістського аналізу. Загалом, цей огляд ілюструє поступову зміну наукових підходів до вивчення культу Асклепія, підкреслюючи важливість міждисциплінарного підходу, що поєднує археологічні, текстові та соціально-історичні методи дослідження. Б. Віккізер позиціонує свою працю як спробу усунути існуючі прогалини, шляхом поєднання історії медицини, релігійної практики та політичного контексту розвитку культу (Wickkiser 2003, 2-6).

Серед останніх узагальнюючих праць, відзначимо дисертаційне дослідження Е. С. Окай «Зцілення в русі: Вплив локотерапії на архітектуру пергамського Асклепіону у II ст. н. е.». У розділі «Критика домінуючих підходів аналізує науковий розрив між літературними та архітектурними дослідженнями храмів Асклепія, зокрема Пергамського асклепіону. Вона стверджує, що існуючі дослідження недостатньо враховують взаємозв'язок між «рухом, зціленням і просторовим дизайном», зосереджуючись або на текстових джерелах, або на археологічних описах, але не поєднуючи їх в єдиному аналізі (Окай 2016, 27-32).

Таким чином, Е. С. Окай акцентує увагу на дисциплінарних розбіжностях: дослідники матеріальної культури та текстологи працюють у різних парадигмах, що перешкоджає комплексному осмисленню ролі архітектури у процесі зцілення. Вона зауважує, що археологи часто зосереджуються на описі структур, а не на їх терапевтичному значенні, і через це втрачається розуміння просторової організації як чинника лікування (Окай 2016, 27-32).

Авторка наголошує на необхідності цілісного методологічного підходу, який би поєднував архітектурний та текстовий аналіз, а також враховував тілесний досвід руху у святилищах. Вона пропонує теоретичну базу, яка дозволить глибше дослідити роль простору в процесі зцілення, зокрема шлях пацієнта через архітектурний ландшафт лікувального святилища (Oka 2016, 27-32).

Передовсім, відзначимо численні рецензії, автори яких критично оцінюють ключові монографії, присвячені цій проблематиці. Зокрема, особливу увагу рецензентів привернули праці Карла Робака (Roebuck 1951), Карла Керенї (Kerényi 1959), Джона Мікалсона (Mikalson 1998), Робіна Мітчелла-Бояска (Mitchell-Boyask 2011) та Бронвен Віккізер (Wickkiser 2003; 2008), які стали значним внеском у дослідження релігійного, медичного та політичного аспектів культу Асклепія.

Втім, поява таких рецензій фіксується ще наприкінці XIX ст. Так, Дж. Гаррісон у своїй рецензії критично оцінив монографію Е. Волтон, яка була опублікована 1894 р. Визнаючи ретельну компіляцію джерел, яку зробила Е. Волтон, Дж. Гаррісон в цілому висловила розчарування роботою, зазначаючи, що їй бракує оригінального внеску у вивчення культу Асклепія. Втім, Дж. Гаррісон схвалила методологічний підхід Е. Волтон, відзначаючи, що авторка здійснила ретельний синтез даних з різних місцевостей та представила їх у зручному наративному форматі. Особливе визнання отримали детальні показники літератури, написів і місцевостей, які, за словами Дж. Гаррісон, структуровані в дусі ретельності американської академічної традиції. Однак, головним недоліком праці, на думку Дж. Гаррісон, є її виключно описовий характер, без глибшого аналітичного осмислення чи теоретичних узагальнень. Вона зазначила, що Е. Волтон не запропонувала нових інтерпретацій або концептуальних підходів, які б сприяли кращому розумінню ролі культу Асклепія в античному суспільстві. Таким чином, рецензія Дж. Гаррісон засвідчує вже досить високі стандарти критичного підходу.

У монографії В. Джейна, яка вийшла друком у 1925 році і присвячена аналізу релігійних культів, пов'язаних із божествами-цілителями, розглядаються медичні практики та сакральні вірування в різних давніх культурах. Вона також стала об'єктом критики. У своїй рецензії автор, який сховався за криптонімом «Н. J. R.», відзначив широкий географічний та хронологічний діапазони дослідження, яке охоплює Єгипет, Месопотамію, Грецію та Рим. Важливою перевагою книги, на думку автора рецензії, є її ґрунтовність та системний підхід автора до аналізу джерел. Проте, як зазначає рецензент, попри значний обсяг інформації, дослідження страждає від недостатньої глибини аналізу. Рецензент наголосив, що В. Джейн зосередився переважно на описовій складовій, не пропонуючи концептуальних пояснень щодо причин поширення та трансформації культів богів-цілительів у різних суспільствах. Таким чином, рецензент дійшов висновку, що хоча книга є цінним довідником, вона не забезпечує інноваційного теоретичного осмислення предмета дослідження (Н. J. R. 1925).

Вихід друком монографії Е. Едельштейн та Л. Едельштейна «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел» у 1945 р. мав широкий резонанс у європейсько-американській науковій спільноті того часу. Одразу декілька іменитих науковців написали рецензії на «Асклепія». Серед них були філологи-класики, історики медицини, дослідники класичної міфології та релігії М. Нільссон, А. Д. Нок, Д. Шуліан, Е. Акеркнехт (Nilsson, 1947; Nock 1950; Schullian 1947; Ackerknecht 1946;). Усі рецензенти визнавали беззаперечну практичну цінність монографії Е. Едельштейн та Л. Едельштейн як першої збірки письмових джерел та першої фундаментальної праці з цієї проблематики. Активну полеміку серед науковців викликали нові тлумачення Л. Едельштейном концепцій, які панували в тогочасній історіографії культу Асклепія. Зокрема, учений виступив проти гіпотези щодо хтонічного походження Асклепія; оскаржив думку щодо існування у давньогрецькому світі конфлікту між храмовою та світською медициною; піддав критиці теорію, що давньогрецька раціональна медицина зародилася у храмах Асклепія (Nilsson, 1947).

Книга К. Робака «Коринф XIV: Асклепій і Лерна» (1951) стала комплексним дослідженням архітектури, стратиграфії та культових практик Асклепіону в Коринфі та прилеглого комплексу Лерни (Roebuck 1951).

У рецензії Р. Кука на цю монографію К. Робака надається висока оцінка ретельному документуванню К. Робаком артефактів, знайдених під час розкопок. Р. Кук також відзначає детальне вивчення К. Робаком стратиграфії пам'ятки, що дозволило реконструювати хронологічний розвиток храму та його околиць (Cook 1953).

Так само і Р. Демангел у своїй рецензії підкреслював скрупульозність роботи К. Робака та важливість отриманих автором результатів для вивчення релігії та медицини Стародавньої Греції. Р. Демангел також високо оцінив каталогізацію артефактів і проведений К. Робаком ретельний аналіз архітектурних залишків, що допомагають реконструювати особливості функціонування асклепіону. (Demangel 1952).

Не залишилася непоміченою монографія К. Керенї «Асклепій: Архетипний образ буття лікаря» (1959), в якій автор за допомогою використання психоаналітичного підходу проаналізував образ Асклепія як архетипного цілителя в давньогрецькій культурі. У рецензії Дж. Роуза на цю книгу відзначається глибина дослідження, що забезпечує всебічне розуміння образу архетипного цілителя у грецькій культурі. І все ж Дж. Роуз критикує деякі висновки К. Керенї як спекулятивні, підкреслюючи, що робота потребує більшої текстуальної обґрунтованості (Rose 1961).

У монографії Дж. Мікалсона «Релігія в елліністичних Афінах» (1998) був запропонований новий погляд на релігійну динаміку Афін в елліністичний період. У рецензії Дж. Ерскіна на цю монографію високо оцінюється критичний аналіз джерел, проведений автором. Дж. Ерскін наголошував, що Дж. Мікалсон переконливо спростовує уявлення про занепад афінської релігії в цей період, демонструючи життєздатність традиційних культів (Erskine 2000). В. Піренн-Дельфорж у своїй рецензії також визнає наукову скрупульозність та всебічність

дослідження Дж. Мікалсона (Pirenne-Delforge 2000). Водночас, автори рецензій позначили й дискусійні питання та згадали про вплив історіографічних традицій.

Початок ХХІ століття був позначений появою ще декількох важливих праць, в яких йдеться про культ Асклепія. Так само вони не залишилися без уваги рецензентів. Передовсім, відзначимо монографію Робіна Мітчелла-Бояска «Епідемія та афінська уява: Драма, історія та культ Асклепія» (2011) досліджується вплив епідемії 430–426 рр. до н. е. на афінську драматургію та релігію. У рецензії Б. Холмс на цю книгу високо оцінюється глибина дослідження автором зв'язку між психологічними наслідками чуми на суспільство та афінською драматичною літературою. Зокрема, Б. Холмс схвалює гіпотезу Р. Мітчелла-Бояска про зв'язок театрального та лікувального просторів, вказуючи на символічне розташування храму Асклепія поруч із театром Діоніса, що відображало спробу суспільства подолати колективну травму як релігійними, так і культурними шляхами (Holmes 2010). Цікаво відзначити, що так само й М. Макінтайр у своїй рецензії на книгу Р. Мітчелла-Бояска звертає увагу на зв'язок між фізичною близькістю асклепіону й театру Діоніса. Вона підтримала ідею просторового зв'язку між асклепіоном і театром, однак вказує, що деякі паралелі можуть бути перебільшеними (McIntyre 2009).

Таким чином, рецензії свідчать про усвідомлення науковим товариством тих чи інших новаторських ідей чи методів дослідження, а також певних історіографічних традицій. Історіографічна рефлексія стає в цьому плані необхідним елементом наукового пошуку. Наявність декількох рецензій на одну й ту ж саме книгу дозволяє виявити спільні та розбіжні погляди в середовищі науковців стосовно певних проблем.

Про це свідчать ще декілька прикладів рецензій на книги про культ Асклепія. Так,

А. Качук у своїй рецензії визнає, що Р. Мітчелл-Бояск розширив попередні дослідження Б. Нокса щодо зв'язку між грецькою трагедією та політичними подіями. Зокрема, А. Качук відзначив, що автор довів зростання використання

термінології, пов'язаної з хворобами, у трагедіях, написаних після значних подій, на кшталт епідемії та будівництва афінського асклепіону (Kachuck 2008).

У рецензії Г. Маркс-Вульф на монографію Б. Віккізер «Асклепій, медицина та політика лікування в Греції V ст. до н. е.: Між ремеслом і культом» (2008), присвяченій причинам росту популярності культу Асклепія в античному суспільстві в V ст. до н.е. визнаються спроби Б. Віккізер вийти за межі традиційних дихотомій – «публічне та приватне», «раціональне та ірраціональне» - в аналізі причин популярності культу. Г. Маркс-Вульф припускає, що пояснення Б. Віккізер росту популярності культу появою обмежень у світській медицині, яка часто утримувалася від лікування хронічних або смертельних захворювань, тим самим залишаючи простір для втручання Асклепія, може бути надто спрощеним, оскільки воно не повністю враховує активність жреців культу та їхню роль у його поширенні. Також Г. Маркс-Вульф високо оцінює гіпотезу Б. Віккізер, що політичні чинники, особливо імперські амбіції Афін під час Пелопоннеської війни, відіграли значну роль у встановленні культу Асклепія в місті. Г. Маркс-Вульф вважає що дослідження політичного аспекту культу Асклепія є цінним внеском у розуміння причин поширення культу, але припускає, що зв'язок між медичною та політичною сферами можна було б представити більш цілісно (Marx-Wolf 2008; Пономаренко 2023, 227).

У рецензії К. Каппаріса на зазначену книгу схвалюється новаторський підхід Б. Віккізер до факторів, що сприяли впровадженню культу Асклепія в Афінах. Він підкреслює, що Б. Віккізер кинула виклик традиційному уявленню про те, що основним каталізатором впровадження культу була епідемія чуми 430-426 рр. до н.е., натомість наголошуючи на політичних мотивах афінського уряду, пов'язаних з його імперіалістичними стратегіями. К. Каппаріс зазначав, що, зосередившись на цій історичній події, Б. Віккізер заклала основу для подальших досліджень складної взаємодії медицини, релігії та політики в Стародавній Греції (Kapparis 2009).

Що стосується української історіографії, то можна відзначити лише епізодичний інтерес до американської історіографії античності. Втім, українські

вчені чимало зробили в плані дослідження культів, у тому числі й культу Асклепія у Північному Причорномор'ї. Як уже зазначалося, комплексним дослідженням релігійного життя Херсонесу Таврійського, є монографія Т. Шевченко. У книзі досліджується пантеон Херсонеса, з акцентом на вшануванні верховних божеств на кшталт Парфеноса і Геракла, а також сімейні культи, містерійні культи та поховальні практики. Також у монографії досліджуються згадки про культ Асклепія у Херсонесі. Ключовою темою роботи є роль релігії в суспільному житті, зокрема її функція у формуванні ідеологічних та соціальних структур. Т. Шевченко критично переосмислює попередню історіографію радянської доби, яка часто наголошувала на місцевих таврських і скіфських впливах на херсонеську релігію. Натомість вона підкреслює стійкість грецьких релігійних традицій та консервативну дорійську ідентичність міста. Монографія представляє значний внесок у розуміння релігії полісів Чорноморського регіону, пропонуючи нові погляди на те, як релігійний ландшафт Херсонеса розвивався у відповідь на історичні події, зовнішні загрози та культурні взаємовпливи (Shevchenko 2023). Згадує ця дослідниця і американських учених С. Алкока, В. Буркерта, Ф. Кюмонта, Р. Гарланда, Е. Грехема та інших (Shevchenko 2023, 10, 13, 18, 26, 35).

Важливими для розуміння як поступу антикознавства, так і релігійних культів в добу античності, є праці таких відомих українських антикознавців, як В. Л. Гуменний (Гуменний 2021; 2022; Humennyi 2022), С. Д. Литовченко (Литовченко 2021; 2024; Lytovchenko 2023), Л. В. Пономаренко (2023; 2024; 2025), С. Д. Пуховець (Пуховець 2021; 2023; 2024), О. А. Ручинська (Ручинская, Семененко 2012). Ці автори також згадують про внесок американських вчених у дослідження відповідних проблем.

Так само й українські дослідники в свої рецензіях на праці зарубіжних вчених подекуди вдаються до оціночних суджень та визначення досягнень та традицій американської історіографії.

Зокрема, звернемо увагу на рецензію О. Петречка та С. Білої на монографію Дж. Рівза «Жертвопринесення тварин у Римській імперії (31 р. до н.

е. – 395 р. н. е.): влада, спілкування та культурні перетворення». Рецензована книга дає уявлення про ритуальне, соціальне та політичне значення жертвоприношень тварин у Римській імперії. У монографії відзначається, що жертвоприношення тварин були невід'ємною частиною римських і грецьких релігійних практик, зміцнюючи соціальні ієрархії та політичні структури, а це має вирішальне значення для розуміння культу Асклепія, де жертвоприношення були частиною ритуалів зцілення. О. Петrenchко та С. Біла відзначають продуману структуру роботи, а також добре обґрунтовані висновки, які логічно випливають зі здійсненого аналізу. Рецензенти вважають рецензовану монографію важливим внеском у подальше вивчення античної історії загалом та історії Стародавнього Риму зокрема, відзначаючи інформативність роботи, ґрунтовність дослідження та корисність наведених автором приміток і ілюстрацій (Petrechko, Bila 2024).

Історія академічної науки — це не лише сукупність текстів, а й досвід, виклики, кризи та взаємодії, що формують історіографію як живу інтелектуальну практику. До речі, важливо підкреслити, що українські науковці вже позначили історіографію як поле перетинання методів та напрацювань різних наукових дисциплін, про що зокрема свідчить виданий у Харкові «Історіографічний словник» за редакцією С. І. Посохова (Історіографічний словник 2004). Цьому ж автору належать статті, в яких реалізація історіографічних завдань відкриває певні обрії для досліджень в межах архівознавства та археографії, біографічних та пропосопографічних студій. (Posokhov 2022; Посохов 2024; 2024a).

Як уже зазначалося, важливим джерелом інформації про поступ американського антикознавства стали праці біографічного характеру. Так, стаття про А. Ч. Мерріама (1843-1895), діяльність якого пов'язана з Колумбійським університетом, надає можливість з'ясувати його роль як першопрохідника в американській археології та епіграфіці. Йдеться про його внесок у гомерівські студії, епіграфіку та класичну археологію. Серед його ключових публікацій — праці, присвячені Геродоту, грецьким та латинським написам і гомерівським текстам, завдяки яким він став фундаментальною фігурою в американському антикознавстві (Reinhold).

Стаття про Вільяма Скотта Фергюсона (1875 – 1954), написана Е. Копфом, висвітлює його внесок в античну історію та епіграфіку. В. Фергюсон розробив «Закон Фергюсона», який допоміг датувати афінські написи. Він викладав у Каліфорнійському університеті в Берклі, а потім перейшов до Гарварду (1908-1945), де став професором античної та сучасної історії, а згодом деканом факультету мистецтв і наук Макліна. Він відіграв ключову роль у формуванні елліністичних та епіграфічних досліджень і був наставником таких провідних істориків, як С. Доу та Дж. Фергюсон (Korff).

Стаття Н. Фогейкофф-Броган містить детальний опис перебування Фердинанда Йозефа Марії де Ваеле (1896–1977) в Американській школі антикознавства в Афінах з 1927 по 1934 рр. Протягом цього періоду Ф. де Ваеле провів значні розкопки в Коринфі, відкривши такі споруди, як римський ринок, грецьку стою на північ від храму Аполлона, храм Асклепія, фонтан Лерна та ранньохристиянське кладовище. Незважаючи на свої археологічні досягнення, Ф. де Вале зіткнувся зі звинуваченнями в контрабанді старожитностей, що призвело до напруженості в стосунках з адміністрацією Школи і його звільнення. Після звільнення з Американської школи антикознавства в Афінах він продовжив академічну кар'єру, працюючи професором археології в Католицькому університеті Неймегена, а згодом - в Гентському університеті. Автор статті заглиблюється у складнощі професійного життя Ф. де Вале, висвітлюючи як його досягнення, так і суперечності (Vogeikoff-Brogan).

Після смерті Л. Едельштейна (1902 - 1965) в 1966 р. вийшли перші біографічні статті, написані в пам'ять про цього видатного вченого його колегами – провідними спеціалістами з історії медицини та філологами-класиками О. Темкіним, Л. Стевенсоном, Д. Бронком, Ж. Стеннардом, Ф. Кудленом (Temkin 1966; Stewenson 1966; Bronk 1966; Stannard 1966; Kudlien 1966). Цей матеріал містить важливі відомості умов життя та діяльності Е. та Л. Едельштейнів; формує уявлення про Л. Едельштейна як ученого; дозволяє з'ясувати своєрідність його підходу до вивчення античної історії. Інтерес до цього вченого та його наукових здобутків не вщухає й сьогодні. Сучасні біографічні

дослідження представлені статтями істориків медицини Т. Рюттена, Ф. Стахнісча та С. Поу, в яких особлива увага приділяється діяльності Л. Едельштейна в 1930-ті рр., які були позначені приходом до влади у Німеччині НСДП, антисемітською політикою нацистів та її наслідками для наукової спільноти країни (Rütten 2006; Pow, Stahnisch 2016).

У вступному слові К. Клінтона, Д. Джегана та Л. Свіфта до "Американського журналу філології» (1979) вшановується Джеймс Генрі Олівер (1905 – 1981), підкреслюється його значний внесок в антикознавство, зокрема, в дослідження античної історії та епіграфіки. Автори характеризують його шлях у науці, зокрема йдеться про навчання в Єльському університеті, роль польового епіграфа під час розкопок афінської Агори та перебування на посаді професора в Університеті Джона Гопкінса. У статті наголошується на значенні досліджень Г. Олівером грецького Сходу за часів римського панування, згадується його президентство в Американській філологічній асоціації та відзначається його вплив на наступні покоління антикознавців (Clinton, Geagan, Swift 1979).

Біографія Карла Майєра (1905—1995), яка написана Т. Лавіном, містить ґрунтовний аналіз внеску науковця в розвиток юнгіанської психології та його ролі у створенні Інституту К. Юнга в Цюриху. Втім, окрему увагу Т. Лавін приділив дослідженням К. Майєра, які присвячені стародавній медицині, зокрема культу Асклепія. Саме ці дослідження стали основою для створення Клініки Цюрихберг — сучасного простору, що об'єднав психологічні та соматичні підходи до лікування (Lavin 2005).

У статті В. Бріггса, присвяченій Карлу Робаку (1914 - 1999), висвітлено його внесок в археологію античності та грецьку історію, а також містяться відомості про його академічну кар'єру в Далхаузі, Чиказькому університеті та Північно-Західному університеті. У статті також згадується його роль в Американській школі антикознавства в Афінах, зокрема, він позиціонується як ключова фігуру в американському антикознавстві відповідного часу (Briggs 1994).

Стаття Дж. МакОліффа про Мейбл Луїзу Ленг (1917 - 2010) висвітлює значний внесок науковиці в антикознавство та археологію. Її кар'єра пов'язана з коледжем Брін Мор, де вона пройшла шлях від викладача до професора грецької мови й очолювала кафедру грецької мови з 1960 по 1988 рр. Наукова робота М. Ленг була зосереджена на дослідженні грецької історіографії, вона здійснювала розкопки афінської Агори. М. Ленг займала керівні посади в Американській школі антикознавства в Афінах і була визнана Американським філософським товариством та Американською академією мистецтв і наук (McAuliffe).

Таким чином, біографічні дослідження дозволяють краще з'ясувати як загальні умови розвитку антикознавства, так і роль окремих осіб, виявити певну наступність поколінь та віднайти оціночні судження щодо історіографічних традицій.

Таким чином, можна зазначити, що хоча процес вивчення культу Асклепія і представлений в науковій літературі дещо фрагментарно, втім наявні оціночні судження, історіографічні рефлексії та критична характеристика наукових здобутків антикознавців створюють основу для подальших історіографічних досліджень. Фіксація результатів археологічних досліджень американських вчених, з чого розпочинався процес історіографічних досліджень з теми, з часом була доповнена оглядами наукових пошуків, які передували узагальнюючим монографіям, присвяченим культу Асклепія. Ці огляди дозволяли не лише ретроспективно оцінити історіографічний процес, але й визначити певні перспективи досліджень. Зокрема, йдеться про міждисциплінарний підхід, який був усвідомлений як перспективний шлях досліджень культу Асклепія в другій половині XX ст. Праці біографічного жанру дозволяють визначити ключові фігури науковців, чия роль в розвитку антикознавства визнана науковим співтовариством. У свою чергу серія рецензій на фундаментальні монографії дозволяє не лише конкретизувати науковий внесок авторів, але й виявити ставлення інших науковців до цих результатів, зафіксувати дискусійні моменти, виявити суперечки та думки щодо перспективних напрямків досліджень.

**1.2. Історіографічні джерела.** Дослідження культу Асклепія в американській історіографії вимагає комплексного аналізу історіографічних джерел. Це різноманітні за формою та жанром тексти: монографії, статті, дисертації, автобіографії, рецензії, некрологи. Також до таких джерел можна віднести й інші тексти, в яких відобразилося ставлення американських істориків до тих чи інших проблем, які пов'язані з культом Асклепія (йдеться про доповіді на конференціях, статті в довідкових та енциклопедичних виданнях, про передмови до звітів про археологічні розкопки, або коментарі щодо деяких знайдених артефактів; про річні звіти Американської школи антикознавства в Афінах тощо). На жаль, авторка не мала змоги ознайомитися з листуванням та документами особового походження американських істориків, а також архівними матеріалами, які містять інформацію про їхню діяльність. Також поза увагою залишилися програми курсів та тексти лекцій.

Найважливішим джерелом для дослідження цієї проблематики є монографії, оскільки вони за визначенням символізують собою результат багаторічного осмислення та вирішення значущої наукової проблеми. Серед таких праць, які стали певними віхами на шляху вивчення культу Асклепія, стали вже згадані праці Е. та Л. Едельштейнів (Edelstein, Edelstein 1998; Edelstein 1937; 1966), К. Керенї (Kerenyi 1959) і К. Майєра (Meier 1967), Л. Лідоннічі (LiDonnici 1995) та Б. Віккізер (Wickkiser 2008). Крім того, цінну інформацію містять окремі розділи в монографіях більш узагальненого характеру, які присвячені дослідженню релігії Стародавньої Греції та Риму (Л. Дайєр (Dyer 1891), М. Нільссон (Nilsson 1940), С. Ангус (Angus 1967), Дж. Мікалсон (Mikalson 1998)), ролі магії в античному світі (Г. Лак (Luck 1985)) та культам божеств-цілителів в період давніх цивілізацій (В. Джейн (Jaune 1925), Ф. Фленнері (Flannery 2017)).

Також заслуговують на увагу дисертації, які присвячені культу Асклепія, зокрема праці Е. Волтон (Walton 1894), Ч. Сімболі (Simboli 1921), Р. Руттіманна (Ruttimann 1986), Б. Віккізер (Wickkiser 2003), Дж. Кім (Kim 2013) й Е. Окай

(Okay 2016). Регулярність і послідовність появи цих досліджень свідчать про безперервний інтерес науковців до проблематики культу Асклепія.

Починаючи з останньої чверті XIX ст., а саме з моменту відкриття храмів Асклепія в Афінах та Епідаврї, американські науковці присвятили культу Асклепія цілий ряд статей. Як відомо, цей «ешелон публікацій» розташовується на кордоні між вже отриманими результатами досліджень та тими науковими результатами, які ще не потрапили до сфери наукової комунікації. Тобто статті являють собою найбільш наближену до переднього краю науки форму повідомлень про результати досліджень. Тематичний спектр статей дозволяє визначити еволюцію зацікавлень авторів, а декларовані принципи та методи дозволяють визначити певні зсуви в цьому плані. Зазвичай статті, в яких йдеться про культ Асклепія, публікувалися в таких американських періодичних виданнях як «Американський журнал археології» (Allen G., Caskey L. D. *The East Stoa in the Asclepieum at Athens* 1911), «Гесперія: Журнал Американської школи античних студій в Афінах» (Hollinshead M. B. *Adyton, Opisthodomos, and the Inner Room of the Greek Temple* 1999), «Американський журнал філології» (LiDonnici, Lynn R. *Compositional Background of the Epidaurian 'Iamata'* 1992), «Антикознавчий огляд» (Cook R. *Review of The Asklepieion and Lerna* by C. Roebuck 1953), «Журнал релігії та здоров'я» (Collins M. *Asklepian Dreaming and the Spirit of Transformational Healing: Linking the Placebo Response to Therapeutic Uses of Self*) та ін.

Дослідження американської історіографії культу Асклепія спирається на низку джерел, які відображають розвиток античних студій та археології в США, особливо в контексті діяльності Американської школи антикознавства в Афінах.

Річні звіти керівного комітету Школи містять важливу інформацію про загальний стан античної історіографії в США, організацію школи, результати археологічних досліджень, а також тематику дисертацій і публікацій її співробітників та студентів. Ці звіти дають змогу простежити становлення американської античної археології, її інституційну підтримку та дослідницькі пріоритети (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of

the American School of Classical Studies at Athens 1886; Fourth annual report of the managing committee of the American School of Classical Studies at Athens 1885; Eighth annual report of the managing committee of the American School of Classical Studies at Athens 1889; Fourteenth Annual Report of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens: 1894-95 1895; ASCSA annual report 75. American School of Classical Studies at Athens 1956).

Окремий вид джерел – публікації звітів археологічних досліджень, пов'язаних з вивченням культу, центами його розповсюдження і монографій, основою яких є археологічні дані, пов'язані з дослідженням культу Асклепія. Фундаментальне значення для вивчення американських досліджень культу Асклепія має збірка Г. Фоулера та Р. Стілвелла, присвячена розкопкам стародавнього Коринфа. У ній детально висвітлено міське планування, архітектуру та історичний розвиток міста. Окрему увагу приділено аналізу громадських і релігійних споруд, серед яких храми, стої, фонтани та укріплення, що дозволяє оцінити контекст функціонування культових комплексів, зокрема пов'язаних зі вшануванням Асклепія (Fowler, Stillwell 1932).

Цінним джерелом для розуміння масштабів американських археологічних проєктів є передмова Е. Кеппса до звіту про розкопки Афінської агори (Carps, 1933). У цій праці автор окреслює цілі, методологію та значення досліджень, які здійснювала Американська школа антикознавства в Афінах. Передмова Е. Кеппса підкреслює роль американської археології у формуванні сучасних знань про давньогрецьку матеріальну культуру та політичну історію.

Одне з перших ґрунтовних досліджень афінського асклепіону, засноване на відкриттях кінця XIX ст., представлене у монографії П. Жирара. Дослідник детально розглядає топографію, архітектуру та релігійне значення храму Асклепія на південному схилі Акрополя. Особливу увагу приділено аналізу щойно виявлених архітектурних залишків, включаючи планування храмового комплексу, священного джерела та абатону. П. Жирар порівнює афінський асклепіон з аналогічними святилищами, зокрема в Епідаврї, що сприяло

формуванню порівняльних підходів в процесі дослідження культу Асклепія (Girard 1881).

Окремий вид історіографічних джерел – публікації епіграфічних джерел (Bates 1907; Dillon 1994; LiDonnici 1995; Edelstein E., Edelstein L. 1998). В даному випадку йдеться про те, що ці публікації дозволяють з'ясувати рівень опрацювання джерел, що може стати маркером рівня наукових досліджень як таких. Значення такого роду свідчень було усвідомлено американськими науковцями досить давно. Так, наприклад в монографії Р. Герцога, яка містить детальний опис археологічних досліджень у Греції, зокрема розкопок храму Асклепія в Епідаврї. У книзі проаналізовано нещодавно відкриті написи, що містять свідчення чудесних зцілень, а також розглянуто ритуальні та медичні практики, пов'язані з культом (Herzog 1931). Невдовзі розпочалися спеціальні дослідження таких джерел. Як приклад можна навести комплексне дослідження архітектури та епіграфічних джерел зі храму Асклепія в Епідаврї представлено у праці П. Каввадіаса. Автор детально аналізує храм Асклепія, толос, абатон, стадіон та театр, порівнюючи архітектурні плани з даними античних авторів (Kavvadias 1893).

Важливим джерелом інформації про американських науковців, які досліджували культ Асклепія є некрологи. Ці тексти, що були написані одразу після смерті того чи іншого вченого, дозволяють з'ясувати ставлення до нього сучасників, коло науковців, які визнавали його здобутки, як вони оцінювали результати його досліджень тощо.

Наведемо декілька прикладів. Некролог Гарольда Норта Фоулера (1859 - 1955) у сімдесят п'ятому щорічному звіті Американської школи антикознавства в Афїнах (1955-1956) містить оцінки його внеску в античну філологію та археологію. Г. Н. Фоулер відіграв ключову роль у інституціоналізації антикознавства в Сполучених Штатах. Г. Н. Фоулер сприяв розвитку практичної археологічної освіти й активному поширенню античної спадщини через переклади. У такий спосіб Г. Н. Фоулер постав як один із засновників процесу

професіоналізації та міжнародної орієнтації американського антикознавства на межі XIX–XX ст. (Gulick 1956).

Некролог Філдінга Гадсона Гаррісона (1870–1935) свідчить про те, що, попри відсутність історичної освіти, він здійснив вагомий, хоча й опосередкований, вплив на розвиток американського антикознавства. Його діяльність була зосереджена на інтеграції античної спадщини в систему медичної освіти США. У цьому контексті внесок Ф. Г. Гаррісона полягає в його ролі посередника між антикознавством і історією медицини, який сприяв формуванню міждисциплінарного підходу в академічному середовищі (Fielding Hudson Garrison : Obituary).

Важливим джерелом фактичного матеріалу є біографії дослідників, які опубліковані на офіційних сайтах університетів, де вони працюють. Йдеться про Б. Віккісер (коледж Вабаш, м. Кроуфордсвілл) (Wickkiser Bronwen L.: Professor of Classics : Curriculum Vitae), Г. Фернгрена (Університет штату Орегон, Корвалліс) (Ferngren Gary : [Professor School of History, Philosophy & Religion]), Дж. Мікалсона (Університет Вірджинії, м. Шарлотсвілл) (Mikalson Jon : [Professor Emeritus of Classics/]), Р. Мітчелла-Бояска (Університет Темпл, м. Філадельфія) (Mitchell-Boyask Robin : [Professor and Department Chair, College of Liberal Arts Greek and Roman Classics]), К. Скотта (Університет Цинциннаті) (Calloway Scott : Curriculum Vitae), К. Фараона (Чиказький університет) (Faraone Christopher : Professor in the Department of Classics and the College), Ф. Фленнері (Університет Джеймса Медісона, м. Гаррісонбург) (Flannery Frances : Professor of Religion Department of Philosophy and Religion James Madison University), Дж. Ренберг (Інститут перспективних досліджень, м. Принстон) (Renberg Gil Haviv : [Affiliation Historical Studies]), Л. ЛіДоннічі (Коледж Вассара, м. Пукіпсі) (Lynn R. LiDonnici, PhD [Associate Professor Emeritus of Religion]), опубліковані на офіційних сайтах університетів, де вони викладають. Ці біографії надають не лише відомості про їхню професійну діяльність, а й дозволяють простежити ключові етапи формування їхніх наукових інтересів.

До цієї категорії джерел належать також Curriculum vitae, які містять систематизовану інформацію про еволюцію наукових поглядів і напрямів дослідницької роботи.

У резюме К. Скотта зазначено про його академічну освіту та професійний досвід у галузі антикознавства, схарактеризовано його наукові інтереси, які формувалися на перетині історії релігії та медицини в Стародавній Греції, а також включають культурні та соціальні аспекти лікувальних культів (Calloway Scott : Curriculum Vitae).

Подібним чином у резюме Бронвен Л. Віккізер описується її масштабна кар'єра в галузі антикзнавства, зі спеціалізацією на давньогрецькій медицині та релігії. Зазначено, що її наукові інтереси охоплюють історію медицини та грецької та римської релігії (Wickkiser Bronwen L.: Professor of Classics: Curriculum Vitae).

Звісно, історіографічні джерела, які використовувалися в даному дисертаційному дослідженні, можна класифікувати й на основі інших критеріїв. Зокрема, на нашу думку, значний евристичний потенціал має тематичний критерій, бо саме таким чином можна у подальшому реалізувати міждисциплінарний підхід в дослідженні теми.

Тематично історіографічні джерела з культу Асклепія можна поділити на наступні групи: праці, присвячені дослідженню речових та епіграфічних джерел з культу Асклепія; праці, присвячені дослідженню синкретизму і сакральних практик у культі та праці, присвячені дослідженню медичного аспекту культу Асклепія.

Першу тематичну групу історіографічних джерел (праці, що присвячені дослідженню речових та епіграфічних джерел, які стосуються культу Асклепія) також можна поділити на підгрупи.

Першу підгрупу представляють праці, присвячені висвітленню результатів археологічних розкопок храмів Асклепія. Зокрема, до них належать праці А. Ч. Мерріама. У своїх публікаціях в "Американському антикварному й східному журналі" він висвітлював археологічні розкопки, які здійснювало

Афінське археологічне товариство під керівництвом П. Каввадіаса в Епідаврї в 1880-х рр. (Merriam 1885a; 1885b; 1885c; 1885d). На той час цей журнал був провідним і фактично єдиним виданням, яке знайомило американську наукову спільноту з досягненнями європейської археології (Reinhold 1984, 266). Важливим внеском у дослідження культу Асклепія стали праці Г. Фоулера (Fowler 1887; 1899; 1901; 1905). Через регулярні публікації в рубриці "Новини археології" Американського археологічного журналу Г.Н. Фоулер інформував наукову спільноту про нові відкриття та дослідження, що стосувалися культу Асклепія. (Gulick 1956, 16). Зокрема, Г.Н. Фоулер детально описав архітектуру комплексу Асклепіону на Косі, відкритого німецьким археологом Рудольфом Герцогом та місцевим істориком Яковосом Зарафтісом у 1902–1904 рр. (Fowler 1905, 335)

З 1895 р. Американська школа антикознавства в Афінах отримала схвалення довгострокового проекту розкопок давньогрецького міста Коринф, який і досі залишається центром американської польової археології в Європі (Dyson 1998, 85). Розкопки Асклепіону та прилеглого курорту Лерна проводилися в 1929–1934 рр. під керівництвом професора античної археології Католицького університету Неймегена (Нідерланди) Ф. Й. де Ваеле, який на той час був співробітником школи. У 1931–1932 рр. Ф. Й. де Ваеле відкрив храм Асклепія та Гігієї (Vogeikoff-Brogan). Науковець детально описав архітектурні особливості святилища та виявив вотивні теракотові кінцівки, Його дослідження внесли значний вклад у розуміння політичної та релігійної історії Коринфа та розширили знання про культ Асклепія у цілому (Waele 1933).

Другу підгрупу зазначених історіографічних джерел складають праці, які присвячені дослідженню архітектури храмів Асклепія. Зокрема, відзначимо праці Дж. Елдеркіна, який досліджував призначення будівель толоса та абатона в Епідаврї. Дослідження науковця значно поглибили розуміння архітектури асклепіону та ритуалів, які у ньому проводилися (Elderkin 1911). Праці Лейсі Д. Каскі та Г. Аллена, присвячені аналізу архітектурних особливостей стої на ділянці асклепіону на південному схилі Акрополя в Афінах, суттєво

доповнили знання про архітектурні особливості афінського асклепіону (Allen, Caskey 1911). Слід згадати й праці К. Робака, який дослідив генезу, еволюцію та архітектурні характеристики храму Асклепія в Коринфі, а також супутнього святилища Лерна (Roebuck 1951) та праці Б. С. Ріджвей, присвячені рельєфам з храму Асклепія в Епідаврї. У роботі останньої підкреслена важливість поєднання мистецьких досліджень з релігійним і культурним контекстами для глибшого розуміння багатогранної природи артефактів. (Ridgway 1966). Взагалі таких праць чимало. Зокрема, заслуговують на увагу праці Н. Дж. Норман, яка здійснила ідентифікацію та дослідила значення культових статуй Асклепія і Гігієї у Тегеї (Norman 1986), та М. Голлінсхед, де проаналізовано застосування термінів "Адитон" та "Опістодомос" у грецькій архітектурі, що допомогло краще зрозуміти устрій храмів Асклепія (Hollinshead 1999). В статтях деяких авторів помітно бажання використати сучасні методи дослідження. Так, Дж. Сенсені ретельно дослідив храм А в Асклепіоні на Косі. При цьому науковець залучив інноваційний геометричний аналіз елліністичного архітектурного дизайну, що дозволило йому запропонувати нове розуміння зв'язку між архітектурним плануванням, візуальністю та культовим простором у давньогрецькому храмі. Методологія Дж. Сенсені поєднує комп'ютерне моделювання, історію архітектури та філософський аналіз, що забезпечує глибше розуміння просторової логіки елліністичного храмового дизайну (Senseney 2007). У деяких статтях автори висувають оригінальні гіпотези та пропонують нові поняття, які дають поштовх дискусіям. Зокрема, у праці П. Шульца та Б. Віккісер досліджується архітектурне та ритуальне значення тимели — круглої споруди на території храму Асклепія в Епідаврї. Автори висунули гіпотезу, що тимела використовувалася як простір для музичних виступів (Schultz, Wickkiser 2010). У працях Е. С. Окай досліджено зв'язок між рухом як терапевтичною практикою (локотерапією) та архітектурним дизайном Пергамського Асклепіону в II ст. н.е. Введення терміна «локотерапія» дозволило авторці акцентувати увагу на інтеграції кінетичних лікувальних практик у ритуали цього комплексу, демонструючи, як рух став ключовим елементом як релігійної, так і світської

медицини. На момент написання дисертації робота Е. С. Окай заповнювала суттєві прогалини в наукових дослідженнях, які стосувалися зв'язку між архітектурою та античними медичними практиками. Робота Е. С. Окай суттєво поглиблює розуміння культу Асклепія, зосереджуючись на унікальних архітектурних рішеннях Пергамського Асклепіону, адаптованих для підтримки локотерапії (Okay 2016).

Третя підгрупа джерел включає праці, присвячені вивченню вотивних приношень зі храмів Асклепія. До цієї групи належать праці М. Ленг, яка розглянула ритуальне значення анатомічних вотивних дарів у культі Асклепія у Коринфі (Lang 1977). Н. Райнірсон присвятив свої дослідження визначенню ролі анатомічних вотивів у релігійній свідомості давніх греків та римлян (Rynearson 2003).

Четверта підгрупа джерел включає праці, присвячені дослідженню епіграфічних джерел, знайдених у храмах Асклепія. До цієї групи джерел належать праці В. Фергюсона, який запропонував новий метод датування афінських архонтів через аналіз списків жерців Асклепія. (Ferguson 1906), а також праці В. Бейтса, який детально проаналізував написи зі стіни храму Асклепія на південному схилі Афінського Акрополя. Ці написи пролили світло на жертвоприношення в асклепіоні та пов'язані з ними історичні події, що відображають розвиток культу в Афінах (Bates 1907). У працях Дж. Олівера досліджено пеан Сарапіона, збережений хорівий гімн Софокла та детальний каталог хористів, зображені на фрагменті пентелівського мармуру, знайденого поряд з храмом Асклепія в Афінах. Дж. Олівер розкрив значення цього пам'ятника як комеморативного та ритуального об'єкта в римських Афінах (Oliver 1936).

Окремо варто ще раз згадати фундаментальну монографію Е. та Л. Едельштейнів «Асклепій: Збірка та інтерпретація джерел», перший том якої присвячено літературним та епіграфічним джерелам. Автори здійснили ретельний аналіз храмових написів, вотивних жертвоприношень та присвятних текстів, особливо з таких великих храмів, як храми в Епідаврї та на Косі. Е. та

Л. Едельштейни підкреслювали важливість ятромаантичних написів - записів про божественні зцілення, які документували втручання бога (Edelstein, Edelstein 1998).

Р. Габбе зробив великий внесок у інтерпретацію та реставрацію текстів декретів з храму Асклепія в Афінах, включених до Малої редакції *Inscriptiones Graecae*. (Hubbe 1959) Дослідження К. Клінтона та О. Палагії присвячене аналізу напису з афінського Асклепіона, а саме фрагменту декрету IV ст. до н. е., знайденому вбудованим у сучасний будинок на схід від Театру Діоніса. Автори встановили походження, датування та функцію напису, а також вписали його в ширший контекст афінського релігійного та політичного життя (Palagia, Clinton 1985). Л. ЛіДоннічі вивчала «ямата» - написи з храму Асклепія в Епідаврї, в яких детально описуються чудесні зцілення. Дослідниця запропонувала новаторський підхід до аналізу «ямата», стверджуючи, що вони є результатом синтезу вотивних приношень, усної традиції та редакторських виправлень (LiDonnici 1995). К. Пфафф провів детальний аналіз маркування вівтарів храму Асклепія в Епідаврї символами та цифрами, яке мало місце в IV ст. н.е. Науковець висвітлив символічну складову цих знаків, що дозволило краще зрозуміти релігійну та соціальну значущість культу Асклепія для грецького суспільства в період пізньої античності (Pfaff 2018).

Друга група джерел охоплює праці, присвячені релігійному аспекту культу Асклепія. Цей масив також можна поділити на тематичні підгрупи.

Перша підгрупа джерел охоплює праці, які висвітлюють роль культу Асклепія в античному суспільстві. До цієї групи належать праці В.Джейна, який здійснив детальний аналіз фестивалів, які проводилися на честь Асклепія в Епідаврї та Афінах. Також у монографії В. Джейна простежується еволюція культу від локальної практики зцілення до теологічної системи, розповсюдженої в усьому античному світі (Jayne 1925). У фундаментальній праці Е. та Л. Едельштейнів розглянуто еволюцію культу Асклепія, його значення в грецькому та римському суспільстві та вплив на пізнішу релігійну думку (Edelstein, Edelstein 1998). У працях Дж. Майклсона (Mikalson 1984) та

Р. Мітчелла-Бояска (Mitchell-Boyask 2011) здійснено глибокий аналіз релігійних змін в афінському суспільстві в контексті культурних наслідків епідемії (430-426 рр. до н.е.). У працях Л. Пірсі показано, як культ Асклепія впливав на повсякденне життя його шанувальників (Pearcy 1988). Праці Р. Паркера на прикладі культу Асклепія показують як давньогрецька релігія перепліталася зі суспільним життям (Parker 1983; 1996; 2004). Б. Віккізер здійснила аналіз культу Асклепія у контексті розвитку медицини та еволюції державних інтересів Афін. Центральною проблемою її дослідження були причини популярності культу Асклепія в Стародавній Греції та те, як ця популярність перетиналася з розвитком грецької медицини та афінською політичною стратегією (Wickkiser 2003; 2008). У працях Б. Дігнас висвітлено щоденні ритуали, що мали місце в асклепіонах (Dignas 2007; 2012). Дж. Ренберг досліджував місця вшанування Асклепія у Римі, порівнюючи релігійні особливості культу в приватному та публічному житті давніх римлян (Renberg 2007; 2017). Г. Ван дер Плог досліджувала роль священних законів (*leges sacrae*) у функціонуванні асклепіонів. Авторка аналізувала, як ці закони структурували поведінку прочан, регулювали діяльність святилищ і відображали ширший культурний та релігійний контекст, у якому функціонував культ Асклепія (van der Ploeg 2013).

Друга підгрупа джерел охоплює праці, в яких висвітлюється синкретизм та релігійна адаптація культу Асклепія до мінливого культурно-політичного розвитку античного світу. До них належать праці Л. Дайера, який досліджував еволюцію Асклепія від героїчного цілителя до повністю божественної фігури, що відображало зрушення в грецькій релігійній думці (Dyer 1891). Ф. Гаррісона, що досліджував хтонічні елементи в культі Асклепія та дійшов висновку, що окрім ролі божества зцілення, Асклепій також був пов'язаний зі смертю та підземним світом. Унікальний внесок Ф. Гаррісона полягає у його гіпотезі, що Асклепій виступав своєрідним мостом між життям і смертю, зціленням і потойбічним світом (Garrison 1917). Слід згадати праці й інших авторів. Так, Ч. Сімболі ретельно дослідив вплив східних релігій на формування уявлень давніх греків про демонів і злих духів, що, зокрема, проявилось в образах богів-цілителів

(Simboli 1921). М. Нільссон здійснив аналіз «легалістичних» і «ритуальних» аспектів культу Асклепія, які, на його думку, демонстрували адаптивність грецької релігії (Nilsson 1940; 1945). Г. Лак висвітлив як культ Асклепія інтегрував окультні елементи, що додали йому релігійної значущості (Luck 1985). Р. Котанські, який досліджував синкретичні елементи в культі Асклепія (Kotansky 1991). Дж. Мікалсон проаналізував складну взаємодію між афінськими державними інституціями та релігією, підкреслюючи, як традиційні культи, зокрема культ Асклепія, адаптувалися та зберігалися в умовах змін політичної влади (Mikalson 1998).

Третя підгрупа джерел охоплює праці, присвячені дослідженню ритуалу інкубації в культі Асклепія. До цієї підгрупи належать праці декількох дослідників. Зокрема, згадаємо Е. Доддса, який підкреслював, що інкубація, завдяки своїй панеллінській значущості, сприяла зростанню популярності культу Асклепія, який до кінця V ст. до н.е. став ключовим центром лікування сном (Dodds 1951). Важливими є праці С. Джонстон, яка аналізувала інкубацію як засіб персональної взаємодії бога з людьми (Johnston 2008), С. Агерна-Кролла, який детально дослідив роль богині Мнемозіни в культі Асклепія (центральною темою його праць було дослідження того, як Мнемозіна сприяла збереженню спогадів про божественні зцілення у храмах Асклепія, особливо через ритуали інкубації (Ahearne-Kroll 2014a; 2014b)). Звернемо увагу на праці І. Мілонопулоса, який порівнював святилища Асклепія зі санаторіями, де відвідувачі під час тривалого перебування проходили очищувальні обряди та ритуал інкубації (Mylonopoulos 2012; 2023) та праці Г. Рісса, який досліджував роль снів як методу божественного втручання (він стверджував, що завдяки снам та епіфаніям культ Асклепія пропонував пацієнтам ширше розуміння зцілення порівняно з традиційною гіппократівською медициною, охоплюючи як фізичні, так і духовні сторони життя (Risse 2015)).

Четверта підгрупа джерел охоплює праці, присвячені дослідженню складних взаємин між культом Асклепія та раннім християнством. До них належать праці С. Ангуса, який досліджував взаємодію раннього християнства з

іншими духовними традиціями, зокрема з культом Асклепія (Angus 1967) та праці М. Нільссона, який стверджував, що ритуали, які проводилися в асклепіонах мали певні паралелі з християнськими обрядами. До речі, на думку останнього, поступове впровадження щоденних ритуалів у культах, зокрема в культі Асклепія, посилювало подібність язичницьких ритуалів до християнських обрядів, демонструючи зближення язичницьких і християнських практик у період пізньої античності (Nilsson 1940; 1945; 1952; 1963). Дж. Елдріджа, також досліджував вплив культу Асклепія на язичництво та християнство, проводячи паралелі між епітетом «Спаситель» (Soter), який застосовували до Асклепія та Ісуса Христа. Ця паралель, як зазначав Дж. Елдрідж, часто викликала критику з боку християн, які бачили в культі Асклепія потенційну загрозу для їхнього віровчення (Eldridge 1979). У працях Р.Й. Руттіманна (Ruttimann 1986) та Ф. Фленнері (Flannery 2017) розглянуті спільні риси та відмінності між постатями Асклепія та Ісуса, а Г. Фернгрєн дослідив як раннє християнство прийняло функцію зцілення і яку роль воно відігравало в християнських громадах порівняно з античними культами, зокрема з культом Асклепія (Ferngren 1992; Пуховець 2024, 10).

Третя група джерел охоплює праці, присвячені медичному аспекту культу Асклепія.

Перша підгрупа джерел охоплює праці, присвячені дослідженню методів лікування в асклепіонах. До неї належать праці Е. Кілбі, яка розглянула значення фізичної активності в лікувальних практиках культу Асклепія (Kilby 1979); праці Б. Віккізер, яка зосередила увагу на хронічних захворюваннях, які лікувалися в асклепіонах (Wickkiser 2006); праці Дж. Петріду, яка проаналізувала, як пацієнти в античності могли виконувати ролі, які сучасні дослідники асоціюють виключно з лікарями на прикладі випадку римського оратора Елія Арістіда, якого запропонувала вважати і пацієнтом, і лікарем одночасно (Petridou 2015).

Історики медицини звернули спеціальну увагу на асклепіони як унікальні лікувальні центри. До них належать праці Л. Док (Dock 1904), Л. Морріса (Morris 1946) та В. Геслера (Gesler 1993), у яких дослідники вказували на унікальність

асклепіонів як лікувальних центрів, що включали храми, лазні, гімнасій та театр, що в комплексі являли собою терапевтичне середовище, яке забезпечувало цілісність лікувального процесу. Праці Р. Мітчелла-Бояска, присвячені дослідженню афінського асклепіону, який розташовувався поруч із театром Діоніса. Р. Мітчелл-Бояск стверджував, що таке розміщення було навмисним, пов'язуючи драму і зцілення як дві взаємодоповнюючі культурні відповіді на страждання афінського народу (Mitchell-Boyask 2009; 2011).

Друга підгрупа джерел охоплює праці, присвячені дослідженню культу Асклепія у контексті психотерапії. До них належать праці К. Керенї (Kerernyi 1959), К. Майера (Meier 1967), К. Гілла (Gill 1985), Ю. Гальперта (Halpert 1994) та К. Вайтхеда (Whitehead 2002), які вважали, що ритуал інкубації в храмах Асклепія був прототипом сучасної психотерапії; праці Ф. Макговека (Machovec 1979), Х. Стама, Н. Спаноса (Stam, Spanos 1982) та М. Коллінза (Collins 2013), які порівнювали ритуал інкубації зі сучасним гіпнозом

Третя підгрупа джерел охоплює праці, присвячені дослідженню впливу культу Асклепія на розвиток античної медицини. До цієї групи належать праці Е. та Л. Едельштейнів, які досліджували релігійний і культурний вплив, який культ Асклепія здійснив на античну медицину. Л. Едельштейн стверджував, що храмова медицина функціонувала як невід'ємна частина давньогрецької системи охорони здоров'я (Edelstein, Edelstein 1998). Гідні уваги й праці О. Темкіна, який проаналізував розвиток давньогрецької медицини крізь призму співіснування релігії, науки та ремесла (Temkin 1953). Згадаємо й праці Дж. Бейлі, який досліджував вплив фігури Асклепія на формування ідеального образу лікаря та етичних принципів, які вимагають від лікарів самопожертви та співчуття (Bailey 1996; 2018), а також С. Маркетоса (Marketos 1997), М. Комптона (Compton 1998), Р. Савела, С. Манро (Savel, Munro 2014) та К. Скотта (Scott 2018; 2023), які аналізували взаємодію між релігійною медициною культу Асклепія та раціональною медициною Гіппократа, праці Б. Віккізер (Wickkiser 2003; 2008) та Г. Перлстадта (Perlstadt 2016), які досліджували вплив політичних амбіцій Афін та Риму на розвиток культу Асклепія.

Таким чином, джерельна база даного дослідження є досить репрезентативною та дозволяє всебічно висвітлити дослідження культу Асклепія в американській історіографії останньої чверті XIX ст. – сьогодення. Кожен жанр публікацій виконує всередині масиву певні функції, а їхня сукупність дозволяє визначити провідні тенденції в процесі вивчення культу Асклепія. Тематичний підхід до масиву історіографічних джерел дозволяє побачити міждисциплінарні контактні зони й з'ясувати роль відповідних фахівців в осмисленні певних наукових проблем.

### **1.3. Теоретико-методологічні засади.**

Методологічну основу дисертації становлять принципи історизму та системності. Як відомо, принцип історизму дозволяє пізнати кожне історіографічне явище у контексті часу його побутування. Йдеться про те, що та чи інша наукова праця являє собою не лише результат інтелектуальних зусиль конкретного дослідника, а й є відображенням певної історіографічної ситуації, яка склалася історично, в результаті взаємодії як внутрішньонаукових, так і зовнішніх для науки факторів. Зазвичай історіографічну ситуацію характеризують спрямованість дослідницьких інтересів, характер дискусій та склад їх учасників, варіанти актуалізації наукових проблем тощо. Певне співвідношення таких ситуації та їхня послідовність визначають спрямованість історіографічного процесу. Принцип системності орієнтує на комплексне осмислення історіографічного процесу, тобто врахування різноманітних факторів, з'ясування ролі тих чи інших складових (наприклад, не тільки методологічних підходів, але й організаційного розвитку науки тощо). Специфіку даного дослідження складає використання міждисциплінарного підходу, коли здійснювалося поєднання наукових досягнень, методів й концептів з кількох різних наукових дисциплін (антикознавство, археологія, релігієзнавство, історія медицини та психологія). В деяких випадках це вимагало більш поглибленого осягнення новітніх досягнень цих дисциплін, наприклад, врахування підходів культурної історії, соціальної історії медицини та медичної антропології (Доманська 2012).

Під час здійснення дослідження використовувалися як загальнонаукові (дедукції та індукції, аналізу та синтезу), так і спеціально-історичні методи (історико-генетичний, історико-типологічний, порівняльно-історичний, періодизації).

Як відомо, історико-генетичний метод дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки та певні тенденції розвитку, позначити роль конкретних осіб, здійснити процес пізнання від характеристики факту до узагальнень. Повною мірою це стосується й історіографічних досліджень. Зокрема, у процесі дослідження американської історіографії культу Асклепія це дозволило простежити формування та еволюцію наукових підходів до цього феномену, визначити роль окремих науковців. Метод було використано для аналізу процесів становлення та трансформації дослідницьких концепцій у межах американської історіографії культу Асклепія. Так, було здійснено реконструкцію витоків інтересу до цього культу в США, що дозволило пов'язати це з розвитком антикознавства у другій половині XIX ст. та активізацією археологічних досліджень у Греції. Застосування історико-генетичного методу дозволило простежити динаміку змін у процесі вивчення культу Асклепія, зокрема трансформацію методологічних орієнтирів, визначивши основні етапи його дослідження. Якщо на початкових етапах американські дослідники, відповідно до позитивістської парадигми, зосереджувалися на накопиченні даних, то сучасні дослідження характеризуються застосуванням порівняльного аналізу та міждисциплінарного підходу, що дозволяє розглядати культ Асклепія як складний феномен на перетині історії, релігії, медицини та психології (Колесник 2008).

У процесі дослідження американської історіографії культу Асклепія було застосовано проблемно-хронологічний метод, який дозволив систематизувати наукові підходи до цієї тематики не лише у часовій перспективі, а й через виокремлення ключових проблем, що досліджувалися у різні періоди, та відповідного тематичного спектру. Це дозволило простежити, як змінювалися акценти у дослідженнях культу Асклепія залежно від введення до наукового обігу

нових археологічних джерел та появи нових теоретичних концепцій. Зокрема, було зафіксовано, що спочатку увага дослідників була зосереджена на матеріальних аспектах культу – археологічних знахідках, топографії храмових комплексів та вивченні епіграфічних свідчень. Відповідно, у XIX – на початку XX ст. наукові праці містили переважно описи розкопок, реконструкцію архітектурних особливостей святилищ та каталогізацію написів, що стосувалися ритуальної діяльності. Натомість, у середині XX ст. з'являється новий проблемний блок, пов'язаний із переосмисленням ролі культу Асклепія у суспільному та релігійному житті античного світу. Важливу роль у цьому плані відіграли праці, автори яких аналізували соціальну функцію асклепіонів, досліджували їхнє місце у формуванні медичної традиції та вплив на громадське здоров'я. У цей період починається активне залучення напрацювань в галузях історії релігії та медицини, що дозволило глибше осмислити феномен культу Асклепія в античній традиції.

За допомогою історико-типологічного методу вдалося упорядкувати сутнісні ознаки наукових репрезентацій. Типологізація дозволяє поєднувати схожі історіографічні явища, створюючи певні класифікаційні схеми. Зокрема, в дисертації запропоновано класифікацію історіографічних джерел на три основні групи, кожна з яких поділена ще й на підгрупи. Важливу роль в цьому відіграв тематичний критерій та дисциплінарний підхід (Топольський 2012).

У ході дослідження американської історіографії культу Асклепія було застосовано порівняльно-історичний метод, що дозволило виявити спільні риси та відмінності у підходах американських дослідників до вивчення цього культу порівняно з європейською історіографічною традицією. Використання цього методу забезпечило аналіз взаємозв'язків між різними науковцями та дослідницькими школами, простеження трансформації наукових парадигм і визначення специфічних рис американської наукової традиції.

У ході дослідження американської історіографії культу Асклепія було застосовано метод періодизації, що дозволив виокремити ключові етапи розвитку наукових досліджень цього феномену та простежити їхню зміну в хронологічній

перспективі. Врешті, це дало підстави зробити висновок про те, що історіографічний процес мав декілька етапів, кожен із яких характеризується специфічними підходами до дослідження культу Асклепія (на першому етапі, який охоплює XIX – початок XX ст., домінувала емпірично-археологічна традиція, а акцент робився переважно на каталогізації археологічних матеріалів; у другій половині XX ст. формується релігієзнавчий підхід; на сучасному етапі, починаючи з кінця XX ст., дослідження культу Асклепія виходять за рамки окремих дисциплін).

Зрозуміло, що ті чи інші методи дослідження застосовувалися у відповідності до дисертаційних завдань, які мали свої відмінності в кожному конкретному структурному елементі дисертаційної праці та на окремих етапах роботи. Так, на попередньому етапі дослідження переважно використовувався реєстраційно-бібліографічний метод. Тобто була сформована бібліографічна база даних, яка дозволила виявити певну динаміку досліджень, публікаторську активність конкретних авторів. Після цього був задіяний тематичний аналіз, який забезпечив попередню класифікацію історіографічних джерел. В подальшому шляхом вивчення контенту праць з'ясовувалася предметна область дослідження, специфіка методологічних позицій, коло джерел, які використовували автори тощо. Також важливим стало ознайомлення із оцінками творчості американських науковців, що знайшло відображення в біографічних статтях та некрологах. На основному етапі досліджень відбувався певний синтез, коли виявлялися спільні підходи та розбіжності, а врешті формувалося уявлення про історіографічні традиції, що дозволило казати про специфіку американської школи антикознавства на матеріалі вивчення культу Асклепія. При порівнянні праць науковців були використані дискурс-аналіз та елементи контент-аналізу, що передбачало увагу до окремих термінів, структури текстів і наративних стратегій в процесі конструювання авторами історичної реальності. Контент-аналіз або аналіз змісту - метод дослідження, який передбачає аналіз змісту текстових масивів. Дискурс-аналіз – це інтерпретації текстової інформації. При цьому головною була «модель творення дискурсу», коли основна увага була

сконцентрована на авторі, а не на читачах. Зокрема, вже той акцент, який надавали автори тим чи іншим речовим джерелам, свідчив про панування певного дискурсу (археологічного, релігійного, медичного тощо). Так само певним маркером було використання авторами того чи іншого терміну. Це дозволяло вирішити важливе завдання, яке постає перед дослідниками при аналізі текстів, – зрозуміти задум автора, зафіксувати той набір ідей та уявлень, за допомогою яких автор пояснює та інтерпретує історичний матеріал. Кожен дискурс – це насамперед автономний процес зі своєю внутрішньою саморегуляцією й еволюцією, однак можна казати й про мета-дискурс, який ґрунтується на ряді спільних умов, приписів і заборон, які характерні для певного історіографічного етапу. Відповідно, щоби визначити дискурс потрібно здійснити деконструкцію, яка являє собою сукупність різних стратегій, методів і практик при роботі з текстом та історіографічною традицією. Врешті, таким чином були виокремлені ключові монографії та статті, проаналізовані методологічні підходи, які позначали певну наукову парадигму, а також визначені основні наукові дискусії, що сформувалися навколо цієї теми, та їхні учасники. Саме таким чином ми намагалися осмислити внесок американської школи антикознавства в загальносвітову історіографію античної релігії та медицини, простежити вплив європейських дослідницьких традицій на американську історіографію, а також зрозуміти, як суспільно-культурний контекст США впливав на характер наукових досліджень культу Асклепія в різні періоди.

Під час опрацювання історіографічного матеріалу важливу методологічну роль відігравали дефініції таких понять, як «науковий напрям/школа», «історіографічна ситуація/процес», «наукове співтовариство»/«інтелектуальне товариство», «історіографічний образ» тощо (Історіографічний словник 2004).

Таким чином, огляд стану розробки теми засвідчив, що початок осмислення історіографічного процесу, пов'язаного з дослідженням культу Асклепія, в американській науці розпочався ще наприкінці XIX ст., й цей інтерес не вщухає до сьогодні. Спроби історіографічних узагальнень втілювалися в різноманітні за формою (жанром) та спрямованістю праці. Найбільшу цінність в

даному випадку мають історіографічні огляди у вступних частинах узагальнюючих монографій, які безпосередньо присвячені культу Асклепія. Втім і в рецензіях, і в статтях біографічного жанру є чимало важливих міркувань, які дозволяють визначити стан американської історіографії на певних етапах її розвитку та провідних науковців з теми. Загалом аналіз історіографії засвідчив не лише відсутність спеціальних узагальнюючих праць з теми нашої дисертації, але й необхідність здійснення відповідного дослідження саме в міждисциплінарній проекції. Хоча українські науковці й враховують досягнення американських колег-антикозників, все ж ознайомлення українського наукового товариства із здобутками американських вчених є важливим науковим завданням.

Наявні джерела в цілому дозволили сформувати репрезентативну джерельну базу. Про це можуть свідчити запропоновані варіанти класифікації історіографічних джерел. Тобто залучені джерела дозволяють досягнути історіографічний поступ як в хронологічному, так і тематичному та біографічному вимірах.

Застосовані в дисертації методологічні принципи та методи дослідження відповідають сучасним трендам в історичній науці. Передовсім йдеться про принцип міждисциплінарності, який вплинув вже на структуру цього дисертаційного дослідження. Реєстраційно-бібліографічний підхід та тематичний аналіз, застосування дискурс-аналізу та елементів контент-аналізу дозволили опрацювати комплекс історіографічних джерел та зробити верифіковані висновки.

## РОЗДІЛ 2

### ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ТА ЕПІГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ З КУЛЬТУ АСКЛЕПІЯ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ США (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XIX–XXI СТ.)

#### 2.1. Храм Асклепія в Афінах.

Дослідження речових і епіграфічних джерел з культу Асклепія посідає центральне місце у формуванні американської історіографічної традиції, що з другої половини XIX ст. дедалі активніше інтегрувала матеріальну культуру в реконструкцію античного минулого. Археологічні розкопки афінського асклепіона 1876–1877 рр. та подальше відкриття Американської школи антикознавства в Афінах заклали підвалини для нової хвилі наукових досліджень, які поєднували епіграфіку, архітектурний аналіз і релігієзнавство.

Мета цього розділу — простежити, як американські науковці від А. Ч. Мерріама та Е. Волтон до сучасних дослідників досліджували речові та написові джерела для висвітлення еволюції культу бога-цілителя. Звертаючи особливу увагу на методологічні зрушення (від описового каталогування до міждисциплінарного аналізу соціально-політичних практик), у розділі розглянуто ключові етапи, провідні інституції та наукові дебати, що визначили американське бачення культу Асклепія у XX–XXI ст. У такий спосіб у даному параграфі не лише продемонстровано трансформацію джерельної бази, а й виявлено, як змінювалися дослідницькі запити й акценти під впливом інтелектуального, ідеологічного та технічного поступу в гуманітаристиці США.

Остання чверть XIX ст. стала переломним моментом у вивченні культу Асклепія, давньогрецького бога медицини та зцілення. Цей зсув був спричинений археологічними розкопками храму Асклепія в Афінах, проведеними Афінським археологічним товариством у 1876–1877 роках. Розкопки виявили безпрецедентне багатство матеріальних джерел, що надало науковій спільноті нове розуміння історії культу та пов'язаних з ним практик. Виявлені артефакти та написи не лише поглибили розуміння культу Асклепія, а й пробудили новий інтерес до нього серед науковців у всьому світі (Camp 1946, 255).

Антична археологія з усіх підгалузей археології в США має найдовшу історію (Dyson 1998, IX). На відміну від багатьох інших галузей археології, класична археологія, завдяки своїй ролі в дослідженні Стародавньої Греції та Риму, довгий час була тісно пов'язана з основними американськими культурними та ідеологічними цінностями. Вивчення античної історії було в центрі як середньої, так і вищої освіти США протягом XVIII та початку XIX ст. (Dyson 1998, XI).

Американці порівняно пізно прийшли до матеріального світу грецької та римської античності. Незважаючи на те, що перший факультет антикознавства з'явився у США ще під час заснування Гарвардського університету в 1635 р., і до кінця XIX ст. такі факультети існували майже в усіх американських вищих навчальних закладах, університетська спільнота все ж залишалася розрізненою. Поки спеціалісти з античності в європейських країнах ініціювали експедиції для дослідження давньогрецьких пам'яток та засновували школи антикознавства в Афінах і Римі, їхні американські колеги залишалися на периферії вивчення античної історії (Caton 1901, 448).

Підвищений інтерес до неокласичної архітектури, живопису та скульптури в Сполучених Штатах в першій половині XIX ст. був стимульований розквітом туризму (Dyson 1998, 14). Між 1815 і 1861 рр. багато освічених американців добре познайомилися з античними пам'ятками Італії, а в 1820-х рр. американські скульптори та архітектори почали все частіше звертатися до ідеалізованої, але все ще маловідомої для американців Греції (Baker 1964, 46). Причини були як естетичні, так і ідеологічні. Американці, які навчалися в Німеччині, дедалі глибше знайомилися з думкою, що за римськими руїнами треба шукати чистіший світ грецького мистецтва. Греція поступово витіснила Італію як центр американської класичної ідентичності, і коли була сформована американська антична археологія, вона була заснована на еллінській базі (Cooper 1993, 76).

Інтерес американців до Греції зріс з початком грецької війни за незалежність (Larrabee 1957, 93). Після її закінчення, особливо в 1840-х і 1850-х рр., кількість американців, які відвідували Грецію, зростає. Розширення

досліджень витоків грецької та римської цивілізації було частиною розширення культурних горизонтів Америки (Larrabee 1957, 255).

Домінування античних цінностей у американських мистецтві, літературі та освіті аж ніяк не було незаперечним. У післяреволюційні роки деякі видатні діячі, такі як лікар зі штату Пенсильванія Б. Раш, висловлювали занепокоєння щодо центральної ролі античної традиції в новій республіці. Були висунуті аргументи щодо її практичної цінності, які відтоді використовувалися проти античної традиції в освіті (Reinhold 1984, 59).

Однак американці починали усвідомлювати революцію в освіті та науці, що відбувалася в німецьких університетах, таких як Геттінген. «*Altertumswissenschaft*» представляла собою всеохоплюючий підхід до класичної науки, що включав матеріальну культуру. Для німців Греція як храм краси відіграла важливу роль у формуванні німецької античної археології та класичної філології (Diehl 1978, 13).

До початку Громадянської війни багато американських антикознавців навчалися в Німеччині. Після війни ця тенденція посилилася. Ця група принесла німецькі наукові цінності та німецьку систему аспірантських семінарів і наукових ступенів до Сполучених Штатів і дала їм інституційне життя з утворенням Університету Джона Гопкінса (Briggs 1995, 245).

Проте, навіть якщо американські навчальні заклади мали науковців, навчених новим німецьким методам, вони не мали структури підтримки для своїх досліджень. Найбільше розчаровувало те, що молоді науковці, які повернулися, виявили, що коледжі та університети погано підготовлені до сприйняття європейських інновацій, які вони прагнули імпортувати (Dyson 1998, 27).

Ситуація почала змінюватися з 1879 р., коли професор мистецтв Гарвардського університету Чарльз Е. Нортон (1827-1908) виступив з ідеєю заснування товариства для сприяння розвитку мистецтв та археологічних досліджень. Ч. Нортон мав щире бажання зробити Сполучені Штати рівноправним партнером у новому міжнародному світі класичної археології та історії мистецтва. Він вважав, що США мають величезний науковий борг перед

Європою і що вони повинні бути готові повернути цей інтелектуальний борг своїми власними високоякісними науковими внесками. Для археології це вимагало кваліфікованих науковців, дослідницьких і професійних інституцій та розкопок (Dyson 1998, 38). Ця ідея втілилася у створенні Американського археологічного інституту, за ініціативи якого у 1881 р. було засновано Американську школу антикознавства в Афінах. Школу створили за зразком відомих французької та німецької шкіл, що вже існували на той час у столиці Грецького королівства. У 1895 р. аналогічну школу відкрили у Римі (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens 1886, 4; Семененко 2023, 11).

До програми підтримки школи в Афінах долучилися п'ятнадцять американських вищих навчальних закладів (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens 1886, 8). 2 жовтня 1884 р. школа в Афінах була урочисто відкрита першим директором, професором давньогрецької та латинської мов В.В. Гудвіном (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens 1886, 13). Ця подія мала велике значення для розвитку антикознавства у сферах, які до цього часу були мало розвинені у США (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens 1886, 27).

На початку свого існування школа не ставила за мету швидке досягнення значних успіхів в археологічних дослідженнях, які б поставили її на один рівень з німецькою та французькою школами. Засновники наголошували, що на початковому етапі американська школа повинна не стільки прагнути до видатних досягнень, скільки намагатися викликати інтерес до античної археології в американських коледжах (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens 1886, 29).

Серед актуальних наукових питань в античній історії у той час були вшанування предків та пережитки фетишизму. У дослідженнях давньогрецьких

культів найбільш популярними були культи Діоніса, Деметри та Асклепія (Laird 1906, 77).

На момент заснування Американської школи антикозавства в Афінах проблематика вивчення культу Асклепія набувала все більшої популярності в європейській науковій спільноті. Цьому сприяли археологічні розкопки, які у 1876 та 1877 рр. провела експедиція Афінського археологічного товариства під керівництвом грецького археолога, секретаря товариства С. Куманудіса (1818 – 1899) на місці храму Асклепія в Афінах (Semeria 1986, 942). Під час цих розкопок була розчищена вся серія терас між Театром Діоніса на сході та Одеоном Ірода Аттика на заході, обмежена на півдні Стоа Евмена (Aleshire 1989, 5).

У результаті розкопок С. Куманудіса було виявлено низку дрібних знахідок, вражаючу кількість присвятних рельєфів, велику кількість архітектурних фрагментів і дуже велику кількість написів. Написи з асклепіону, яких було знайдено понад 200, датуються від недовзі після 400 р. до н.е. до приблизно 250-300 рр. н.е., і таким чином охоплюють практично все активне життя святилища. Вони включали державні декрети на честь жерців Асклепія, громадських лікарів та астиномів, а також декрети корпорацій, таких як Афінська філа (на честь жерців Асклепія) та Асклепіастай. У цьому святилищі також були знайдені інвентарні списки вотивів і один напис, що містить специфікації та контракти на будівництво будівлі. Епіграфічний матеріал також включав багато підстав для статуй та присвят (Aleshire 1989, 6).

Серед асклепіонів давньогрецького світу афінський асклепіон унікальний тим, що він не був ані міжнародним колонізаційним святилищем, як асклепіон у Епідаврї, ані місцем розташування великої медичної школи, як на острові Кос, ані культовим осередком великої елліністичної монархії, як пергамський асклепіон. Афінський асклепіон мав, очевидно, лише місцеве значення, і його дослідження дало змогу науковцям зрозуміти специфічно аттичні аспекти функціонування та управління святилищем, без необхідності намагатися визначити ступінь, до якого місцеві особливості слід відрізняти від міжнародних (Aleshire 1989, 4).

Афінські археологічні відкриття стимулювали подальші дослідження в інших святилищах Асклепія, що призвело до виявлення додаткових матеріальних джерел. Такий сплеск археологічної активності спричинив появу значної кількості літератури, присвяченої аналізу цих нових знахідок. Дослідники стали публікувати численні праці з дослідження матеріальних джерел, вивчаючи історичний розвиток культу, його вплив на суспільство, релігію та медицину стародавнього світу (Семененко 2020, 130).

Сучасна американська історіографія культу Асклепія бере початок приблизно в той самий час, що й перші розкопки храмів Асклепія. Співробітники та студенти Американської школи швидко долучилися до вивчення культу бога-лікаря. Обмежена інформація про храми Асклепія в Стародавній Греції та прагнення доповнити літературні джерела археологічними знахідками стимулювали їхні дослідження. (First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens 1886, 13)

Першим американським науковцем, який зацікавився проблематикою культу Асклепія був один з перших антикознавців у США, епіграфіст, професор грецької мови Август Чепмен Мерріам (1843–1895) (Reinhold). Він був довічним членом Американського археологічного інституту та Американської філологічної асоціації і брав участь у спільному проєкті цих двох установ зі створення Американської школи антикознавства в Афінах. А. Мерріам був членом її керівного органу з 1885 р. У 1886/87 н.р. він був президентом Американської філологічної асоціації, а в наступному 1887/88 н. р. - директором Американської школи антикознавства в Афінах. Після повернення до США, в 1890 р., А. Мерріам був призначений професором грецької археології та епіграфіки в Колумбійському коледжі. Крім того, він продовжував брати участь у роботі керівного органу Американської школи антикознавства в Афінах (в тому числі як голова комітету з публікацій школи) і був президентом Археологічного інституту Америки з 1891 по 1894 pp. (Fourteenth Annual Report of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens: 1894-95 1895, 8).

Дослідження А. Мерріама спочатку були зосереджені на грецькій літературі. Літературно-історичні студії поступово привели його до археології та епіграфіки, які у XIX ст. дозволили переглянути різні питання античної історії завдяки численним археологічним знахідкам. Перша велика стаття А. Мерріама, присвячена культу Асклепія в Афінах та Епідаврї вийшла у травні 1885 р. Вона базувалася на матеріалах лекції А. Мерріама перед Нью-Йоркською медичною академією у березні того ж року (Merriam 1885a).

А. Мерріам відзначав, що розкопки, проведені Афінським археологічним товариством у храмі Асклепія в Афінах, значно розширили знання про античну храмову медицину. А. Мерріам наголошував, що ці дослідження дали змогу відкрити численні написи та артефакти, що пролили світло на роль храму в суспільному й релігійному житті полісу (Merriam 1885a, 356).

А. Мерріам підкреслював, що храм Асклепія в Афінах не був звичайною лікарнею. Це був сакральний простір, де хворі зверталися за допомогою до божества, вірячи у його чудодійну силу. Жрецький устрій асклепіона був ретельно організованим. Священники храму виконували не лише релігійні, а й, імовірно, лікувальні функції, хоча даних про їхню медичну підготовку бракувало, зазначав науковець. Написи свідчать, що жреці могли консультувати хворих, тлумачити їхні сни та, можливо, виконувати лікувальні процедури. А. Мерріам згадував, що водночас у храмі було знайдено численні *ex votos*, що зображали сцени поклоніння та свідчили про чудодійні зцілення (Merriam 1885a, 360).

А. Мерріам звернув увагу, що антагонізму між жрецькими асклепіонів і лікарями, про який часто писали його сучасники, в Афінах не існувало. А. Мерріам припускав, що лікарі могли скеровувати пацієнтів із хронічними захворюваннями до храму, визнаючи силу віри у чудодійне втручання. Таким чином, жрецька діяльність доповнювала традиційні медичні практики, створюючи гармонійну співпрацю між цими сферами (Merriam 1885a, 361).

А. Мерріам відзначав, що попри багаті археологічні знахідки, питання про конкретні методи лікування в афінському асклепіоні залишалося відкритим. Написи, як і у свідченнях Павсанія, не містили деталей щодо лікувальних

практик, що використовувалися в храмі. Більшість зцілень, згідно джерелам, приписувалася божественному втручання. А. Мерріам зазначав, що навіть такі об'єкти, як скребки для купання, знайдені серед підношень, не дають остаточних доказів про використання конкретних терапевтичних засобів (Merriam 1885a, 361).

Американський педагог і письменник Луїс Дайєр (1851-1908) відзначав, що А. Мерріам подав найбільш стислий опис усіх фактів, що стосувалися вшанування Асклепія в Афінах та Епідаврї, а його розповідь про написи була не лише вичерпною, але й дуже цікавою (Dyer 1891, 241).

У праці підкреслювалася важливість археологічних розкопок, які відкрили інформацію про храми, жрецькі практики та методи лікування в асклепіонах. А. Мерріам провів глибокий аналіз археологічних джерел з культу Асклепія. У своїй праці він зосередився на епіграфічних даних, використовуючи написи для реконструкції історії культу, його еволюції та практик зцілення (Merriam 1885a, 363).

А. Мерріам зробив значний внесок у дослідження археологічних джерел з культу Асклепія. Він поєднав аналіз епіграфічних та археологічних матеріалів, що дозволило комплексно підійти до вивчення релігійних та медичних практик, які здійснювалися жрецькими культу (Merriam 1885a, 364).

Наприкінці XIX ст. американська історикиня й археологиня, Мері Еліс Волтон (1865–1954), опублікувала перше узагальнююче дослідження про культ Асклепія в греко-римському світі. У 1894 р. вона здобула ступінь доктора філософії в Корнельському університеті, захистивши дисертацію, присвячену цій темі. Після захисту дисертації Е. Волтон була науковим співробітником Американської школи антикознавства в Афінах у 1892-1894 рр. та 1895-1896 рр., повернувшись туди знову у 1910-1911 рр. Вона також була науковим співробітником Американської академії в Римі у 1903-1904 рр. та 1922-1923 рр. (Walton Alice (1865–1954)).

У монографії Е. Волтон проаналізовано розвиток, поширення й інтеграцію культу Асклепія в соціокультурний контекст античного суспільства. Авторка

прагнула створити всеосяжний звіт, базуючись на літературних джерелах, епіграфічних свідченнях та археологічних даних. Як зазначено у передмові, метою науковиці було представити культ як цілісне явище, на відміну від обмежених за географією або обсягом попередніх досліджень. Її методологія включала збір даних із різних локацій та їх хронологічно впорядкований синтез (Walton 1894, VI).

Монографія Е. Волтон отримала вкрай критичні відгуки у сучасників. Британська антикознавиця та лінгвістка Дж. Гаррісон назвала працю «розчаруванням». У своїй рецензії вона звернула увагу на те, що авторка у передмові відкрито зазначила компілятивний характер книги, що визначило її загальний підхід. Попри це, Дж. Гаррісон високо оцінила бездоганну якість показників, створених Е. Волтон. Вона підкреслила, що індекси населених пунктів, літературних джерел, написів та інших матеріалів виконані з винятковою ретельністю й точністю, що надає значну користь дослідникам. Проте, за словами Дж. Гаррісон, навіть багатий фактичний матеріал і широта охоплення джерел не компенсували брак глибокого аналізу чи оригінальних інтерпретацій. Рецензентка зазначила, що монографія Е. Волтон не відповідала критеріям інноваційного наукового дослідження. На її думку, ця праця радше доповнила існуючі дослідження, ніж стала вагомим внеском у їхній розвиток (Harrison 1895, 138).

Французький історик М. Бесньє також звернув увагу на значну кількість неточностей у монографії Е. Волтон (Besnier 1902, 138). Ще критичніше висловилися французький архітектор А. Дефрас і історик А. Леша. Вони зауважили, що кілька рядків, присвячених авторкою датуванню Епідаврійських ігор, містили майже стільки ж помилок, скільки й слів (Defrasse, Lechat 1895, 138).

Більш пізні дослідники оцінили монографію Е. Волтон значно вище.

Е. Едельштейн та Л. Едельштейн високо відзначили працю Е. Волтон, зокрема її каталог святилищ Асклепія, який вони вважали важливим внеском у вивчення цього культу. Водночас вони зауважили, що надмірна увага авторки до

архітектури храмів відволікла її від глибшого аналізу теологічних і ритуальних аспектів культу Асклепія. На думку Е. Едельштейн та Л. Едельштейна, саме ці аспекти були ключовими у популярності божества (Edelstein, Edelstein 1998, 35).

Американська дослідниця Б. Віккісер також позитивно оцінила працю Е. Волтон, зазначивши, що авторка збирила всі доступні археологічні та літературні свідчення про культ Асклепія. Її каталог, структурований за географічним принципом, залишається цінним джерелом для дослідження культу, хоча й не є повним (Wickkiser 2003, 3).

Наукова цінність роботи Е. Волтон полягає в її системному підході до поєднання різноманітних джерел. Авторка вдало використала дані археологічних розкопок афінського асклепіону, а також написи з храму Асклепія в Епідаврї. У своїх висновках Е. Волтон підкреслювала здатність культу Асклепія адаптуватися до місцевих традицій, що свідчить про його стійкість у рамках стародавніх релігійних систем (Wickkiser 2003, 4).

Досліджуючи функціонування культу в різних містах-державих Стародавньої Греції, Е. Волтон виявила значні регіональні відмінності. Зокрема, в Афінах культ Асклепія був інтегрований у державну структуру: жерців обирали жеребкуванням, подібно до інших державних службовців. На відміну від цього, на острові Кос культ залишався родинним, із жрецькими, які походили з медичних династій (Walton 1894, 43).

Таким чином, монографія «Культ Асклепія» Е. Волтон залишається знаковою працею, яка мала значний вплив на подальші дослідження античної релігії та медицини. Її робота заклала основу для розуміння взаємодії релігійних традицій і соціокультурних трансформацій у греко-римському світі. Спираючись на новаторський синтез археологічних і літературних джерел, представлений Е. Волтон, наступні дослідники прагнули поглибити вивчення культу Асклепія, включаючи ширший соціальний та релігійний контекст.

Одним з найважливіших наукових доробків з культу Асклепія є стаття канадсько-американського історика античності, викладача грецької та римської історії в Університеті Каліфорнії Вільяма Скотта Фергюсона (1875–1954) "Жреці

Асклепія: новий спосіб знайомства з афінськими архонтами" (1906). Будучи аспірантом Корнельського університету, В. Фергюсон помітив, що хоча архонти з однаковими іменами з'являються в джерелах без будь-якого значущого порядку, секретарі ради (буле) слідуєть один за одним з року в рік в офіційному порядку племен. Це відкриття уможливило створення життєздатної хронології елліністичних Афін. Після завершення роботи над дисертацією у 1899 р. В. Фергюсон написав низку статей, що підтверджували деталі його відкриття (Korff).

В. Фергюсон здійснив ґрунтовне дослідження епіграфічних написів і запропонував новий метод датування афінських архонтів через аналіз списків жерців Асклепія. Він прослідкував послідовність та племінну приналежність жерців в Афінах, зосередившись на періоді 221–88 рр. до н. е. У своєму аналізі В. Фергюсон дослідив вплив політичних потрясінь на процес призначення жерців, виявивши ключові зв'язки між релігійною і політичною сферами тогочасного суспільства (Ferguson 1906, 138).

Крім того, В. Фергюсон розглянув розбіжності у виборах жерців, звертаючи увагу на відповідність послідовності жерців і пританів. Він висвітлив наявні невизначеності в датуванні, які впливали на узгодженість хронології. Особливу увагу дослідник приділив аналізу датування присвят Асклепію, розглянувши їх у контексті історичних обставин (Ferguson 1906, 139).

Таким чином, робота В. Фергюсона внесла важливий новий погляд у вивчення цієї проблематики. Ретельна реконструкція послідовності жерців, основана на епіграфічних і племінних даних, дозволила зрозуміти інтеграцію жрецтва культу Асклепія в політичну структуру Афін. Його аналіз розкриває взаємозалежність релігійної діяльності та політичних процесів у давньогрецькому полісі (Ferguson 1906, 140).

Дослідженнями з проблематики культу Асклепія займався і професор Вільям Н. Бейтс (1867-1949), викладач грецької мови та літератури Університету Пенсильванії. В. Бейтс був виконуючим обов'язки директора Американської школи антикознавства в Афінах протягом 1905-1906 н. р. та куратором

Середземноморської секції Пенсильванського музею з 1904 по 1911 р. В. Бейтс також був провідним фахівцем з грецьких написів і давньогрецької драми (Bates William N).

У 1906 р. В. Бейтс спільно з німецьким архітектором і археологом професором В. Дорпфельдом досліджував стіни асклепіону на південному схилі афінського Акрополя. У ході роботи вони виявили шматок мармуру, вбудований у середньовічну стіну, з декількома літерами, що залишилися на його краю. Подальший аналіз показав наявність чотирьох написів, трьох з одного боку каменю і одного з іншого. Написи були чітко та майстерно вирізані. Первісно камінь стояв вертикально й служив підставкою для жертвоприношень на честь Асклепія (Bates 1907, 307).

В. Бейтс детально проаналізував ці написи, які проливають світло на жертвоприношення в асклепіоні та пов'язані з ними історичні події, що відображають розвиток культу в Афінах (Bates 1907, 309). Результати його досліджень були представлені у статті «Нові написи з асклепіону в Афінах» (1907). У цій праці В. Бейтс акцентував увагу на присвятах і ролі жерців, сприяючи формуванню цілісного уявлення про функціонування культу в соціокультурному контексті. Спостереження В. Бейтса щодо епіграфічних свідчень, зокрема хронології жерців, перегукуються з дослідженнями В. Фергюсона, який також вивчав афінське жрецтво. У своїй статті В. Бейтс висловив жаль, що не мав змоги ознайомитися з роботою В. Фергюсона до її публікації. Проте їхні підходи суттєво різнилися: В. Фергюсон використовував послідовність жерців як інструмент для датування політичних подій, тоді як В. Бейтс зосереджувався на ритуальних аспектах культу Асклепія (Bates 1907, 312).

Дослідження культу Асклепія продовжив учень В. Бейтса Лейсі Д. Каскі (1880-1940), який після закінчення Єльського університету навчався в Американській школі антикознавства в Афінах як студент і стипендіат у 1902-1904 рр., а в 1905-1908 рр. обіймав посаду секретаря школи. Під час перебування в Греції він працював над словником технічних архітектурних термінів і разом з

колегою Гордоном Алленом досліджував східну стову асклепіона в Афінах. Результати їх роботи були опубліковані в Американському археологічному журналі в 1911 р. (Lacey D. Caskey Papers : collection overview).

Г. Аллен і Л.Д. Каскі проаналізували архітектурні особливості стови на ділянці асклепіону на південному схилі Акрополя в Афінах. Вони описали планування, дизайн, будівельні матеріали та внутрішні конструкції стови, включаючи круглу яму та фундаменти для колон. Автори також дослідили нижній і верхній ордери будівлі, детально описавши їхні архітектурні елементи. Ця праця доповнила знання про архітектурні особливості асклепіону в Афінах (Allen, Caskey 1911, 32).

Сполучені Штати вийшли з Першої світової війни практично неушкодженими. Країна не зазнала тих жахливих втрат у житті та майні, які скалічили Британію, Францію, Італію та Німеччину протягом 1920-х та 1930-х рр. Але США не мали імунітету до соціальних і культурних змін, які спричинили катаклізми 1914-1918 рр. у західному суспільстві. 1920-ті рр., як і в Європі, були десятиліттям змін. В освіті, мистецтві та літературі, а також у суспільній моралі старі цінності були піддані сумніву (Dyson 1998, 158).

Класична археологія більше не вважалася гуманітарною наукою. Її розглядали радше як консервативну дисципліну, що забезпечувала підтримку традиційного порядку, а отже, відігравала важливу роль у збереженні інтелектуальної та соціальної стабільності (Dyson 1998, 159).

Хоча Американська школа антикознавства в Афінах традиційно використовувала Коринф як основну базу для своїх археологічних польових практик, з часом зріс інтерес до пошуку локації, яка б мала ще більший вплив на археологічний світ. Метою було знайти місце, яке б забезпечило не лише значущі відкриття, але й сприяло престижу американської археології, перевершивши обмежені можливості ізольованого Коринфа. З огляду на це, американці звернулися до грецького уряду з проханням дозволити їм проводити розкопки на афінській Агорі. Уряд прихильно поставився до цього запиту, визнаючи, що на

1924 р. лише Сполучені Штати мали достатні фінансові ресурси для реалізації такого масштабного та дорогого проекту (Dyson 1998, 180).

Однак політичні та бюрократичні перешкоди затримали початок робіт, і розкопки американців на афінській Агорі стартували лише в 1931 р. (Capps 1933, 92).

Одним із археологів, які почали працювати на розкопках Агори у 1931 р. був Джеймс Г. Олівер (1905–1981) (Poultney). Після захисту докторської дисертації він викладав у Єльському університеті, поки не був призначений на посаду археолога та епіграфіста на розкопках, які проводила Американська школа антикознавства в Афінах на афінській Агорі. Саме в ці роки, між 1932 і 1936 рр., його публікації афінських написів почали з'являтися в «Гесперії» та інших журналах (Clinton, Geagan, Swift, vii).

Під час знесення сучасних будинків перед кампанією 1932 р. в секції Дельта американських розкопок на афінській Агорі був знайдений фрагмент пентелівського мармуру з написом. В Епіграфічному музеї археологам вдалося зібрати до купи багато інших фрагментів, які належали тому ж автору і частково відновити пам'ятник (Oliver 1936, 91). Дж. Олівер дослідив цей пам'ятник та виявив, що він мав написи з усіх трьох сторін і вшановував Сарапіона з роду Холідів, нащадки якого складали одну з найбільших родин римських Афін. Більшість фрагментів були знайдені в околицях асклепіону на південному схилі Акрополя (Oliver 1936, 92).

У 1936 р. Дж. Олівер опублікував статтю, в якій дослідив написи на пам'ятнику, що включали філософську поему та пеан Сарапіона, збережений хоровий гімн Софокла та детальний каталог хористів (Oliver 1936).

Поєднуючи епіграфічний аналіз із історичною реконструкцією, Дж. Олівер розкрив значення пам'ятника як комеморативного та ритуального об'єкта в римських Афінах. Він також дослідив філософське підґрунтя поеми Сарапіона, звернувши увагу на вплив стоїцизму та медичної етики, натхненої клятвою Гіппократа на культ Асклепія. Цей філософський вимір не лише додає інтелектуальної ваги пам'ятнику, але й узгоджує його зі ширшою дидактичною

функцією культу Асклепія, що підкреслював цілісне зцілення – як фізичне, так і духовне (Oliver 1936, 114).

Окрему увагу Дж. Олівер приділив каталогу хористів, який наголошував на ролі пам'ятника як громадянського артефакту. Включення імен видатних особистостей пов'язувало пам'ятник із культовими практиками, інтегруючи його у громадянсько-релігійне життя Афін (Oliver 1936, 109).

Водночас зосередженість Дж. Олівера на каталогізації написів іноді шкодить глибшому аналітичному підходу. Наприклад, його обговорення філософської поеми, яку приписують онукові Сарапіона, порушує важливі питання про перетин стоїцизму та культу Асклепія. Проте аналіз цих аспектів здебільшого залишається описовим, не заглиблюючись у їхні ширші культурні та релігійні наслідки (Oliver 1936, 110).

Роберт Шлайфер (1914–1994) – історик античності, професор Гарвардського університету, де викладав історію, економіку та фізику. Його наукова діяльність була зосереджена на вивченні класичної Греції. Р. Шлайфер навчався в Американській школі антикознавства в Афінах, а в 1940 р. захистив докторську дисертацію з античної історії в Гарварді. Того ж року він опублікував ґрунтовну статтю, в якій дослідив афінські релігійні інституції, акцентуючи увагу на фінансових та адміністративних аспектах підтримки публічних культів (Saxon 1994, 24).

У своїй статті Р. Шлайфер критично переосмислив працю В. Фергюсона, присвячену жрецтву Асклепія в Афінах. Він детально проаналізував інституційну структуру та адміністративні практики цього культу. Зокрема, Р. Шлайфер поставив під сумнів твердження В. Фергюсона про те, що племінні цикли стали усталеною системою призначення жерців Асклепія вже в IV ст. до н. е. В. Фергюсон наводив регулярність призначень як доказ існування цієї системи, проте Р. Шлайфер наголосив на браку документальних свідчень для такого висновку. Він вважав, що хоча племінні цикли могли бути впроваджені пізніше, їхнє існування в IV ст. до н. е. залишається лише гіпотезою (Schlaifer 1940, 240).

Р. Шлайфер також детально розглянув випадок Демона, який став жерцем Асклепія завдяки рішення афінського народу. Він підкреслив, що це призначення було винятковим і суперечило стандартним практикам, таким як жеребкування чи вибори. На думку Р. Шлайфера, цей випадок підсилює узагальнення В. Фергюсона про універсальне застосування племінних циклів у цей період (Schlaifer 1940, 242).

Критично аналізуючи методологію В. Фергюсона, Р. Шлайфер запропонував більш глибоке розуміння еволюції жрецтва Асклепія, підкреслюючи необхідність обережності в застосуванні пізніших адміністративних моделей до ранніх періодів. Окрім цього, він дослідив фінансові аспекти культу, включно з податками і державними субсидіями, що дозволило показати, як цей новий культ інтегрувався в афінське суспільне життя. Його дослідження демонструє складну взаємодію між традиційними релігійними практиками та державною політикою, що перебувала в процесі змін (Schlaifer 1940, 240).

Після приходу до влади нацистів і фашистів у ряді європейських країн, значна кількість науковців емігрувала до США. Це мало позитивний вплив на розвиток американської античної археології, яка значно виграла від притоку європейських дослідників і їхнього досвіду (Dyson 1998, 217).

Однак із початком Другої світової війни американські школи та археологічні експедиції у Європі були змушені припинити свою діяльність, а науковці та студенти повернулися додому (Dyson 1998, 216).

Після завершення війни Європа опинилася у стані економічного і політичного занепаду, і Сполученим Штатам довелося взяти на себе провідну роль у процесі реконструкції (Dyson 1998, 219). У цей період на тлі ідеалістичних переконань про «вічні західні цінності», які були підкріплені перемогою над нацистами та фашистами, американська еліта почала активно підтримувати дослідження античності. Університети, на кшталт Гарварда і Принстона, стали осередками нового покоління істориків і археологів, які зробили античний світ, особливо Грецію, більш актуальним і захоплюючим для сучасників. Особливу

важливість класичної освіти відчуло покоління, що було відрізане війною від Європи. Це підкреслюється швидким відновленням літніх шкіл у Римі та Афінах. Уже в 1948 р., незважаючи на труднощі, пов'язані з діяльністю грецьких партизанів та закриттям багатьох музеїв, відкрилася літня Американська школа в Афінах (Meritt 1984, 37).

Зростання престижу університетів США також було пов'язане із запрошенням європейських викладачів, які привносили з собою нові ідеї та підходи до вивчення античності (Dyson 1998, 217). У цей час у дослідженнях античної історії домінувала німецька концепція «*Altertumswissenschaft*» (античні студії). Ця концепція наголошувала на необхідності інтеграції різних дисциплін для глибшого розуміння античного світу. Філологія, археологія та історія стали рівноправними партнерами у спільній реконструкції античного минулого. Готуючись до відновлення повноцінної діяльності в Афінах, американські археологи також планували майбутнє. У річному звіті Американської школи за 1946-1947 рр. були викладені повоєнні цілі установи. Найважливішою з них було те, що «розкопки Стародавньої Агори Афін мають бути завершені у науковий спосіб, сама ділянка перетворена на привабливий археологічний парк, а для розміщення багатьох цінних знахідок збудовано належний музей» (Dyson 1998, 218).

Першим післявоєнним дослідженням з культу Асклепія стала праця члена Американської школи антикознавства в Афінах Рольфа О. Габбе, який у 1954 – 1955 рр. вивчав декрети з храму Асклепія в Афінах, включені до Малої редакції *Inscriptiones Graecae* 1935-го року. Р. Габбе повністю переглянув декрети, а також зробив спробу зробити свій внесок у інтерпретацію та реставрацію текстів (Hubbe 1959, 169).

Р. Габбе звернув увагу на труднощі реставрації фрагментів, особливо на відхилення в інтервалах між літерами. Він об'єднав три фрагменти написів, спираючись на форму літер і можливість їх суміщення, підкреслюючи важливість точності в тлумаченні (Hubbe 1959, 174).

Р.О. Габбе також піддав сумніву думку В.С. Фергюсона про вшанування двох різних жерців у декретах з Таблиці 36 під номерами 7457 та 5298, припустивши, що ці декрети стосуються одного жреця. Його праця надала новий погляд на епіграфічні джерела з культу Асклепія (Hubbe 1959, 176).

У повоєнні роки Греція залишалася центром американської античної археології. Потужна довоєнна присутність США у Греції ще більше зміцнилася завдяки внеску Америки в перемогу над Німеччиною та її союзниками, а також підтримці королівського уряду в боротьбі проти грецьких комуністів після війни (Tsoucalas 1969, 70).

Водночас у США відбулися суттєві зміни у відносинах між федеральним урядом і системою вищої освіти. Зростання міжнародної ролі Америки стимулювало розвиток освітніх ініціатив у глобальному масштабі. Розпочався процес державного фінансування вищої освіти (Dyson 1998, 231).

Протягом 1950-х і 1960-х рр. Принстонський університет залишався провідним центром американської античної археології, зокрема проводячи розкопки Афінської агори (Dyson 1998, 232). Після досліджень С. Куманудіса єдиним значущим археологічним вивченням афінського асклепіону стали розвідки Н. Платона у 1962–1963 рр. У ході цих робіт було повторно розчищено кілька колодязів у межах святилища, а також велику ливарну яму на його західній околиці (Aleshire 1989, 5).

У другій половині 1960-х – 1970-х рр. інтерес американських дослідників до культу Асклепія в Афінах тимчасово згас, що спричинило відсутність значних публікацій протягом 1970-х рр. Втім, уже в 1980-х рр. увага до цієї проблематики відновилася, почався новий етап у її вивченні (Wickkiser 2003, 4).

У 1985 р. вийшла спільна стаття грецької дослідниці, провідної фахівчині з давньогрецької скульптури та професорки античної археології Афінського національного університету імені Каподістрія Ольги Палагії (Palagia Olga (Born 1 October 1949) [is Professor of Classical Archaeology at the National and Kapodistrian University of Athens and is a leading expert on ancient Greek sculpture]; Palagia, Clinton 1985) та американського історика, почесного професора кафедри

античної історії Корнельського університету Кевіна Клінтона, який нині працює в Американській школі антикознавства в Афінах і є почесним членом її керівного комітету ( Clinton Kevin : [is Professor Emeritus in the Department of Classics at Cornell University and Member of its Graduate Field of Classics])).

Дослідження присвячене аналізу напису з афінського Асклепіона, а саме фрагменту декрету IV ст. до н. е., знайденому вбудованим у сучасний будинок на схід від Театру Діоніса. Основну увагу автори зосередили на фрагменті напису, що вшановує жреця Асклепія. Їхнє дослідження жрецького ордену IV ст. до н. е. перекликається із попередніми дослідженнями В. Фергюсона, який вивчав послідовність і політичну приналежність жерців Асклепія в Афінах (Ferguson 1906, 170). Відповідно до племінного поділу, встановленого В. Фергюсоном та аналізу лінгвістичних особливостей та палеографічних деталей, автори дійшли висновку, що декрет датований 326/5 р. до н.е. і пов'язаний зі жрецтвом племені Кекропіс. Дослідження О. Палагії та К. Клінтона пролило світло на адміністративні та ритуальні аспекти функціонування храму, особливо на почесні, які надавалися жрецям. Вони припустили, що фрагмент походив із тієї ж майстерні, що й інші написи асклепіону, що свідчить про стандартизоване виробництво релігійних декретів, що, в свою чергу, свідчить про інституціолізований характер культу в Афінах (Palagia, Clinton 1985, 137).

О. Палагія та К. Клінтон також розглянули соціально-політичне значення культу Асклепія та підкреслили його роль у формуванні громадянської ідентичності афінського суспільства (Palagia, Clinton 1985, 138).

Таким чином, поєднання епіграфіки, лінгвістики, історичного аналізу та палеографії дозволило О. Палагії та К. Клінтону встановити походження, датування та функцію напису, а також вписати його в ширший контекст афінського релігійного та політичного життя. Автори підкреслили значення написів як джерел, що допомагають реконструювати живий релігійний досвід давніх греків, що сприяє глибшому розумінню адміністрації культу Асклепія та еволюції статусу жрецтва в афінському суспільстві (Palagia, Clinton 1985, 139).

У 1980-х рр. значно зріс інтерес американських дослідників до вотивних підношень загалом і анатомічних вотивів зокрема. Оскільки такі присвяти були поширеними в більшості храмів Асклепія, їхнє вивчення привернуло додаткову увагу науковців до самого культу. Наприкінці десятиліття американські археологи знову звернулися до епіграфічних джерел, пов'язаних із культом Асклепія (Wickkiser 2003, 5).

У 1990-х рр. з'явилися дослідження, присвячені культу Асклепія в окремих географічних регіонах. Важливою подією стало перевидання у 1998 р. фундаментальної праці Е. Едельштейн та Л. Едельштейна — трохи більше ніж через півстоліття після її першої публікації. У новій передмові Б. Фернгрєн не лише критично оцінив певні недоліки дослідження, а й підкреслив його неперехідне значення. Це перевидання свідчить про незмінну зацікавленість американських антикознавців культом Асклепія (Wickkiser 2003, 6).

Британський археолог, науковий співробітник відділу грецького та римського мистецтва Метрополітен-музею Браян Мартенс понад десять років працював на Афінській агорі, де керував розкопками в промисловому та житловому районі за Стоа Пойкіле. У 2011- 2012 рр. та у 2015 – 2016 рр. він досліджував мармурові статуетки Асклепія. Дослідження проводилося за підтримки Крейвенського комітету факультету антикознавства Оксфордського університету, а також за підтримки програми Олівії Джеймс Американського археологічного інституту (Martens 2018, 545).

У 2018 р. Б. Мартенс опублікував результати свого дослідження у статті, де проаналізував статуетки бога, знайдені на агорі, які здебільшого належать до римського періоду. Метою Б. Мартенса було дослідити, як ці статуетки використовувалися у повсякденному житті афінян, зосередившись на їх значенні у відправленні приватного культу Асклепія. У статті підкреслюється, що ці статуетки використовувалися не лише у великих храмах, а були задіяні й у домашніх ритуалах, що свідчить про особливий зв'язок прочан із божеством на побутовому рівні (Martens 2018, 546).

Важливим аспектом дослідження Б. Мартенса є аналіз змін функціонального призначення статуток протягом століть. Він підкреслював, що багато знайдених предметів містили сліди реставрації, що свідчило про їх використання у різні періоди часу та про те, що культ Асклепія існував навіть після занепаду інших грецьких культів. Таким чином, Б. Мартенс запропонував новий погляд на те, як статуетки використовувалися в домашніх ритуалах та продемонстрував, як статуетки Асклепія поєднували сакральні та побутові аспекти життя афінян (Martens 2018, 586).

Еволюція американських студій речових та епіграфічних джерел культу Асклепія демонструє не лише зростання фактичної бази, а й радикальну зміну інтелектуальної оптики, у межах якої ця база осмислюється. Первинна «антикварна» парадигма кінця XIX ст. — орієнтована на опис і систематизацію артефактів — поступилася місцем проблемно-орієнтованому підходу, що розглядає матеріальні рештки як індикатори соціально-політичних процесів. Цей зсув був зумовлений двома ключовими факторами: (1) формуванням інституційної інфраструктури (Американська школа антикознавства в Афінах, Принстон, Браун), яка забезпечила довготривалі польові проєкти та міждисциплінарні колаборації; (2) рецепцією європейських (насамперед французьких і німецьких) теорій про «комунікативні функції» ритуалу, що стимулювали аналіз вотивів і написів у категоріях соціальної взаємодії.

## **2.2. Храм Асклепія в Епідаврї.**

28 березня 1881 р. грецький археолог, ефор Панагіотіс Каввадіас (1850 – 1928) розпочав розкопки на місці храму Асклепія в Епідаврї з метою виявлення театру, описаного Павсанієм (R.C.B. 1929, 46). Це були перші великі розкопки, проведені Афінським археологічним товариством за межами Афін (Reinach 1928, 129). У 1881 р. дослідники виявили театр, а також дві стели у храмі Асклепія. На стелах, датованих кінцем IV або початком III ст. до н. е., були записані імена щонайменше двадцяти осіб та історії їхнього зцілення Асклепієм (Robert 1933, 380). У 1882 р. П. Каввадіас відкрив толос і храм Асклепія, а в 1883 р. - абатон. У 1884 р. він розкопав храм Артеміді та Велику Пропілею, а також

реконструював ряд колон у західній стіі абатону (Kavvadias 1893, 3). На початку 1886 р. грецький археолог, директор Афіського національного археологічного музею, Валеріос Стаїс (1857 – 1923) приєднався до дослідників як наглядач, а в 1887 р. став директором розкопок (Trimmis 2016, 3).

Під час цих розкопок було виявлено низку епіграфічних написів, які потребували перекладу та детального вивчення. Ці написи, разом зі скульптурами та архітектурними залишками, відкрили нові перспективи для дослідників (Caton 1901, 23).

Американські антикознавці жваво цікавилися процесом розкопок у Епідаврї. А. Мерріам, який з 1885 р був членом керівного органу Американської школи антикознавства в Афінах (Reinhold) у той час вів рубрику "Замітки з античної археології" в "Американському антикварному й східному журналі". У своїх публікаціях він, зокрема, висвітлював археологічні розкопки, які здійснювало Афіське археологічне товариство під керівництвом П. Каввадіаса в Епідаврї. На той час цей журнал був провідним і фактично єдиним виданням, яке знайомило американську наукову спільноту з досягненнями європейської археології (Merriam 1885b, 59; 1885c, 186).

19 березня 1885 р. А. Мерріама було запрошено виступити з лекцією «Лікування пацієнтів у храмах Ескулапа» перед Нью-Йоркською академією медицини. Він акцентував увагу на важливості археологічних розкопок в Епідаврї, які вело Афіське археологічне товариство. А. Мерріам зазначив, що ці дослідження дали змогу відкрити низку важливих джерел, що пролили світло на стародавню храмову медицину. Він детально розповів про знайдені епіграфічні пам'ятки, серед яких вирізнялися кам'яні плити з написами доричним діалектом. Один із написів описував чудесні зцілення пацієнтів, які зверталися до храму Асклепія за допомогою. Лектор зазначив, що, за цими даними, в Епідаврї не згадується використання медикаментів – усі зцілення мали сакральний характер. Водночас він припустив, що з часом жреці стали більш досвідченими у лікуванні хвороб. А. Мерріам також розглянув взаємини між жрецькими й тогочасними лікарями, дійшовши висновку про відсутність між ними антагонізму. Науковець

припустив, що лікарі, ймовірно, скеровували хворих із хронічними або важкими недугами до храмів для отримання допомоги. Однак, зазначив А. Мерріам, скептицизм щодо ефективності храмового лікування поступово зростав як серед лікарів, так і серед грецького суспільства загалом. Водночас велика кількість храмів Асклепія, що існували в античності, свідчить про популярність віри у сакральну медицину (Merriam 1885d, p. 304).

Нью-Йоркська академія медицини високо оцінила лекцію професора А. Мерріама та висловила йому подяку за змістовний і повчальний виступ. Матеріал, викладений А. Мерріамом настільки зацікавив Нью-Йоркську медичну спільноту, що академія запропонувала опублікувати лекцію, що і було зроблено у 1885 р. у скороченому вигляді в «Бостонському медичному та хірургічному журналі», та у повній версії у Медичному журналі «Гайярд» (Merriam 1885a, 356).

У своїй статті у Медичному журналі «Гайярд» А. Мерріам розглянув культ Асклепія в Афінах та Епідаврї. Як зазначав А. Мерріам, асклепїон в Епідаврї, один із найвідоміших храмів культу Асклепія, став важливим джерелом для вивчення храмової медицини античності. Знахідки з цього комплексу, зокрема епіграфічні пам'ятки, дали змогу науковцям відтворити уявлення про релігійні й лікувальні практики, що здійснювалися в храмі (Merriam 1885a, 366).

Однією з найцікавіших знахідок із храму Асклепія в Епідаврї, на думку А. Мерріама були кам'яні плити з написами, які описували чудесні зцілення. В одному з текстів йшлося про сліпого хлопчика з Гермїони, зціленого після того, як собака храму лизнула його очі. В іншому випадку собака за допомогою язикавилікувала виразку на голові іншого хлопчика. Ці описи, на думку вченого, демонстрували сакральний статус собак як помічників бога, подібно до змії, які також вважалися священними істотами Асклепія (Merriam 1885a, 371).

Важливим внеском у дослідження культу Асклепія стали праці Гарольда Н. Фоулера (1859–1955), викладача грецької мови Гарвардського університету та першого студента Американської школи антикознавства в Афінах. Через регулярні публікації в рубриці "Новини археології"

Американського археологічного журналу Г.Н. Фоулер інформував наукову спільноту про нові відкриття та дослідження, що стосувалися культу Асклепія. (Gulick 1956, p. 16).

Г.Н. Фоулер присвятив проблематиці культу Асклепія декілька статей. Зокрема, він досліджував питання атрибуції статуї Асклепія в Епідаврї, яку деякі науковці приписували скульптору Фідію. Він поставив під сумнів авторство Фідія, аргументуючи своє припущення браком джерел, які б доводили протилежне. Г.Н. Фоулер підтримував думку, що статую створив Трасимед, у якості доказів він приводив зображення на монетах з Епідавра, які відповідають опису статуї Павсанія. Він також проаналізував рельєф з Епідавра, який, за словами П. Каввадіаса, був точною копією статуї Асклепія. Г.Н. Фоулер також наголошував, що стилістичні відмінності між зображенням Асклепія та роботами Фідія дають підстави сумніватися в атрибуції статуї останньому (Fowler 1887, 32).

У випуску Американського археологічного журналу за січень/березень 1901 р. Г.Н. Фоулер писав про хімічний аналіз вод Епідавра, проведений А.К. Дамбергесом. Аналіз показав, що води є злегка лужними і можуть бути корисними при деяких захворюваннях сечового міхура та шлунка (Fowler 1901, 95).

У випуску журналу за квітень/червень 1905 р. Г.Н. Фоулер повідомляв про висновки Дж.Х. Гольверда, який вважав, що частина толоса в Епідаврї, згадана в написі, що стосується будівлі, є підземною секцією, де мешкав священний змії, і що толос був "зміїним храмом Асклепія-фетиша" (Fowler 1905, 335).

Г.Н. Фоулер зробив значний внесок у дослідження археологічних джерел з культу Асклепія, поєднуючи аналіз архітектурних, епіграфічних та нумізматичних свідчень.

Викладач мистецтв та археології Прінстонського університету Джордж Елдеркін (1879-1965) (Childers) досліджував призначення будівель толоса та абатона в Епідаврї, відкритих П. Каввадіасом у 1882 та 1883 рр. відповідно. Дж. Елдеркін припустив, що стоя використовувалася як місце

проживання пацієнтів та місце для проведення лікувальних процедур. Також він детально описав архітектурні особливості толоса, підземні проходи та їхній зв'язок із ритуалом інкубації. Стаття науковця значно поглибила розуміння архітектури асклепіону та ритуалів, які у ньому проводилися (Elderkin 1911, 161).

Розкопки Афінського археологічного товариства в Епідаврї тривали до 1927 р. (Trimmis 2016, 3). Наступний етап розкопок розпочався у 1948 р. та тривав до 1951 р. Керував розкопками грецький археолог Дж. Пападімітру. Розкопки П. Каввадіаса були настільки плідними, що дали вченим матеріал для досліджень на багато років уперед (Petrakos 1997, 20).

Оскільки американські науковці не приймали безпосередньої участі в археологічних розкопках храму Асклепія в Епідаврї, кількість праць в американській історіографії, присвячених саме цьому храму значно менше ніж досліджень, зосереджених на афінському чи коринфському асклепіонах.

Після тривалого затишшя у публікаціях з даної проблематики, у 1966 р. вийшла стаття американської археологині, італійської емігрантки, доцентки коледжу Брін-Мар Брунільди Сісмондо Ріджвей (1929-2024). Після Другої світової війни вона вивчала антикознавство в університеті Мессіни, де отримала ступінь з антикознавства в 1953 р. Стипендія з археології та подорожній грант Фулбрайта дозволили їй продовжити навчання в коледжі Брін Мар у Пенсильванії. Після закінчення магістратури вона написала дисертацію про архайчну скульптуру в Американській школі антикознавства в Афінах. В 1958 р. вона отримала ступінь доктора філософії і повернулася до Брін Мара у якості викладачки, де й провела більшу частину своєї кар'єри (Webb, Wright).

Б.С. Ріджвей була надзвичайно продуктивною дослідницею у галузі грецького мистецтва, зокрема скульптури (Dyson 1998, 247).

Вона зацікавилася двома рельєфами зі святилища Асклепія, виставленими в Епідаврському залі Національного музею в Афінах та присвятила їм статтю. Рельєф № 173 був знайдений у 1884 р., вмурований у стіну середньовічної будівлі на схід від храму Асклепія, а № 174 був виявлений двома роками пізніше в руїнах лазень Антоніна, на північ від того ж храму (Ridgway 1966, 217).

Б.С. Ріджвей зробила детальний опис їхньої іконографії, композиції та стилістичних атрибутів, звертаючи увагу на зображення божеств, прочан і міфологічних сцен. Головним досягненням науковиці є дослідження датування та стилістичних особливостей рельєфів. На основі стилістичного аналізу та порівняння з іншими відомими творами того періоду, вона припустила, що ці роботи можуть датуватися кінцем IV ст. до н.е. Таке нове датування є важливим для розуміння розвитку вотивних рельєфів і мистецького середовища Епідавра в цю епоху (Ridgway 1966, 219).

Крім того, Б.С.Ріджвей заглибилася у вивчення релігійного та культурного значення рельєфів в культі Асклепія. Вона показала, як іконографія відображає цілющі атрибути, пов'язані з божеством, і роль таких вотивних підношень в особистій побожності віруючих. Досліджуючи взаємодію між мистецтвом і релігією, Б.С. Ріджвей пролила світло на способи, в які прочани вшановували Асклепія та шукали божественної прихильності через мистецькі витвори (Ridgway 1966, 221).

Таким чином, у статті Б.С. Ріджвей здійснено всебічний і глибокий аналіз двох рельєфів з Епідавра, що сприяло глибшому розумінню мистецьких, релігійних і культурних аспектів культу Асклепія. У її роботі підкреслена важливість поєднання мистецьких досліджень з релігійним і культурним контекстами для глибшого розуміння багатогранної природи артефактів (Ridgway 1966, 222).

Серед праць, присвячених джерелам з культу Асклепія виділяється робота доцентки кафедри театру Балтиморського університету (США) Еліс М. Робінсон, у якій вона досліджувала зв'язок культу Асклепія з театром (Comden, Green).

Е.М. Робінсон проаналізувала роль театру в культі Асклепія та дійшла висновку, що театри могли слугувати місцем зібрань під час процесій на честь Асклепія, дослідниця припускала, що в них виконувалися гімни або проходили містерії (Robinson 1978, 540). Е.М. Робінсон також уперше в американській літературі висунула гіпотезу, що театри відігравали важливу роль у лікувальному

процесі, сприяючи зціленню пацієнтів шляхом емоційної терапії (Robinson 1978, 542).

Питання про те, чи були театри пов'язані з процесами зцілення в культі Асклепія, досі залишається предметом наукової дискусії. Теорія Е.М. Робінсон узгоджується зі загальним визнанням ролі музики і драми в ритуалах зцілення американськими дослідниками, однак, для визначення ступеню залучення театру до культу Асклепія, потрібні додаткові археологічні джерела (Robinson 1978, 533).

Наприкінці 1980-х та 1990-х рр. увага американських дослідників знову повернулася до епіграфічних свідчень про культ Асклепія (Wickkiser 2003, 5).

Одним із ключових етапів у вивченні культу Асклепія стали праці Лінн Р. ЛіДоннічі, доцентки кафедри релігієзнавства коледжу Васар (Lynn R. LiDonnici, PhD [Associate Professor Emeritus of Religion]).

Л. ЛіДоннічі вивчала «ямата» - написи з храму Асклепія в Епідаврї, в яких детально описуються чудесні зцілення (Wickkiser 2003, 5). Основною метою авторки було дослідити історичний, композиційний та культурний контексти цих написів (LiDonnici 1995, 26). На час публікації у 1992 р. робота Л. Р. ЛіДоннічі заповнила важливі прогалини у розумінні «ямата» не лише як богословських документів, але й як джерел, які містять інформацію про релігійне та суспільне життя у Греції класичного періоду (LiDonnici 1995, 28).

Л. Р. ЛіДоннічі запропонувала новаторський підхід до аналізу «ямата», стверджуючи, що вони є результатом синтезу вотивних приношень, усної традиції та редакторських виправлень. У своєму дослідженні вона продемонструвала динамічний характер цих текстів, показавши, як їх формували ремісники, оповідачі та храмовий персонал (LiDonnici 1995, 32).

Ніколас Райнірсон, доктор філософії та викладач кафедри антикознавства в Бруклінському коледжі Міського університету Нью-Йорка (США) (Rynearson Nicholas : [PhD Professor (Associate) at Brooklyn College United States]) зробив важливий внесок у дослідження культу Асклепія. Н. Райнірсон присвятив свою працю дослідженню численних анатомічних вотивів, що являли собою окремі

частини тіла, та визначенню їхньої ролі в релігійній свідомості давніх греків. Науковець показав, що ці предмети не тільки представляли зцілення окремих частин людського організму, але й відображали фрагментарність тіла. Він наголошував, що ці вотиви мали важливе значення для розуміння хвороби у культі Асклепія саме як локалізованого феномену, а зцілення – як акту божественного втручання. Таким чином, він протиставляв храмову медицину раціональному підходу до лікування Гіппократія, який розглядав організм як єдину систему, адже медицина Асклепія була зосереджена на окремих частинах тіла (Rynearson 2003).

Також, Н. Райнірсон досліджував стели з Епідавра, що містили розповіді про чудесні зцілення. Він показав, як ці тексти слугували підтвердженням божественної могутності Асклепія і сприяли популярності культу (Rynearson 2003).

У спільній праці американського мистецтвознавця та археолога, завідувача кафедри античних студій імені Оліна Сторвіка коледжу Конкордія в Мурхеді Пітера Шульца (нар. 1969) та історикині Б.Віккізер досліджується архітектурне та ритуальне значення тимели — круглої споруди на території храму Асклепія в Епідаврї. Автори висунули гіпотезу, що тимела використовувалася як простір для музичних виступів, а її акустичні якості слугували для посилення враження під час релігійних і лікувальних перформансів (Schultz, Wickkiser 2010, 143).

Автори звернулися до проблеми неоднозначного трактування призначення тимели, що стала предметом наукових дискусій через її унікальний круглий дизайн та складну лабіринтоподібну підструктуру. Серед попередніх гіпотез фігурували припущення про її функцію як вівтаря або кенотафа, однак жодне з наявних джерел не надає достовірного пояснення її призначення (Schultz, Wickkiser 2010, 144).

П. Шульц і Б. Віккізер запропонували новий підхід до вивчення тимели, що поєднав архітектурний, музичний та релігійний аналізи. Вони продемонстрували, як саме дизайн тимели підсилював звучання гімнів та молитовних піснеспівів на честь Асклепія й Аполлона, що, на думку авторів,

свідчить про навмисне поєднання технології і духовності (Schultz, Wixkiser 2010, 150).

Найпізнішим дослідженням, присвяченим археологічному аспекту культу Асклепія в Епідаврї є праця доцента кафедри антикознавства Університету штату Флорида та директора Коринфських розкопок Американська школа антикознавства в Афінах, Крістофера Пфаффа (Pfaff C. A.: Curriculum Vitae). Вчений провів детальний аналіз маркування вівтарів храму Асклепія в Епідаврї символами та цифрами, яке мало місце в IV ст. н.е. Він зазначив, що ці позначення мали особливу функціональну роль, зумовлену потребами літургійного обслуговування великої кількості вівтарів у Асклепіоні Епідавра. Відмінною рисою дослідження є порівняння цих епідаврійських маркувань з маркуваннями інших культових пам'яток античного світу, що підкреслює їх унікальність. Водночас К. Пфафф висвітлив і символічну складову цих знаків, що дозволяє зрозуміти релігійну та соціальну значущість культу Асклепія для грецького суспільства в період пізньої античності (Pfaff 2018, 387).

Американська рецепція асклепіону в Епідаврї репрезентує своєрідний «лабораторний знімок» еволюції антикознавчих студій у США. Первинний етап (1880-ті рр.) позначився медико-антропологічним ентузіазмом А. Ч. Мерріама, для якого епіграфічні стели були радше аргументом у дискусії про сакральну ефективність храмової терапії, ніж об'єктом критичного аналізу. Відстороненість американців від безпосередньої участі у польових роботах спрямувала їхні дослідження у «кабінетне» русло: Г. Н. Фоулер, Дж. Елдеркін і Б. Ріджвей досліджували чужі знахідки через призму класичної стилістики, нумізматики та архітектурної реконструкції, перетворюючи Епідавр на кейс-стаді для відпрацювання методологічних інновацій (хімічний аналіз вод, функціонально-акустична оцінка тимели тощо).

Починаючи з 1960-х рр., фокус зміщується від каталогізації артефактів до деконструкції релігійного досвіду. Роботи Л. ЛіДоннічі та Н. Райнірсона демонструють перехід від об'єктивістської дескрипції до вивчення причинно-наслідкових механізмів: «ямата» розглядаються як гібридна форма

пам'яті, а анатомічні вотиви — як медіатори локалізованої хвороби та сакрального авторитету Асклепія. Синтез архітектурного, музикознавчого й ритуального аналізів (П. Шульц, Б. Віккізер) фактично вводить у дослідження поняття «перформативного простору лікування», що руйнує дихотомію храм/театр і пропонує бачити культ Асклепія як багатоканальну систему терапевтичних практик.

Таким чином, американська історіографічна траєкторія досліджень храму в Епідаврї окреслює три взаємопов'язані тенденції: (1) зміщення від опису до пояснення, коли матеріал переходить зі сфери «екзотичних фактів» у площину соціокультурних моделей; (2) наростання міждисциплінарності, що поєднує біоархеологію, акустику та теорію перформативності для реконструкції ритуальної емпатії; (3) критичний перегляд авторитету Афінського наративу, який відкриває простір для порівняльної регіональної історії асклепіонів.

### **2.3. Храм Асклепія в Коринфі.**

У 1895 р. Американська школа антикознавства в Афінах обрала давньогрецьке місто Коринф для свого довгострокового проекту розкопок (Fowler, Stillwell 1932, vii). Значна частина ранніх розкопок школи була зосереджена на центральній частині міста, особливо на ділянках навколо агори та архаїчного храму Аполлона, однієї з небагатьох класичних споруд, що пережили римське вторгнення (Dyson 1998, 86).

Розкопки Асклепіону та прилеглого курорту Лерна проводилися в 1929–1934 рр. під керівництвом професора античної археології Католицького університету Неймегена (Нідерланди) Ф. Й. де Ваеле (1896–1977), який на той час був співробітником Американської школи антикознавства в Афінах (Vogeikoff-Brogan).

Перші розвідувальні роботи, здійснені у 1929–1930 рр., виявили частину фундаменту в районі гімнасію, кут фонтану та фрагмент південної стіни пандусу Асклепіону. У 1931–1932 рр. Ф. Й. де Ваеле відкрив храм Асклепія та Гігієї (Waele 1933, 419). Продовження розкопок у 1933–1934 роках було зумовлене

перспективністю цієї території як місця розташування Асклепіону (Roebuck 1951, 7).

Дослідник зосередив увагу на двох основних ділянках: «зоні фонтану» та «зоні храму», де виявив культурні шари середини VI ст. до н. е. Вони свідчили про існування в цьому місці об'єднаного культу Асклепія та Аполлона (Waele 1933, 420). Ф. Й. де Ваеле припустив, що виникнення культу Асклепія могло бути пов'язане з Тітаном, а не з Епідавром, що суперечило загальноприйнятим гіпотезам того часу. Крім того, він дослідив занепад культу, пов'язуючи його з організованими діями християнської громади до 395 р. н. е. (Waele 1933, 435). Науковець детально описав архітектурні особливості храму та виявив теракотові вотивні приношення у вигляді кінцівок, які могли бути частиною ритуалів асклепіону, що поширилася з Коринфа на захід. Ф. Й. де Ваеле не встиг завершити остаточну публікацію матеріалу археологічних розкопок храму Асклепія до початку Другої світової війни, а протягом війни значна частина його ілюстративного матеріалу та нотаток була втрачена під час бойових дій у Неймегені.

У 1946 р. на запрошення Американської школи антикознавства в Афінах за завершення публікації взявся американський історик, доцент Університету Чикаго Карл Робак (1914–1999) (Briggs 1994). Його праця ґрунтувалася на звітах з розкопок та інвентарних списках Ф. Й. Де Ваеле і на тій частині його рукопису, яка була завершена. Рукопис стосувався матеріальних залишків на ділянці асклепіону та в Лерні. Однак, зважаючи на час, що минув між двома дослідженнями, було вирішено повторно дослідити ділянку та об'єкти з неї, а також провести деякі подальші розкопки. Таким чином, матеріал був переглянутий, а звіт про нього реорганізований і переписаний (Roebuck 1951, V).

Метою К. Робака було дослідити генезу та еволюцію культу Асклепія та архітектурні характеристики асклепіону в Коринфі. Автор прагнув розкрити роль, особливості поширення й регіональну адаптацію культу Асклепія в коринфському суспільстві. Його дослідження було частиною ширшого напряму античної археології, який засновувався на систематичних розкопках та детальній

документації артефактів і архітектурних залишків культових споруд задля вивчення античних релігій (Roebuck 1951, 2).

К. Робак також аналізував вплив культу Асклепія в Епідаврї на формування коринфського Асклепіона. Він стверджував, що культ Асклепія виник в Епідаврї, ключовому центрі вшанування бога і поширився звідти через Пелопоннес. Таким чином, К. Робак вступив у полеміку з Е. та Л. Едельштейнами, які відстоювали гіпотезу тесалійського походження культу Асклепія (Roebuck 1951, 116; Edelstein, Edelstein, 232).

Аналіз місцевої міфології допоміг йому пояснити брак власних міфів про Асклепія в Коринфі, що підкреслило важливість запозичених традицій для формування коринфського культу (Roebuck 1951, 117).

Праця К. Робака отримала позитивні відгуки в науковій спільноті. У 1953 р. Р. Кук відзначив скрупульозність його реконструкції історії коринфського асклепіона, незважаючи на обмежені рештки останнього, хоча припустив, що архітектурні плани, розміщені в монографії, могли бути чіткішими (Cook 1953, 112). Р. Демангел відзначив методологію К. Робака, яка поєднувала топографічний та архітектурний аналіз (Demangel 1952, 223). Б. Віккізер критикувала припущення К. Робака про унікальність коринфського асклепіона, стверджуючи, що він мав багато спільного з іншими храмами (Wickkiser 2008, 207).

Американська археологиня та дослідниця античної культури, Мейбл Ленг (1917–2010) була найбільш відома завдяки викладанню грецької мови у коледжі Брін-Мор. Вона також брала активну участь у розкопках афінської Агори та Мікен (Dyson 1998, 247). М. Ленг зробила вагомий внесок у дослідження культу Асклепія. Вона досліджувала місцезнаходження та історію храму Асклепія в Коринфі, особливо підкреслюючи його зв'язок із природним середовищем, що сприяло процесам зцілення. М. Ленг проаналізувала перехід від вшанування Аполлона до вшанування Асклепія, детально розглядаючи архітектуру храму, ритуали та методи лікування, які в ньому застосовувалися (Lang 1977, 27).

Особливу увагу дослідниця звернула на анатомічні вотивні дари, розглянувши їхнє ритуальне значення. Зокрема, жіночі груди, за її припущенням, символізували успішну вагітність. Вона також проаналізувала археологічні знахідки: антаблементи та пандуси, а також таблички із записами зцілень та жертвоприношень. Крім того, вона дослідила стосунки між жрецькими Асклепія та світськими лікарями, наголошуючи на відсутності конфронтації між ними. Вона підкреслила важливість терміну "Асклепіади", який використовувався для позначення світських лікарів та на важливості клятви Гіппократа, яка вшановує бога та відображає шанобливі стосунки між богом і лікарями (Lang 1977, 30). Також М. Ленг висунула гіпотезу, що бог Асклепій прибув до Коринфа як емісар з Епідавра і поступово став головним божеством у існуючому там святилищі Аполлона (Lang 1977, 4).

Одним із основних досліджень у вивченні культу Асклепія є роботи Мілени Мелфі, викладачки античної археології на факультеті антикознавства Оксфордського університету (Великобританія) та кураторки Галереї лиття в Ашмолінському музеї (Melfi M. Milena Melfi : [Curator of the Cast Gallery and Lecturer in Classical Archaeology]). Дві з її праць були опубліковані в США та становлять цінний доробок американської історіографії. М. Мелфі досліджувала депозити монет зі скарбниці храму Асклепія у Коринфі. Ці джерела дали їй можливість дослідити вплив римської політики на релігійне життя Коринфу після колонізації міста римлянами. М. Мелфі виявила, що храм продовжував функціонувати навіть після римської колонізації, що підтверджувало збереження традиційної релігії у місті (Melfi 2014, 747).

У статті істориків медицини з Афінського національного університету імені Каподістрії Костянтиноса Лайоса, Григорія Цуколаса, Маріанни Караману та Георгіоса Андруцоса, опублікованої в американському періодичному виданні «Журнал релігії та здоров'я», досліджено роль вотивних приношень у культі Асклепія. Автори відзначали, що такі приношення були поширені в давньогрецькій культурі та відображали соціальні зміни, які вплинули на релігію (Laios, Tsoucalas, Karamanou, Androutsos 2015, 449).

Особливу увагу в статті приділено унікальному вотивному підношенню, знайденому на місті храму Асклепія в Коринфі, яке зображає хворобливу кінцівку, що відрізняється від типових підношень здорових частин тіла. На думку авторів, така зміна у підході до вотивів – від ідеалізованих до реалістичних – відображала еволюцію релігійних вірувань того часу. Питання точних історичних трактувань таких нетипових вотивних приношень все ще активно обговорюється в історіографії, і нові археологічні знахідки можуть надати додаткову інформацію щодо цих джерел (Laios, Tsoucalas, Karamanou, Androutsos, 454).

Коринфський асклепійон посів у американській історіографії роль «тестового полігону», на якому відбивалися головні методологічні й теоретичні трансформації античних студій США. Спочатку — у 1930-х рр. — панувала позитивістська парадигма Ф. Й. де Ваеле, зосереджена на стратиграфії й атрибуції, що трактувала храм як локальний варіант храму в Епідаврї. Однак уже перше післявоєнне переосмислення К. Робак виявило, що питання генези культу не зводиться до лінійного «дифузїонізму»; наголос було зроблено на регіональній адаптації та конфігурації сакрального простору — від фонтана-катартіріону до виступного пандусу святилища.

У подальшій еволюції досліджень можна виокремити три ключові тенденції:

1. Зсув від архітектурних до соціально-релігійних досліджень. Роботи М. Ленг і М. Мелфі показали, що анатомічні вотиви та монетні депозити є не лише «речовими фактами», а індикаторами статево-гендерних уявлень, демографічних зрушень і римської фінансової інтеграції.

2. Проблематизація походження культу. Полеміка між К. Робак з одного боку та Е. Едельштейн та Л. Едельштейном та М. Ленг з іншого, відсунула Епідавр із позиції єдиного «центра-донора», перетворивши Коринф на автономний вузол релігійної мережі, де міфо-історичні запозичення компенсували дефіцит автохтонних наративів.

3. Реалістичний поворот у матеріальній побожності. Аналіз «патологічних» вотивів (К. Лайос та ін.) продемонстрував зміщення релігійного дискурсу від

ідеалізації тілесності до репрезентації страждання, що корелює з медикалізацією сакральних практик пізньої класики та ранньої імператорської доби.

#### **2.4. Храми Асклепія на Кіпрі, в Елевсині, на Косі, в Тегеї, на Пепарітосі та в Пергамі.**

У першій половині ХХ ст. розпочалися розкопки багатьох храмів і святилищ Асклепія, зокрема у Пергамі, на Косі, у Тройзені, Лебені, на Криті, у Дельфах та Тріці у Тессалії. Більшість знахідок з цих місць були опубліковані між 1900 і 1950 рр. У випуску за липень–жовтень 1899 р журналу "Новини археології" Г. Н. Фоулер повідомляв про виявлення написів та рельєфів на місці храму Асклепія, заснованого ще у V ст. до н. е. під час приватних розкопок в Елевсині (Fowler 1899, 331).

У випуску "Новин археології" 1905 р. Г.Н. Фоулер повідомляв про відкриття асклепіону на о. Кос, здійснене німецьким археологом Рудольфом Герцогом та місцевим істориком Яковосом Зарафтісом у 1902–1904 рр. Г. Н. Фоулер детально описав архітектуру комплексу, зокрема великий храм на верхній терасі, збудований у III ст. н. е., портики, приміщення, сходи та фонтани. Він зазначав, що більшість архітектурних елементів було інтегровано в пізніші будівлі, але залишків достатньо для реконструкції стилю споруд доричного ордера. Г. Н. Фоулер також підкреслював важливість знахідок монет та близько сотні написів, що свідчили про науковий характер медицини в асклепіоні на Косі (Fowler 1905, 335).

Дослідження Джона Р. Сенсені, доцента архітектурного факультету Університету Іллінойсу (м. Урбана-Шампейн), (Senseney John R.: Curriculum Vitae) присвячене храму А на території асклепіону на Косі надає інноваційний геометричний аналіз елліністичного архітектурного дизайну та пропонує нове розуміння зв'язку між архітектурним плануванням, візуальністю та культовим простором у Стародавній Греції. У дослідженні Дж. Сенсені здійснено аналіз основних геометричних принципів, які застосовувалися при будівництві храму Асклепія, що допомогло уточнити просторове та символічне значення цього місця (Senseney 2007, 555).

Важливим є зауваження Дж. Сенсені про те, що дизайн храму базувався на піфагорійському трикутнику, а не на більш поширеному в той час плануванні храмів іонічного ордеру на основі сітки. Використовуючи аналітичну геометрію та моделювання в програмі AutoCAD, він продемонстрував, що пропорції храму були визначені за допомогою розрахункового використання кіл і трикутників, а не простих лінійних вимірювань. Це кидає виклик попереднім припущенням про жорсткість дизайну давньогрецьких храмів і свідчить про те, що архітектори храмів використовували передові математичні теорії у своєму плануванні (Senseney 2007, 556).

Загалом, дослідження Дж. Сенсені поглибило розуміння просторової організації культу Асклепія, підкреслюючи поєднання наукової, філософської та релігійної думки в архітектурній практиці Стародавньої Греції (Semenenko 2021).

У 1901 р., під час археологічних розкопок Італійської археологічної школи в Афінах були виявлені залишки асклепіону, розташованого в центрі затоки Лебена, недалеко від пляжу (Semeria 1986, 955).

Чималий внесок у дослідження культу Асклепія здійснив італійський археолог Люціо Маріані (1865-1924). У серпні 1893 р. він переїхав на Крит, щоб співпрацювати з італійською місією на острові. Він залишився там на три місяці і присвятив себе серії археологічних розвідок на різних ділянках острова, а також вивченню матеріалів виявлених під час попередніх розкопок (Lucio Mariani).

У 1897 р. Л. Маріані опублікував звіт про розкопки на Криті в журналі Американської школи антикознавства в Афінах «Гесперія». Також Л. Маріані проаналізував статуетку асклепіада та вотивний рельєф 400 р. до н.е., на якому зображений Асклепій, що розливає напої в присутності Гігієї та одного з її синів, знайдену в Гортині, місті, розташованому в декількох кілометрах від Лебени. Статуетка, виготовлена з грецького мармуру, раніше вважалася зображенням бога Асклепія. Проте Л. Маріані висунув гіпотезу, що вона зображає реальну особу — ймовірно, лікаря в костюмі Асклепія (Mariani 1897, 540).

Важливим дослідженням з культу Асклепія стала стаття Ненсі Дж. Норман, заступниці віце-президента з питань навчання в Університеті Джорджії. У 1980-

х рр. вона була асоційованим членом і науковим співробітником Американської школи антикознавства в Афінах. (Norman).

У своїй статті Н. Дж. Норман провела ідентифікацію та дослідила значення культових статуй Асклепія і Гігієї з Тегеї. Науковиця стверджувала, що ці статуї, створені Скопасом, не були частиною целли Афіни Алеї, а розташовувалися окремо біля джерела, що підкреслювало зв'язок культу Асклепія з водою. Н. Дж. Норман висунула гіпотезу, що Асклепій і Гігієя мали власне святилище, незалежне від культу Афіни. У підтвердження цієї теорії вона посилалася на археологічні знахідки основ статуй біля джерела та вотивні рельєфи. Вона також припускала, що статуї були переміщені до храму Афіни в римський період, коли імператор Август вивіз оригінальну культову статую Афіни Алеї до Риму. (Norman 1986, 425)

Таким чином, стаття Н. Дж. Норман є важливим доповненням до вивчення зв'язку культу Асклепія із водними джерелами.

У статті Г. Цукаласа, М. Караману, К. Лайоса, М. Сганцоса та Г. Андруцоса, присвяченій дослідженню асклепіону на Пепарітосі автори прагнули розглянути поєднання релігійних та раціональних методів лікування, зосереджених навколо бога-змії Асклепія (Tsoucalas, Karamanou, Laios, Sgantzos, Androutsos 2014, 43).

Асклепіон Пепарітоса досі залишається маловивченим у порівнянні з такими знайомими храмами Асклепія, як асклепіон у Епідаврї чи на Косі. У цій роботі автори звернули увагу на труднощі в дослідженні цього святилища, пов'язані з недостатністю археологічних даних, наслідками стихійних лих і багатовіковим нехтуванням цією пам'яткою (Tsoucalas, Karamanou, Laios, Sgantzos, Androutsos 2014, 44).

У статті розглядається подвійна роль Асклепія як цілителя і хтонічного божества; інтеграція святилища в соціально-економічну структуру острова, включно з його доступністю для моряків і торговців; лікувальні практики, від очищувальних ритуалів до гіпнотерапії; роль асклепіону як об'єднувального культурного центру для пепаритського суспільства з огляду на його стратегічне

розташування й багатокультурне середовище (Tsoucalas, Karamanou, Laios, Sgantzos, Androutsos 2014, 45).

У праці Мері Б Голлінсхед, професорки історії мистецтва Університету Род-Айленду (Hollinshead) здійснено аналіз терміну "адитон" та його застосування в грецькій архітектурі, що допомогло краще зрозуміти устрій храмів Асклепія. М. Голлінсхед досліджувала роль внутрішніх приміщень храмів, підкреслюючи, що основні ритуали, зокрема жертвоприношення, проводилися на відкритих вівтарях, тоді як малі приміщення храму використовувалися для зберігання цінностей або проведення таємних ритуалів (Hollinshead 1999, 189).

М. Голлінсхед звернула увагу на специфічні архітектурні риси храмів Асклепія, пов'язані з такими ритуалами, як інкубація. Її дослідження також охоплює економічні аспекти функціонування храмів, зокрема зберігання цінностей та систему захисту від крадіжок, що є важливим для розуміння організації храмів та святилищ Асклепія, де зберігалися чисельні вотивні дари пацієнтів (Hollinshead 1999, 190). М. Голлінсхед, як і попередні дослідники визнавала, що просторове планування храмів мало безпосередній вплив на релігійні ритуали. Наприклад, в асклепіонах були відведені спеціальні місця для інкубації (Hollinshead 1999, 192).

Хоча Американська школа антикознавства в Римі була заснована ще у 1882 р., американські археологи залишалися недостатньо підготовленими, щоб повною мірою скористатися можливостями для досліджень в Італії. У Сполучених Штатах не існувало ані сформованої традиції римської польової археології, ані розвинених академічних структур, які б забезпечували належну підтримку у провідних університетах. На відміну від грецької, римська археологія вважалася другорядною, а можливості для вивчення етрусської археології чи італійської передісторії були ще більш обмеженими (Dyson 1998, 261).

Дослідження джерел з культу Асклепія в Стародавньому Римі практично відсутні в американській історіографії, оскільки археологічні розкопки значущих

культових місць здійснювались переважно європейськими вченими. Перші наукові праці, присвячені окремим археологічним аспектам культу Асклепія, почали з'являтися лише в ХХІ ст.

Стаття британської історикині, контролерки контенту та дистрибуції у видавництві Кембриджського університету Гіслен Ван дер Плог (Van der Ploeg G.) присвячена священним законам в культі Асклепія» є стислим, але промовистим дослідженням того, як так звані «священні закони» регулювали процедури в асклепіонах в грецькому та римському світах (van der Ploeg 2013, 71).

Спираючись як на попередні наукові дослідження священних законів, так і на епіграфічні матеріали з Балагре (Кіренаїка), Пергама та Тубурбо Майя (римська Північна Африка), Г. ван дер Плог майстерно продемонструвала, як ці написи регулювали поведінку прочан, формулюючи стандарти дотримання чистоти, визначаючи режим жертвоприношень та скеровуючи відвідувачів через ритуал інкубації (van der Ploeg 2013, 73).

Однією з сильних сторін статті є чітке визначення «священних законів» як приписів, що стосувалися культових практик. Проаналізувавши сучасні дослідження (зокрема, дефінітивну роботу Р. Паркера та Е. Лупу), авторка показала, як матеріал і просторовий контекст цих каменів, зазвичай розташованих біля входу до святилища, мав вирішальне значення для формування поведінки відвідувачів. Розміщуючи правила в лімінальному місці, де прочани переходили від світського до сакрального простору, ці тексти функціонували і як практична інструкція (гарантуючи, що прочани уникатимуть забруднювальних дій), і як публічне нагадування про те, що вони вступають у царину, що перебуває під захистом бога (van der Ploeg 2013, 75).

Уважно прочитавши три написи, Г. ван дер Плог виявила помітну локальну різноманітність у тому, що, здавалося б, було загальносередземноморським культом. Наприклад, заборона вживати свинину, боби і навіть відвідувати цирульників у законі Тубурбо Майя різко контрастує з пергамським законом, який зобов'язував молільників приносити в жертву порося-сисуна. Ця

розбіжність показує, що, хоча прихильність до ритуальної чистоти була універсальною в культі Асклепія, конкретні правила і табу часто виникали з локальних міфів і умов. Заборона на козяче м'ясо в Пергамі, пов'язана з міфом про епідавське походження Асклепія, є ще одним прикладом такої адаптації широко розповсюдженого культу до конкретних регіонів (van der Ploeg 2013, 77).

Окрім твердження, що «священні закони» підкреслюють місцеві відмінності, у статті також простежуються інші теми, пов'язані з культом Асклепія, як-от акцент на сексуальному утриманні та ритуалах очищення, щоб здобути божу прихильність до зцілення. Позиціонуючи ці закони у зв'язку з основною рисою образу Асклепія як доброзичливого, але могутнього божества, здатного карати за порушення, Г. ван дер Плог підкреслювала практичні та богословські мотиви такого публічного винесення правил на суд громадськості (van der Ploeg 2013, 79).

Загалом, «Священні закони в культі Асклепія» вирізняються збалансованим поєднанням епіграфічної точності та ширшого культурного контексту. Розмістивши ці фрагментарні написи в їхньому археологічному та релігійному ландшафті, Г. ван дер Плог не лише прояснила їхню безпосередню функцію (допомагати відвідувачам досягти правильного стану чистоти та ритуальної поведінки), але й збагатила розуміння того, як культ Асклепія, хоч і був широко розповсюджений, але залишався пристосованим до місцевих традицій.

Американська архітекторка, аспірантка університету Каліфорнії Еце Сайрам Окай у своїй дисертації (Okay Ece : [Université De Pau Et Des Pays De L'adour, Affiliate Researcher University of California, Los Angeles, Architecture and Urban Design, Graduate Student]) досліджувала зв'язок між рухом як терапевтичною практикою (локотерапією) та архітектурним дизайном Пергамського Асклепіону в II ст. н.е. Введення терміна «локотерапія» дозволило авторці акцентувати увагу на інтеграції кінетичних лікувальних практик у ритуали цього комплексу, демонструючи, як рух став ключовим елементом як релігійної, так і світської медицини (Okay 2016, 4).

На момент написання дисертації робота Е. С. Окай заповнювала суттєві прогалини в наукових дослідженнях, які стосувалися зв'язку між архітектурою та античними медичними практиками. В умовах зростання інтересу до міждисциплінарних підходів у вивченні античності, у її дослідженні запропоновано новий погляд, що поєднує архітектурний аналіз із вивченням античної медицини. Е. С. Окай висвітлила важливість просторового дизайну у ритуалах і терапевтичних практиках у греко-римському світі (Окай 2016, 12).

Авторка стверджувала, що архітектурний дизайн Пергамського Асклепіону був ретельно розроблений для заохочення руху через певні маршрути, двори та зони інкубації, що сприяло поєднанню ритуальних і терапевтичних дій. Її дослідження продемонструвало, як культ Асклепія еволюціонував у відповідь на зміни медичних і культурних парадигм у римську епоху (Окай 2016, 27).

У своєму дослідженні Е. С. Окай спиралася на інтерпретацію Е. та Л. Едельштейнів асклепіону як простору божественного втручання, однак вона розвила цю теорію, наголошуючи на тісному зв'язку між архітектурою та світськими лікувальними практиками. Вона критикувала традиційні підходи, які розглядають храмову й світську медицину окремо, і запропонувала більш інтегрований погляд, у якому архітектурний дизайн одночасно підтримує обидва типи лікування (Окай 2016, 32).

**Висновки.** Упродовж XIX ст. у США посилювалося зацікавлення античністю під впливом неокласицизму в освіті, архітектурі та мистецтві. Водночас, через брак сталих наукових інституцій і складний доступ до античних пам'яток, американські дослідники спочатку відставали від європейських колег.

Переломною подією стало заснування 1881 року Американської школи антикознавства в Афінах, що дало змогу науковцям зі США безпосередньо долучатися до розкопок і вивчати археологічні пам'ятки, зокрема важливі джерела з історії культу Асклепія. Археологічні розкопки його храму в Афінах і наступні розвідки в Епідаврї надзвичайно вплинули на американську історіографію: відкриття великої кількості епіграфічних пам'яток та

архітектурних решток поглибило розуміння храмової медицини та вшанування бога-цілителя.

Перші узагальнення зробила Е. Волтон, котра прагнула систематизувати храми Асклепія й опублікувати дані розкопок. Хоча її монографія піддавалася критиці за компілятивність і не надто глибокий аналіз, саме її детальні показники та каталогізація стали корисним джерелом для подальших наукових розвідок. Водночас В. С. Фергюсон і група епіграфістів (у т. ч. Дж. Олівер і В. Бейтс) зосередилися на аналізі написів із афінського Асклепіону, що дало можливість датувати політичні події й відтворити історію жрецтва бога. Зі свого боку Л. Каскі, К. Клінтон та інші досліджували архітектуру святилищ, будівельні проекти й функції стої.

Формуванню американської історіографії культу Асклепія сприяло засвоєння методів німецької науки, які американські вчені перейняли, навчаючись у Німеччині. Після обох світових воєн Сполучені Штати, спроможні фінансувати великі проєкти, посилили вплив своїх університетів та наукових товариств. У післявоєнну добу відновилися масштабні розкопки на Афінській агорі й відбулася переоцінка накопичених епіграфічних даних; актуалізувалися питання про ритуальне використання образів Асклепія (статуетки, вотиви) і соціальні чинники культу.

Аналіз археологічних, епіграфічних і філологічних матеріалів підтвердив, що культ Асклепія був набагато складнішою інституцією, ніж суто «язичницька храмова медицина». Він глибоко інтегрувався у громадське й політичне життя грецьких полісів. Окрім релігійно-медичного виміру, культ виконував соціальну й політичну роль, сприяючи творенню громадянської ідентичності. Жреці Асклепія за певних обставин могли брати участь в управлінні полісом.

Протягом ХХ ст., а особливо після Другої світової війни, посилилася увага до «живих» соціально-ритуальних аспектів культу і його взаємодії з іншими релігійними традиціями, що відображає загальні тенденції до міждисциплінарності у гуманітаристиці. Сучасні дослідники спираються на широкий спектр накопичених матеріалів – епіграфічних свідчень, архітектурних

решток, вотивів і статуєток – завдяки чому докладніше висвітлюють еволюцію культу Асклепія, його зв'язок із медициною й роль у формуванні релігійно-громадських структур античного суспільства.

### РОЗДІЛ 3

## СИНКРЕТИЗМ І САКРАЛЬНІ ПРАКТИКИ В КУЛЬТІ АСКЛЕПІЯ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ ТА РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ПРАЦЯХ АМЕРИКАНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

### 3.1. Дослідження синкретизму та релігійної адаптації культу Асклепія.

Релігійний аспект культу Асклепія становить одну з ключових тем наукових досліджень, оскільки у цьому культі тісно переплелися медичні та духовні практики, утворивши унікальну систему духовно-лікувальних закладів. Завдяки такому поєднанню релігійних і медичних елементів культ Асклепія можна розглядати як визначний приклад стародавньої синкретичної системи лікування, що справила істотний вплив на подальший розвиток релігійного життя та медицини античного суспільства (Ручинская, Семененко 2012, 158).

Для дослідження релігійного аспекту культу Асклепія важливо простежити еволюцію наукового інтересу до цього феномену в американській історіографії. Проблематика релігійного аспекту культу Асклепія охоплює дослідження різноманітних складових культу, зокрема хтонічної природи Асклепія, ритуалу інкубації та паралелей із ранньохристиянськими ритуалами. Особливої уваги заслуговують дослідження подвійної природи Асклепія: як божества-цілителя і водночас провідника до потойбічного світу, що підкреслює його глибокий зв'язок із підземним світом. Саме ці риси роблять культ Асклепія особливо привабливим для сучасних науковців, які прагнуть з'ясувати, як античні релігії формували уявлення про здоров'я та лікування.

Отже, вивчення релігійного аспекту культу Асклепія сприяє глибшому розумінню світогляду давніх греків, їхніх уявлень про здоров'я, хворобу та смерть.

Американський педагог, письменник і викладач Інституту Лоуелла (Бостон) Луїс Дайєр (1851–1908) став першим американським дослідником, який звернув увагу на релігійний аспект культу Асклепія. У 1890 р. він виступив із циклом лекцій в Інституті Лоуелла, які згодом лягли в основу його монографії, що ґрунтувалася на матеріалах археологічних розкопок храмів давньогрецьких

божеств (Dyer Louis (1851–1908) [was an American educator and writer born in Chicago in the U.S. state of Illinois]).

У своїх лекціях Л. Дайєр відобразив динамічний розвиток археологічних досліджень у Греції наприкінці XIX ст., посиляючись на найсвіжіші відкриття Афінського археологічного товариства, Американської школи антикознавства в Афінах та інших наукових інституцій. Його дослідження мало на меті висвітлити релігійне значення окремих храмів і продемонструвати, як археологічні знахідки відкрили нові горизонти в розумінні стародавніх культів (Dyer 1891, 1).

Одним із центральних положень монографії Л. Дайєра було твердження, що релігія Стародавньої Греції, яку критики попередніх епох часто зневажливо називали «ідолопоклонством», насправді вирізнялася гнучкістю та «освіченою толерантністю». Він підкреслював, що цей принцип проник в усі сфери життя — від особистої віри до державних культів. Давньогрецькі боги, за його концепцією, не були статичними фігурами в складній міфологічній системі, а натомість мали яскраво виражені індивідуальні риси, які змінювалися відповідно до місцевих культових традицій (Dyer 1891, 2).

Окрему увагу Л. Дайєр приділив мінливим межам між різними давньогрецькими божествами та культовими практиками. Він наголошував на легкості, з якою греки поєднували божественні ролі: наприклад, Асклепій постає в синкретичному зв'язку з Аполлоном як цілюще божество, але в різних регіонах він набуває також хтонічних, героїчних або суто «олімпійських» рис. На думку Л. Дайєра, ця гнучкість найкраще ілюструвала сутність давньогрецької релігії — її постійну адаптацію, локальні варіації та здатність поєднувати різні традиції в єдине ціле.

Особливе місце у його дослідженні посів аналіз синкретичної природи культу Асклепія. Л. Дайєр простежив, як цей культ поєднав елементи ранніх народних вірувань і цілительських традицій із пізнішими філософськими впливами.

Спираючись на ідеї французького історика та археолога Ф. Ленормана (Lenormant François (b. at Paris, 17 January, 1837; d. there, 9 December, 1883)) про

підземні божества та цикли життя, він припускав, що цілющі властивості Асклепія частково пов'язані з його зв'язком із підземним світом, що відображало уявлення давніх греків про смерть і відродження (Dyer 1891, 66).

Хоча деякі висновки Л. Дайера згодом були уточнені або витіснені новими дослідженнями, його праця залишається цінним джерелом, що віддзеркалює науковий ентузіазм тієї епохи. У XX ст. археологія значно розширила межі досліджень, а підходи до вивчення міфу та ритуалу стали більш деталізованими. Проте монографія Л. Дайера й досі є важливим джерелом доби, коли археологія, філологія та історія релігії почали поєднуватися в єдиний науковий дискурс. Л. Дайер, окрім власних наукових висновків, виразив також світоглядний перехід свого часу — його робота містить відлуння переконання, що християнство увібрало та увічнило найкращі ідеї давньогрецького язичництва, зокрема його гуманістичні цінності (Dyer 1891, 36).

Історик, майор Офіцерського резервного корпусу Філдінг Гадсон Гаррісон (1870–1935) був автором першого узагальнюючого трактату з історії медицини та визнаним фахівцем у цій галузі (Fielding Hudson Garrison. Obituary. 1935, 1540). Одну зі своїх праць він присвятив дослідженню грецького культу мертвих та ролі хтонічних божеств в античній медицині. Його дослідження є ґрунтовним аналізом археологічних, філологічних та релігійно-історичних джерел, що висвітлюють давньогрецькі уявлення про потойбічний світ, його вплив на медичні практики та культові традиції.

У своїй роботі Г. Гаррісон спирався на фундаментальні дослідження антикознавців, зокрема на праці німецького філолога-класика Е. Рода (Rohde Erwin (9 October 1845 – 11 January 1898) : [was one of the great German classical scholars of the 19th century]), щоб продемонструвати тривалий, але динамічний інтерес давніх греків до потойбічного світу. Він особливо наголошував на ролі хтонічних богів у ритуалах лікування, очищення та родючості (Rohde 1903).

Г. Гаррісон дискутував із провідними дослідниками грецької релігії кінця XIX — початку XX ст., показуючи, як праця Е. Рода заклала основи для дослідження грецької есхатології, зокрема гомерівського уявлення про душу як

слабку й скорботну «тінь». Центральне місце в його дослідженні займав аналіз взаємин між хтонічними божествами — на кшталт Аїда, Персефони та змії-богів — і культом мертвих у повсякденних релігійних ритуалах. Г. Гаррісон наголошував на мінливості грецьких вірувань і регіональному різноманітті культових традицій, водночас підкреслюючи, що центральним елементом усіх цих вірувань було відчуття загрозливої присутності мертвих (Garrison 1917, 42).

Окрему увагу він приділив тому, як страх перед потойбічним світом формував уявлення давніх греків про хвороби. Спираючись на трактати Гіппократа, зокрема «Про священну хворобу», Гаррісон показав, що в античному світогляді епілепсія, чума та інші захворювання часто приписувалися впливу злих духів або божественній карі. Як наслідок, лікування нерідко супроводжувалося ритуалами очищення, заклинаннями та обрядами «цапа-відбувайла» (фармакос) (Garrison 1917, 44).

Особливо новаторським у його дослідженні був аналіз хтонічних елементів у культі Асклепія. Г. Гаррісон підкреслював, що, окрім своєї ролі божества зцілення, Асклепій був тісно пов'язаний зі смертю та підземним світом — аспектом, який на початку ХХ ст. майже не розглядався в науковій літературі. Такий підхід дозволив Г. Гаррісону вийти за рамки традиційного релігієзнавчого аналізу й розглянути Асклепія як посередника між життям і смертю. Він дослідив символічне значення тварин у його культі, зокрема змії, які вважалися священними істотами божества, а також використання «апотропейних» рослин, таких як сквілл, ялівець і лавр. Г. Гаррісон показав, що грецька фармакологія, хоча й містила раціональні засади, що пізніше були кодифіковані Гіппократом і Галеном, своїм корінням сягала релігійних і магічних практик (Garrison 1917, 45).

Дослідження Г. Гаррісона відзначалося ретельним аналізом як літературних джерел (Гомер, Гесіод, давньогрецькі трагіки), так і допоміжних матеріалів із грецької релігії та фольклору. Він спирався на фундаментальні праці Е. Рода (Rohde 1903) та британського релігієзнавця Джеймса Фрейзера (Frazer 1941, 905), водночас активно залучаючи менш відомі джерела, зокрема вотивні таблички та описи культів змії, які залишили мандрівники (Hofler 1908, 142).

Г. Гаррісон використав культ мертвих як призму для дослідження магії, медицини та розвитку релігійних вірувань у Стародавній Греції. Його унікальний внесок у вивчення культу Асклепія полягає в тому, що він розглядав його не лише як божество зцілення, а й як фігуру, що поєднує життя і смерть. Обґрунтовуючи зв'язок між хтонічними віруваннями та вшануванням Асклепія, Г. Гаррісон запропонував ширше бачення того, як давні греки сприймали це божество — одночасно як цілителя та провідника у потойбічний світ (Garrison 1917, 46).

Історик античності Чезидіо Р. Сімболі (1909–1984) присвятив свою дисертацію доктора філософії дослідженню демонології, релігії та медицини Стародавньої Греції (Simboli 1921, 9).

На відміну від більшості досліджень з античної медицини, які зосереджувалися на теоріях Гіппократа або медичних системах Галена, Ч. Сімболі поставив у центр своєї уваги глибші, популярніші пласти вірувань, де хвороба, здоров'я та релігія були нерозривно переплетені. Його дослідження знаходиться на перетині фольклору, релігії та ранньої медичної думки. Він аналізував, як уявлення про хвороби формувалися через персоніфікацію — від місцевих демонів лихоманки до загальнодержавних божеств чуми. Водночас він простежив, як боги-цілителі, зокрема Асклепій у Греції та його римські «колеги», поступово набували функцій лікарів (Simboli 1921, 13).

У своєму дослідженні Ч. Сімболі широко використовував літературні джерела — «Іліаду» та «Одіссею», трагічну драму, дидактичну поезію та історіографічні праці, — щоб показати, як духи хвороб у грецькій традиції часто виступали знаряддями божественного гніву або блукаючими демонами, які насолоджувалися людськими стражданнями. Він проводив паралелі між цими уявленнями та римськими релігіями, зокрема з культами, що виникали в часи епідемій, і процесом інституціоналізації цілющих святилищ. Незважаючи на те, що у корпусі Гіппократа пропонувалося більш раціональне трактування концепту хвороби, Ч. Сімболі продемонстрував, що народні традиції продовжували приписувати певні недуги — особливо ті, що супроводжувалися маренням або судомами — стану «одержимості» (Simboli 1921, 53).

Окрему увагу Ч. Сімболі приділив ритуальним методам лікування. Якщо ритуали інкубації в храмах Асклепія добре відомі сучасним дослідникам, то він розширив цю картину, показавши, що подібні ритуали могли відбуватися і в менших, менш формалізованих святилищах або біля місцевих вівтарів. Він наголошував, що, окрім звернення до офіційних богів-цілителів, багато вірян здійснювали «апотропеїчні» жертвоприношення, спрямовані на відлякування «рознощиків хвороб». Аналізуючи епіграфічні написи, votivні приношення та свідчення античних авторів, Ч. Сімболі розглядав ці практики як частину ширшої демонологічної системи античності (Simboli 1921, 54).

Таким чином, його дослідження дозволило по-новому поглянути на зв'язок між віруваннями у злих духів, релігійними ритуалами та розвитком ранньої медицини. Ч. Сімболі показав, що античне суспільство не лише розвивало наукові підходи до лікування, а й зберігало багаточасову систему культових практик, у якій межа між релігією, магією та медициною залишалася доволі розмитою.

У статті американського історика, випускника Гаверфордського коледжу Френсіса Р. Волтона (1910–1989) (Francis R. Walton Papers : collection overview) досліджується маловідомий аспект сатиричної п'єси Софокла «Слідопити» — хор сатирів, зображених у вигляді гончих собак. Автор простежував можливий зв'язок цієї художньої деталі з афінськими культовими практиками, зокрема з вшануванням Асклепія. Стаття вирізняється ретельним аналізом папірологічних, літературних та епіграфічних джерел, а також обґрунтованою гіпотезою про те, що при створенні «Слідопитів» Софокл міг спиратися на культу богів-цілителів — Аполлона, Асклепія та культових «священних собак» (Walton 1935, 169).

Дослідження Ф. Волтона розпочинається з детального аналізу зображення сатирів у «Слідопитах». Він зазначав, що їхня поведінка набуває виразно собачих рис: вони буквально вистежують викрадену худобу Аполлона, обнюхуючи землю. Ф. Волтон підкреслював, що ця особливість виходила за межі стандартних прийомів сатиричної драми, припускаючи, що Софокл навмисно підкреслював звіроподібну природу хору. В подальшому Ф. Волтон звернувся до

напису IV ст. до н.е. з Пірея, що містить згадки про підношення «собакам» і «мисливцям» у місцевому культі Асклепія. Ця текстова паралель, поряд з іншими згадками про «храмових псів» у цілющих святилищах, наштовхнула дослідника на думку, що «Слідопити» могли відображати особисту участь Софокла у впровадженні культу Асклепія в Афінах. Значна частина статті присвячена аналізу відомих зв'язків Софокла з божествами-цілителями (Walton 1935, 172).

Подальша частина дослідження Ф. Волтона зосереджена на підтвердженій ролі священних собак у святилищах Асклепія, зокрема в Епідаврї та афінському Асклепіоні на схилі Акрополя. В «Слідопитах» поведінка сатирів має очевидні паралелі з ритуальною роллю цих тварин, які допомагали у процесі лікування прочан або символізували сторожовий аспект святилища Асклепія. Ф. Волтон висунув гіпотезу, що Софокл, знайомий із цими ритуальними мотивами, адаптував їх для сатиричної драми, створивши квазісобачий хор (Walton 1935, 184).

Втім, аргумент Ф. Волтона про прямий вплив культу священних собак Асклепія на «Слідопитів» значною мірою спирався на припущення щодо хронології, які залишаються дискусійними. Його твердження, що собачий образ у хорі п'єси «мусить» відображати ритуали зцілення, не є беззаперечним, адже сатирична драма передбачала використання гротескних або звіроподібних мотивів. Крім того, образ собаки міг мати значно давніші міфологічні корені. Водночас Ф. Волтон усвідомлював цю невизначеність і подав свою гіпотезу не як категоричний висновок, а як правдоподібний сценарій, що розширює розуміння можливого релігійного контексту творчості Софокла (Walton 1935, 189).

У 1940 р. шведський філолог, міфолог, релігієзнавець і професор Лундського університету Мартін Нільссон (1874–1967) опублікував у США фундаментальну працю, присвячену релігії Стародавньої Греції. Його монографія є комплексним аналізом грецької релігії як складної системи, глибоко інтегрованої в соціальну структуру та культуру античної цивілізації (Martin P. Nilsson: In Memoriam 1967, 373).

Новизна дослідження М. Нільссона полягала в тому, що він розглянув грецьку релігію не через призму філософських чи літературних творів еліти, а через вивчення культів, ритуалів і сільських свят, які раніше залишалися поза увагою науковців. Він підкреслював співіснування в релігійній традиції Греції як примітивних, так і розвинених елементів, що формували цілісну, але гнучку систему вірувань (Nilsson 1940, 76).

Серед культів, які аналізував М. Нільссон, особливе місце посідає культ Асклепія. Дослідник простежив процес його трансформації від героя до бога, звертаючи увагу на унікальність культу в Епідаврї, в якому поєднувалися народні релігійні уявлення та розвинені медичні практики. Він наголошував, що інституціоналізація культу та впровадження структурованих методів лікування в асклепіонах знаменували перехід до складнішої форми релігійності, відмінної від традиційних культів хтонічних божеств. М. Нільссон трактував культ Асклепія як приклад динамічного характеру грецьких релігійних вірувань, які змінювалися відповідно до соціальних і політичних умов (Nilsson 1940, р. 75).

Однією з ключових ідей М. Нільссона було припущення, що ритуали очищення та зцілення в асклепіонах відображали ширший зсув від колективного релігійного досвіду до більш індивідуалізованої духовності, характерної для елліністичного періоду. Він зазначав, що ці зміни сприяли тривалому існуванню культу навіть у добу філософської критики традиційної релігії (Nilsson 1940, 90).

У дискусії про символіку культу Асклепія М. Нільссон не погоджувався з теоріями, які інтерпретували його виключно як хтонічну фігуру. Він стверджував, що такі атрибути, як змія, у культі Асклепія слід розглядати не лише як прояв хтонічних вірувань, а як синтез різних релігійних традицій, що еволюціонували під впливом медичних практик. Такий підхід суперечив поглядам дослідників, які вважали культ Асклепія архаїчним і виключно хтонічним за своєю природою (Farnell 1907; 1921).

Праця М. Нільссона зазнала критики з боку Е. та Л. Едельштейнів. Вони поділяли його думку про те, що змії в асклепіонах були частиною загально грецької релігійної культури, а не лише хтонічними символами. Однак між ними

існували розбіжності щодо походження божественного статусу Асклепія. М. Нільссон трактував його як героя, який поступово набув статусу бога, тоді як Е. та Л. Едельштейни вважали, що його сакралізація була результатом складних соціально-релігійних процесів, а не прямого переходу від героя до божества. (Edelstein 1945, 79).

Критичний перегляд концепцій М. Нільссона здійснила також Б. Віккізер, яка поставила під сумнів його трактування ритуалів у культі Асклепія як ірраціональних та містичних. Б. Віккізер наголошувала, що такий підхід нехтує зв'язком культу з практичною медициною та його важливою соціальною функцією. Вона також не погоджувалася з трактуванням ритуалів у асклепіонах як суто індивідуалізованих актів, наголошуючи на важливості ролі культу в громадському та політичному житті (Wickkiser 2003, 176).

Таким чином, у своїй праці М. Нільссон запропонував нове бачення культу Асклепія, підкреслюючи його здатність адаптуватися до культурних і релігійних трансформацій у Стародавній Греції. Він продемонстрував, як цей культ поєднував у собі медичні та ритуальні практики, закріплюючи Асклепія як божество, важливе як для приватного, так і для громадського життя. Дослідження М. Нільссона пролило світло на складність давньогрецької релігії та дало змогу глибше зрозуміти, як Асклепій еволюціонував від локального героя до центральної постаті в релігійному житті греко-римського світу.

Швейцарсько-американський історик, професор антикознавства Університету Джонса Гопкінса Георг Лак (1926–2013) (Macksey 2013) присвятив монографію дослідженню ролі магії у греко-римському світі, зосередивши увагу на її значенні в релігійному житті. Його основна теза полягала в тому, що магія не була маргінальним явищем чи суто окультною практикою, а відігравала важливу роль у повсякденному житті античного суспільства. Г. Лак підкреслював, що межа між релігією та магією була розмитою: молитви та заклинання могли здаватися майже ідентичними, а їхнє трактування залежало здебільшого від соціального чи правового контексту (Luck 1985, 30).

У другому розділі книги, під назвою «Дива», Г. Лак розглядав явища, які знаходилися на межі між релігією та магічно-містичним світоглядом. Він показав, як давні греки та римляни сприймали виняткові події — зцілення, видіння, чудесні перевтілення — як знаки божественного чи надприродного втручання. Хоча вся його монографія присвячена широкому спектру магічних практик, саме в цьому розділі він зосередився на феномені «чудес», щоб дослідити, як взаємодіяли державна релігія, спонтанні містичні переживання та магічні ритуали (Luck 1985, 177).

Одним із ключових аспектів дослідження Г. Лака було трактування культових практик у храмах Асклепія. Він зазначав, що жреці асклепіонів активно підтримували розповіді про зцілення та одужання, оскільки вони слугували підтвердженням божественної сили Асклепія. Паломники залишали написи на стінах храмів, фіксуючи випадки раптового покращення здоров'я або неймовірного відновлення фізичних функцій, що в очах античних вірян розглядалися як безсумнівні чудеса. Хоча деякі випадки зцілення могли бути результатом медичної допомоги чи ефекту плацебо, у контексті релігійного досвіду вони набували статусу божественного втручання (Luck 1985, 185).

Г. Лак також досліджував використання амулетів і заклинань у лікувальних ритуалах, наголошуючи на їхньому значенні в культі Асклепія. Він вважав, що такі елементи є свідченням того, що цей культ поєднував у собі як терапевтичні, так і окультні аспекти, створюючи складний релігійний феномен, що виходив за межі традиційної медицини (Luck 1985, 316).

Таким чином, критичний аналіз Г. Лака показав, що культ Асклепія не лише інтегрував магічні та окультні елементи, а й спирався на них для посилення своєї релігійної значущості. Його дослідження пролило світло на те, як античні уявлення про божественне зцілення поєднували медичні знання та віру в чудеса, що забезпечило культу Асклепія тривале існування та широку популярність у греко-римському світі.

Американський антикознавець, дослідник біблійних студій і семітських мов, незалежний співробітник Музею Джона Пола Гетті Рой Котанські (нар. 1953)

присвятив свою статтю дослідженню заклинань і молитов про спасіння, нанесених на давньогрецькі амулети. Він аналізував, як у грекомовному світі певні захисні або зцілювальні тексти гравірували на невеликих предметах — переважно дорогоцінних каменях і металевих пластинах — з метою особистого захисту (Kotansky 1991, 107).

Р. Котанські зосередився на унікальному перетині письмових заклинань, ритуальної молитви та народної віри в ефективність портативних амулетів, які носили при собі. Він наголошував на формульному характері цих текстів, а також на тому, як ці «мініатюрні письмена» поєднували прагнення до фізичного благополуччя з глибоко вкоріненими релігійними традиціями (Kotansky 1991, 111).

Однією з головних особливостей рятівних амулетів було їхнє безпосереднє й часто шанобливе звернення до божества. Р. Котанські порівнював прохальні формули, на кшталт «Ангеле, захисти мене» чи «Господи, врятуй мене від усякого зла», із більш імперативними або примусовими інтонаціями, які зустрічаються на прокляттєвих табличках. Він звертав увагу на використання розгорнутих божественних епітетів та «ланцюжків» незрозумілих імен божеств, особливо в амулетах римської імператорської доби, що свідчить про вплив грецьких, єгипетських і близькосхідних релігійних традицій. На його думку, такий синкретизм, коли грецькі боги ототожнювалися з єгипетськими чи єврейськими, мав на меті посилення ефективності амулета (Kotansky 1991, 116).

Дослідник також виділив ключові грецькі терміни, пов'язані з основною функцією амулетів: «здоров'я» («*hygieia*»), «безпека» («*asphaleia*») та «спасіння» («*soteria*»). Їхня часта присутність у текстах підтверджує, що головною метою амулетів був особистий захист від хвороб, демонічних сил, лихого ока чи загальних нещасть (Kotansky 1991, 117).

Окремий аспект дослідження Р. Котанські стосувався лікувальної функції амулетів. Він проводив паралелі між їхнім використанням і молитвами, які здійснювали в асклепіонах, але наголошував на їхній відмінності за масштабом. Якщо храмові зцілення вимагало паломництва та виконання складних ритуалів,

амулет слугував персональним і постійним засобом захисту, який можна було носити на собі. У багатьох текстах заклинання зверталися до божества з проханням захистити від «усіх хвороб» («*panta nosēmata*») чи «всіх демонів» («*pantes daimones*»), що вказує на прагнення створити універсальний засіб від усіх можливих небезпек (Kotansky 1991, 122).

Розглядаючи амулети в історичному контексті, Р. Котанські застерігав від надмірного розмежування між традиційною релігійною вірою та окультними практиками в античному світі. Він стверджував, що в грецькій народній релігії спеціалізовані артефакти, такі як металеві ламелі з написами, слід розглядати не як відхилення від офіційного культу, а як його персоналізоване продовження, що дозволяло людині підтримувати зв'язок із божественним у власному повсякденному житті.

У монографії, присвяченій релігії Афін елліністичного періоду, американський історик і професор антикознавства Університету Вірджинії Джон Майклсон (нар. 1943) (Mikalson Jon : [Professor Emeritus of Classics]) досліджував інтеграцію культу Асклепія в громадське та релігійне життя міста. Він аналізував, як культ Асклепія адаптувався до змін політичної влади за часів македонського та римського панування, залишаючись важливою частиною релігійного ландшафту Афін (Mikalson 1998, 14).

Ключова теза дослідження Дж. Майклсона полягає в тому, що елліністичний період не був часом занепаду афінського релігійного життя, як часто стверджувалося в історіографії, а радше його періодом його трансформації. Він доводив, що релігійні інституції залишалися центральними елементами у визначенні громадянської ідентичності, а культ, на кшталт культу Асклепія, продовжували виконувати важливі соціальні та духовні функції. В умовах політичної кризи релігія слугувала засобом збереження соціальної згуртованості, особливо під час епідемій та соціальних потрясінь (Mikalson 1998, 19; Wickkiser 2008, 96).

Е. Ерскін та В. Піренн-Дельфорж відзначали, що Дж. Майклсон заповнив важливу прогалину в історіографії, зосередившись на релігійному житті Афін в

елліністичний період, який часто залишався поза увагою дослідників, зосереджених переважно на класичній добі. На відміну від таких учених, як В. Буркерт і М. Нільссон, які вивчали грецьку релігію в цілому, Дж. Майклсон надав детальне дослідження конкретного міста, що дозволило побачити релігію у громадянському та соціальному вимірі. Він активно залучав епіграфічні джерела, що є необхідним для дослідження цього періоду, зважаючи на брак літературних свідчень. Водночас Е. Ерскін та В. Піренн-Дельфорж зауважували, що такий методологічний підхід обмежив роботу Дж. Майклсона, оскільки епіграфічні дані не передають драматизму, філософських рефлексій і риторичного багатства, характерного для літературних джерел класичної епохи (Erskine 2000; Pirenne-Delforge 2000).

Таким чином, монографія Дж. Мікалсона містить глибоке й деталізоване дослідження культу Асклепія в Афінах елліністичного періоду. Дослідник не лише доводить, що релігія залишалася ключовим елементом громадянської ідентичності в цей час, а й демонструє, як релігійні інституції адаптувалися до нових політичних реалій. Завдяки широкому використанню епіграфічних джерел Дж. Мікалсон зміг висвітлити складну взаємодію між традиційними віруваннями, політичними процесами та громадським життям Афін, що робить його дослідження важливим внеском в історію дослідження культу Асклепія і античної релігії в цілому.

### **3.2. Культ Асклепія в античному суспільстві.**

Почесний професор гінекології та абдомінальної хірургії Університету Колорадо Волтер Еддісон Джейн написав фундаментальну працю, присвячену зв'язку між релігією та медициною. У своєму дослідженні він висвітлив розвиток практик зцілення в релігійному контексті, простеживши їхню еволюцію від античності до сучасності. В. Джейн стверджував, що на ранніх етапах історії медицина перебувала під контролем релігійних інституцій та вважалася священною справою, якою займалися жреці (Jaune 1925, xxv).

Одним із ключових аспектів дослідження В. Джейна було поступове відокремлення медицини від релігійної влади, особливо в Стародавній Греції.

Учений наголошував на вирішальній ролі Гіппократа у формуванні наукового та емпіричного підходу до лікування, що сприяло автономному розвитку медицини. Важливою методологічною основою праці В. Джейна стало застосування порівняльно-історичного методу. Він звертав увагу на спільність вірувань, пов'язаних із хворобами та зціленням у різних культурах, пояснюючи це явище через концепцію "солідарності фольклору" – ідею про те, що міфи, релігійні переконання та медичні традиції мають спільні корені, незалежно від географічних чи культурних відмінностей (Jayne 1925, xxvi).

Попри глибину аналізу, погляди В. Джейна відображали уявлення початку ХХ ст. про історичний прогрес як лінійну еволюцію від марновірства до наукової раціональності. Такий підхід призвів до певного спрощення складної взаємодії між релігією та медициною. Крім того, акцент автора на остаточному тріумфі наукової медицини може бути підданий критиці, оскільки применшує тривалий вплив духовних практик зцілення в різних культурах (Jayne 1925, xxviii).

Розділ 6 монографії В. Джейна присвячений божествам-цілителям Стародавньої Греції. У ньому розглядаються релігійні уявлення греків про здоров'я і хвороби, структура пантеону, а також роль ворожіння та ритуалів у лікуванні. Окрему увагу приділено культам Пайана, Аполлона та Асклепія, їхнім міфам, храмам і ритуальним практикам (Jayne 1925, 201; Пуховець 2024, 15).

В. Джейн підкреслював, що в Стародавній Греції хвороби сприймалися як наслідок божественного гніву. В "Іліаді" та "Одіссей" боги виступають як насилателі хвороб і цілителі водночас. Для відвернення божественного покарання греки використовували жертвоприношення й молитви. Значну роль у ритуалах зцілення відігравали хтонічні божества. Центральним лікувальним ритуалом була інкубація – практика, що поєднувала медицину і віщування, відображаючи грецьке уявлення про хворобу як фізичну та духовну проблему (Jayne 1925, 219).

Однією з основних тем розділу є поступове витіснення релігійного зцілення раціональною медициною. В. Джейн досліджував вплив храмової медицини на медичну традицію Гіппократа. Він вказував на існування двох

паралельних підходів до лікування: храмової медицини, зосередженої навколо святилищ Асклепія, та емпіричного лікування, яке практикували незалежні лікарі. Саме ці лікарі, на думку автора, заклали підвалини наукової медицини (Jaune 1925, 226). Водночас В. Джейн заперечував думку П. Каввадіаса, що в культі Асклепія застосовувалися раціональні методи лікування. На підтвердження цього він наводив епіграфічні джерела з храмів на Косі та у Кнідосі (Kavvadias 1900, 115).

Особливу увагу В. Джейн приділив постаті Асклепія та його трансформації зі смертного героя в бога медицини. Він розглядав храм Асклепія в Епідаврї як центр храмової медицини (Jaune 1925, 234). Крім того, він аналізував стійкість і адаптивність культу в період римського панування, зазначаючи, що поширення культу Асклепія в Римі супроводжувалося збереженням багатьох грецьких обрядових елементів, зокрема інкубації, жертвоприношень та використання оракулів (Jaune 1925, 235).

У фінальній частині розділу автор наголошував на довготривалому впливі грецьких богів-цілителів на подальший розвиток медицини. Він припускав, що уявлення про божественного цілителя, втілене в образі Асклепія, стало основою для подальшого поєднання релігійних і медичних практик у різних культурах (Jaune 1925, 239). В. Джейн підкреслював роль культу Асклепія у секуляризації медицини, зазначаючи, що Асклепіади використовували емпіричні методи в релігійному контексті, що сприяло розвитку наукової медицини в елліністичну та римську епохи. Його гіпотеза набула популярності в американській історіографії 1920-х років (H.J.R. 1925, 111).

Праця В. Джейна була важливим внеском у дослідження витоків медицини у стародавньому світі. Вона заповнила прогалину в англійській науці, запропонувавши систематичний аналіз теми, та стала основою для порівняльних досліджень лікувальних традицій різних культур. Завдяки цьому робота В. Джейна залишається значущою для історичної медичної антропології та історії медицини.

Револуційною працею у дослідженні культу Асклепія стала монографія американської біографіні Емми Едельштейн (1904–1958) та історика, професора Університету Джона Гопкінса Людвіга Едельштейна (1902–1965) (Pow, Stahnisch 2016, 527). Другий том їхньої фундаментальної роботи був присвячений аналізу міфологічних, релігійних і філософських аспектів культу Асклепія (Edelstein, Edelstein 1998, 8).

Дослідники простежили еволюцію культу бога, його значення у грецькому та римському суспільстві, а також його вплив на подальший розвиток релігійної думки. Вони підкреслювали роль Асклепія як посередника між божественним зціленням і емпіричною медициною (Nilsson 1947, 218).

Е. та Л. Едельштейни зазначали, що асклепіони виконували подвійну функцію: вони були місцями релігійного вшанування бога та водночас центрами храмової медицини. Вважалося, що втручання Асклепія відбувалося через сні й оракули, що відрізняло його культ від богів, чиє заступництво здійснювалося через жерців (Nock 1950, 49).

Молитва до Асклепія символізувала взаємодію між пацієнтом і лікарем. Стародавні греки та римляни розглядали лікарську діяльність як споріднену з обов'язками правителя або захисника, що підсилювало уявлення про взаємодоповнюваність божественної та людської медицини. Дослідники стверджували, що віра в божественне зцілення ніколи не була повністю відокремлена від наукової медицини, оскільки лікарі визнавали межі своїх можливостей і часто скеровували пацієнтів до храмів Асклепія, коли традиційні методи виявлялися неефективними (Steger 2018, 11).

Е. та Л. Едельштейни також досліджували ритуали культу, зокрема інкубацію – практику, коли хворі спали в храмі, сподіваючись на божественні сні, що підказували шлях до одужання. Тлумачення цих снів, здійснюване жрецькими або самими пацієнтами, зміцнювало їхній особистий містичний зв'язок із богом. Хоча культ включав публічні ритуали, такі як жертвоприношення, процесії та гімни, найважливішим аспектом залишався особистий зв'язок між богом і стражданням (Edelstein, Edelstein 1998, 158).

Автори зауважували, що попри часті асоціації Асклепія з хтонічними символами, такими як змія, вони не підтримували поширену у першій половині XX ст. думку про його культ як виразно хтонічний. Натомість вони наголошували на спадкоємності релігійних традицій у його вшануванні, а не на його радикальній відмінності від інших культів (Edelstein, Edelstein 1998, 91).

Одним із важливих аспектів дослідження було вивчення ролі культу Асклепія в релігійному переході від язичництва до християнства. Вчені підкреслювали, що культ Асклепія становив виклик для раннього християнства, оскільки його сприймали як божество-«спасителя», чії чудеса зцілення конкурували з чудесами Христа. Християнські полемісти засуджували культ, звинувачуючи його у шахрайстві, однак вшанування Асклепія тривало навіть у пізній Римській імперії (Edelstein, Edelstein 1998, 132).

Автори проводили паралелі між історіями зцілення Асклепія і Христа, зазначаючи, що ранньохристиянське мистецтво й література нерідко адаптували образи Асклепія для підсилення ролі Христа як найвищого цілителя. Це підкреслювало тривалий вплив культу Асклепія на релігійну думку і його здатність формувати релігійний дискурс навіть за межами греко-римського політеїзму (Edelstein, Edelstein 1998, 138).

Дослідження Е. та Л. Едельштейнів представляє деталізований огляд античного релігійного життя, де божественне зцілення було невід'ємною частиною медицини. Вони доводили, що культ Асклепія був не просто сукупністю забобонів, а складною релігійною системою, яка забезпечувала як духовну, так і фізичну підтримку. Їхня робота продемонструвала тісний зв'язок між релігією та медициною в античному світі і показала, як культ Асклепія залишався актуальним навіть у період утвердження християнства.

У 2003 р. американська історикиня, наразі доцентка кафедри антикознавства Вандербільтського університету Бронвен Л. Віккізер (нар. 1969) захистила дисертацію, присвячену дослідженню ролі культу Асклепія у розвитку медицини та державних інтересах Афін (Wickkiser Bronwen L. : Professor of Classics : Curriculum Vitae.).

Метою роботи Б. Віккізер було з'ясувати причини популярності культу Асклепія в Стародавній Греції, зокрема в Афінах, та дослідити, як ця популярність перетиналася з розвитком грецької медицини та афінською політичною стратегією. На час виходу її дослідження історіографія культу Асклепія зазвичай зосереджувалася або на медичних, або на релігійних його аспектах. Праця Б. Віккізер кинула виклик цьому панівному підходу, який відокремлював вивчення культу Асклепія від дослідження здоров'я та громадського життя давніх греків. Натомість вона позиціонувала культ як поєднання цих елементів, що, на її думку, було ключем до розуміння давньогрецького суспільства та його цінностей (Wickkiser 2003, 1; Литовченко 2024, 11).

У своєму дослідженні Б. Віккізер визначила дві основні сили, що сприяли піднесенню культу Асклепія у V ст. до н.е. По-перше, вона стверджувала, що розвиток грецької медицини, особливо в рамках гіппократівської традиції, вплинув на розуміння греками концептів здоров'я і хвороби. У цей період лікарі дедалі чіткіше окреслювали межі своєї компетенції, особливо щодо хронічних і невиліковних захворювань. Такі обмеження, на її думку, призвели до прогалини в охороні здоров'я, яку заповнив культ Асклепія (Wickkiser 2003, 5).

Б. Віккізер наполягала на більш деталізованому погляді на зв'язок між раціональною медициною Гіппократа і храмовою медициною. Вона кинула виклик традиційному бінарному погляду, що розділяв ці дві форми лікування, стверджуючи про їхній зв'язок (Wickkiser 2003, 6).

У другій частині свого дослідження Б. Віккізер вивчала політичну інтеграцію культу в афінську державу, приділивши особливу увагу його впровадженню в Афінах у 420 р. до н.е. Вона відійшла від домінуючої наукової позиції, яка пояснювала прийняття культу виключно наслідками чуми 430–426 рр. до н.е. Натомість вона припустила, що запровадження культу також слугувало політичним цілям Афінської держави, особливо в контексті імперських амбіцій Афін під час Пелопоннеської війни. Б. Віккізер стверджувала, що афіняни, приймаючи культ Асклепія, прагнули забезпечити

лояльність Епідавра, ключового союзника у війні, і водночас зміцнити громадянську єдність через інтеграцію культу божества-цілителя в суспільство (Wickkiser 2003, 127; Пономаренко 2023, 228).

Вона дослідила зв'язки цього культу з іншими важливими афінськими культурами, на кшталт культів Діоніса та Деметри, стверджуючи, що ці зв'язки посилювали роль Асклепія в політичній та релігійній структурі міста. Таким чином, вона підкреслювала, що культ Асклепія був стратегічно вбудований в афінське громадянське життя, відіграючи важливу роль у зміцненні соціальної згуртованості та легітимізації політичної влади (Wickkiser 2003, 128).

Аналіз попередніх досліджень культу Асклепія, проведений Б. Віккізер, виявив тривалий вплив роботи Е. та Л. Едельштейнів. На її думку, вони нав'язали науковій спільноті християнізоване та анахронічне бачення асклепіонів, зображуючи їх як благодійні установи, аналогічні ранньохристиянським лікарням. Б. Віккізер заперечувала цю точку зору, стверджуючи, що хоча в святилищах Асклепія здійснювалося лікування, вони не обов'язково функціонували як благодійні заклади. Навпаки, культ вимагав підношень і жертвоприношень, що відображало його інтеграцію в економіку античного суспільства (Edelstein, Edelstein 1998, 225). Крім того, вона кинула виклик давній дихотомії між «раціональною» медициною Гіппократа та «ірраціональною» храмовою медициною, на якій наголошував Е. Р. Доддс та інші (Dodds 1951, 18). Б. Віккізер стверджувала, що така бінарність надмірно спрощує складність давньогрецьких медичних практик, які не робили різкого розмежування між божественним і природним поясненням здоров'я (Wickkiser 2003, 110).

Г. Маркс-Вольф високо оцінила новаторський підхід Б. Віккізер, зазначивши, що її дослідження просунуло дві основні тези: по-перше, зростання популярності Асклепія було реакцією на розвиток раціональної медицини; по-друге, на встановлення його культу в Афінах вплинули політичні чинники. Г. Маркс-Вольф відзначила виклик Б. Віккізер домінуючій науковій думці, яка пояснювала запровадження культу виключно чумою 430–426 рр. до н.е. Замість цього Б. Віккізер стверджувала, що лідери міста під час Нікейського миру

прагнули культивувати імперські амбіції і зміцнити громадянську ідентичність, прирівнюючи культ Асклепія до культів Діоніса Елевтеріна та елевсинської Деметри. Г. Маркс-Вольф зауважила, що Б. Віккізер виправдано розкритикувала попередні анахронічні підходи, такі як дихотомія між публічним і приватним або раціональним та ірраціональним, які використовувалися для дослідження культу Асклепія. Відмовившись від цієї дихотомії, вона уможливила більш складну інтерпретацію, яка визнавала політичні причини прийняття культу. Проте Г. Маркс-Вольф також зазначила, що робота Б. Віккізер могла б виграти від більш очевидного зв'язку між медичним та політичним вимірами її дослідження (Marx-Wolf 2010).

У своїй рецензії на дисертацію Б. Віккізер К. Каппаріс підкреслив тривалий дискурс навколо ролі Асклепія у становленні раціональної медицини та високо оцінив її зусилля переглянути цей дискурс з нового боку. Він відзначив, що її теза про зв'язок популярності культу з небажанням лікарів лікувати хронічні або невиліковні захворювання пояснює, чому культ Асклепія набув популярності одночасно з раціональною медициною. На думку К. Каппаріса, теза Б. Віккізер була переконливою, оскільки, усвідомлюючи обмеженість своїх знань, лікарі часто залишали пацієнтів шукати божественного втручання, тим самим збільшуючи привабливість Асклепія як останньої інстанції допомоги. Однак він припустив, що її пояснення того, чому доведені до відчаю пацієнти зверталися саме до Асклепія, а не до інших богів-цілителів, було недостатнім. Крім того, К. Каппаріс зазначив, що хоча Б. Віккізер ефективно продемонструвала привабливість Асклепія як гнучкого божества, вона не пояснила, чому інші боги-цілителі, такі як Аполлон Ятрос або Гігієя, не досягли такої ж популярності. Слід зазначити, що це є потенційним напрямком для подальших досліджень (Kapparis 2009, 522).

Друга частина дисертації Б. Віккізер, присвячена політичним мотивам установа культу в Афінах, привернула особливу увагу наукової спільноти. К. Каппаріс зауважив, що її аналіз пам'ятника Телемаху – ключового джерела для дослідження заснування культу – представляє всебічну переоцінку, яка кинула

виклик домінуючим в історіографії гіпотезам. Б. Віккізер стверджувала, що Телемах, який керував будівництвом храму Асклепія в Афінах, не був єдиним агентом, відповідальним за впровадження культу в державі; скоріше, він діяв у ширшому політичному контексті, сформованому стратегічними інтересами Афін під час Пелопоннеської війни. К. Каппаріс припустив, що цей аргумент відкриває новий напрямок дослідження зв'язку між культом Асклепія та імперськими прагненнями Афін. Епідавр, первісний культовий центр бога, мав стратегічне значення для афінських союзів у Пелопоннесі (Karraris 2009, 523; Пономаренко 2023, 229).

Таким чином, у дисертації Б. Віккізер запропоновано нове розуміння зв'язків між медициною, політикою та релігією в Греції класичного періоду. Дослідження ілюструє, що популярність культу Асклепія сформували як медичні досягнення, так і політичні амбіції. Хоча деякі критики вказували на потенційні шляхи для подальшого розвитку або уточнення її аргументів, особливо щодо ролей різних акторів у культі, загалом відгуки підтверджують значення її роботи як фундаментального внеску в майбутні дослідження античної храмової медицини. Праця Б. Віккізер висвітлила багатогранну роль культу Асклепія в грецькому суспільстві та його стратегічне значення в громадському житті. Її дослідження забезпечило більш повне розуміння впливу храмової медицини на культуру, політику та світську медицину. Дисертація Б. Віккізер заклала основу для майбутніх досліджень, спрямованих на вивчення перетинів медицини та релігії в античному світі.

Американський історик, викладач Вашингтонського університету в Сент-Луїсі Джил Ренберг (нар. 1970) (Renberg Gil Haviv : [Affiliation Historical Studies]) присвятив статтю дослідженню культу Асклепія в місті Римі, зосередившись як на державному, так і на приватному культах. Стаття суттєво збагатила американську історіографію щодо розуміння того, як римляни вшановували Асклепія (Renberg 2007, 87).

Основна метою Дж. Ренберга було висвітлити топографію та релігійне значення місць вшанування Асклепія в Римі та їхню еволюцію з плином часу.

Аналізуючи епіграфічні свідчення, літературні джерела та археологічні залишки, він показав, що Асклепій не був обмежений храмом на острові Тибр, але його вшановували по всьому місту та його околицях. Такий підхід розкрив Асклепія як доступного бога, який служив медичним, духовним і навіть соціальним потребам римського населення (Renberg 2007, 92).

Дж. Ренберг розпочинає своє дослідження з переказу основоположного міфу про те, як священний змій з Епідавр у нібито обрав острів Тибр у 293 р. до н.е. Звідти культ Асклепія поширився на римський світ. Він підтверджував, що храм на о. Тибр був спеціально призначений для оздоровлення: багато анатомічних вотивів, згадок у латинській літературі та епіграфічних присвят підтверджують його довготривалу функцію. Важливим доповненням дослідження Дж. Ренберга є ретельне розмежування між тим, що насправді повідомляють античні джерела (наприклад, що о. Тибр був обраний через його чисту воду та відносну ізоляцію від багатолюдних кварталів міста), і тим, що припускають сучасні дослідники (наприклад, що він був розміщений за межами поморіуму виключно через ритуальні обмеження) (Renberg 2007, 97).

Хоча багато розповідей про Асклепія в Римі зосереджені переважно на о. Тибр, Дж. Ренберг дослідив літературні та, особливо, епіграфічні джерела, які вказують на інші культові місця. Він методично перерахував присвяти Асклепію, знайдені далеко від острова, і реконструював ймовірні вівтарі, святилища та невеликі храми. Вони варіювалися від Есквіліни і території біля лазень Траяна до міських воріт і позаміських доріг. Його дослідження висвітлює, як місцеві «осередки» вшанування, на кшталт поховальних та колегіальних об'єднань, використовували ім'я Асклепія або зверталися за його заступництвом у своїх *scholae* (місцях зустрічей гільдій або похоронних церемоній). Це розширює розуміння римської релігійної практики, ілюструючи популярність Асклепія серед різних верств суспільства (Renberg 2007, 102; Гуменний 2022, 9).

Значну частину своєї праці Дж. Ренберг присвятив аналізу відмінностей між «публічним» та «приватним» культом. Хоча початкове запровадження культу Асклепія було державною справою, з часом приватні особи також почали

зверталися до нього за допомогою для особистого здоров'я, успіху та загального захисту. Дж. Ренберг дослідив написи, в яких Асклепій згадується окремо або разом з такими божествами, як Салюс (Здоров'я) та Гігієя (Semenenko 2013). Ці присвяти відображають як інституційне (армія, офіційні культи), так і приватне (сім'ї, колегії) релігійне життя. Разом вони вказують на «популяризацію» культу - Асклепій став фігурою, що підтримувала всі соціальні прошарки, а його прихильниками були як раби, так і патриції (Renberg 2007, 107).

У дослідженнях про Асклепія постійно виникає питання, чи практикували римляни інкубацію. Ґрунтуючись на уважному читанні латинських текстів та епіграфіки, Дж. Ренберг дійшов висновку, що свідчень про фактичний ритуал інкубації у храмі на о. Тибр мало або ж їх часто неправильно трактують. Хоча Асклепій залишався цілителем, грецький стиль лікування сновидінь-оракулів не є остаточно засвідченим у Римі (Renberg 2007, 112).

Головний висновок Дж. Ренберга полягає в тому, що культ Асклепія в Римі, хоча і був запроваджений як «іноземний» засіб проти чуми, досить швидко «романізувався». Протягом століть він поширився на багато районів, набув місцевих форм (таких як асоціації з Салусом) і доповнював, а не конкурував з римською громадянською релігією. Велика кількість написів також свідчить про те, що Асклепій зберіг репутацію доступного, доброзичливого бога. Солдати, члени колегій та приватні особи з приватними обітницями зверталися до нього як за фізичним зціленням, так і за загальним благополуччям - аспект римського релігійного життя, який часто затьмарювався більш видовищними державними церемоніями (Renberg 2007, 117).

Робота Дж. Ренберга є цінним внеском у дослідження значення культу Асклепія у римському суспільстві. Сильною стороною дослідження є поєднання ретельного текстуального прочитання зі значним корпусом матеріальних та епіграфічних свідчень. Дж. Ренберг показав, що роль Асклепія як цілителя забезпечила йому тривалу популярність у Римі, причому не лише в одному відомому храмі, але й у менших, більш особистих святилищах по всьому місту. Висвітлюючи раніше ігноровані написи і менш відомі святилища, Дж. Ренберг

допоміг зруйнувати старе припущення про те, що Асклепій на о. Тибр був єдиним місцем культу Асклепія в Римі. Його ретельний розгляд питання інкубації також прояснив наукову дискусію про те, як - і наскільки - грецька медична практика сформувала римський ритуал.

### **3.3. Дослідження інкубації в культі Асклепія.**

Подібно до Л. Едельштейна, британський філолог-класик, історик античності, професор грецької мови Оксфордського університету Ерік Доддс (1893–1979), (Lloyd-Jones 1980, 78) у своїй праці «Давні греки та ірраціональне» (1951) зосередився на дослідженні поєднання релігійних та медичних аспектів у культі Асклепія, зокрема науковець розглянув феномен інкубації як методу зцілення через сни. Е. Доддс підкреслював, що інкубація, завдяки своїй панеллінській значущості, сприяла зростанню популярності культу Асклепія, який до кінця V ст. до н.е. став ключовим центром лікування сном. Науковець стверджував, що культ дозволив давнім грекам об'єднати медичні потреби з релігійними переконаннями, сформувавши міцну культурну традицію (Dodds 1951, 103).

Е. Доддс також дослідив діалектику раціональних та ірраціональних підходів у давньогрецькій медицині, стверджуючи, що культ Асклепія був унікальним явищем, яке сприяло синтезу обох напрямків. Зокрема, він зазначав, що деякі пацієнти надавали перевагу раціональним методам лікування, тоді як інші покладалися на божественне втручання, що демонструвало злиття релігійного й медичного аспектів у процесі зцілення. (Dodds 1951, 107).

Е. Доддс полемізував з шотландським істориком В. К. Гатрі (1906 – 1981) (Lloyd 1980, 79) щодо питання синтезу релігії та раціоналізму у контексті культових практик. Відмінність підходу Е. Доддса від В.К. Гатрі полягає в тому, що він фокусувався не лише на лікувальних методах, як це робив останній, але й на впливі інкубації на психічне здоров'я пацієнтів. Це дало глибше розуміння того, як культ Асклепія сприяв налагодженню гармонії між релігійними та медичними аспектами у суспільстві (Lloyd 1982, p. 273).

Таким чином, внесок Е. Доддса у вивчення культу Асклепія полягає у розширенні розуміння давньогрецької медицини як синкретичної системи, яка поєднувала раціональні та ірраціональні елементи. Його дослідження підкреслюють, що античні греки застосовували цей синкретичний підхід до лікування, що надає цінне уявлення про медичні знання того часу та їхній вплив на сучасні медичні концепції (Dodds 1951, 110).

Американська дослідниця, професорка Університету штату Огайо Сара Айлз Джонстон (нар. 1957) (Johnston Sarah Iles (born 25 October 1957) [is an American academic working at Ohio State University, studying and publishing on ancient Greek myths and religion]) у статті «Давньогрецьке віщування» (2008) аналізувала релігійні аспекти культу Асклепія через практику інкубації у храмах. С. Джонстон спиралася на роботи таких науковців, як Л. Лідоннічі, Л. Едельштейн, (Pow, Stahnisch 2016) швейцарський історик Ф. Граф, грецька історикиня П. Атанасіаді (нар. 1946) (Athanassiadi Polymnia : specialising in the religious and cultural history of Late Antiquity.) та канадський історик П. Боннешер, які досліджували культ Асклепія та інших божеств, пов'язаних із практиками оракулу.

С. Джонстон погоджувалася з позицією Л. Лідоннічі, яка досліджувала літературні джерела про чудеса в храмах Асклепія (Lynn R. LiDonnici, PhD [Associate Professor Emeritus of Religion]). Вона підтримувала думку, що ці тексти свідчать про глибоку релігійну практику, яка забезпечувала пацієнтам як фізичне, так і духовне зцілення. На думку С. Джонстон, ці свідчення ілюструють, як культ Асклепія інтегрувався в суспільство через ритуали, що дозволяло йому залишатися актуальним навіть у добу пізньої античності.

Е. та Л. Едельштейни у своїй фундаментальній праці зібрали літературні та епіграфічні джерела, присвячені Асклепію, що допомогло розкрити еволюцію культу (Edelstein, Edelstein 1998, 133). С. Джонстон поділяла їхнє твердження, що як напівбог, який колись був смертним, Асклепій мав тісніший зв'язок із людьми порівняно з богами на кшталт Аполлона чи Зевса, що зміцнювало його культ.

Дослідниця П. Атанассіаді наголошувала на наявності зв'язку між інкубацією та оракулом (Athanassiadi 1993, 115). С. Джонстон підтримувала її думку, що інкубація була більш інтимною та особистою формою взаємодії пацієнта з богом, що сприяло виникненню почуття близькості й надії, характерного для культу Асклепія як бога зцілення.

Ф. Граф, фахівець з античних релігій, наголошував на синтезі медицини та релігії у святинях Асклепія (Graf 1992). С. Джонстон погоджувалася, що інкубаційні ритуали доповнювали традиційну медицину, формуючи синкретичну систему, в якій медичне і сакральне лікування гармонійно співіснували.

Однак у С. Джонстон були деякі розбіжності з іншими науковцями, зокрема з П. Боннешер, який пов'язував інкубацію з некромантією (Bonnechère 2003, 169). С. Джонстон заперечувала це трактування, стверджуючи, що інкубація у храмах Асклепія мала позитивне спрямування на зцілення і не мала нічого спільного з некромантією, яка зазвичай передбачала контакт з мертвими для отримання відповідей на специфічні питання.

Таким чином, критичний аналіз С. Джонстон продемонстрував її глибоке розуміння релігійного аспекту культу Асклепія, підтверджуючи значення інкубації у давньогрецькій релігії як засобу персональної взаємодії бога з людьми. Вона вважала, що Асклепій, як бог з людським походженням, викликав у грецькому населенні почуття співчуття і розуміння, якого вони не могли знайти в інших богів античного пантеону (Johnston 2008).

Американський релігієзнавець, викладач Університету Міннесоти Стівен П. Агерн-Кролл (нар. 1967) у своїх статтях «Потойбічне життя сновидіння та ритуальна система асклепіону в Епідаврї» (2013) та «Мнемозіна в асклепіонах» (2014) детально дослідив роль богині Мнемозіни у культі Асклепія. Основною темою обох праць було дослідження того, як Мнемозіна сприяла збереженню спогадів про божественні зцілення у храмах Асклепія, особливо через ритуали інкубації (Ahearne-Kroll 2014a; 2014b).

С. Агерн-Кролл спирався на дослідження Л. Лідонніччі, яка описала та структурувала розповіді про чудесні зцілення в храмах Асклепія як літературні

твори, покликані прославляти бога Асклепія. Він погоджувався з Л. Лідоннічі, зазначаючи, що ці тексти мають елементи священної літератури, що були покликані передавати силу й благочестя Асклепія майбутнім поколінням, формуючи зв'язок людей із богом та його культом (LiDonnici 1992; 1995).

Крім того, він звертався до робіт британської історикині А. Петсаліс-Діомідіс, (Petsalis-Diomidis, Dr. Alexia : [Director of Teaching Senior Lecturer]) яка досліджувала ритуальний досвід прочан у пергамському Асклепіоні (Petsalis-Diomidis 2010, 231). С. Агерн-Кролл поділяв її думку, що ритуали в храмі Асклепія не тільки зміцнювали спільноту прочан, але й активно залучали їх до взаємодії з божествами через обходи та жертвопринесення. Він також підкреслював значення колективної пам'яті у формуванні ритуальної системи культів Асклепія та Мнемозіни (Ahearne-Kroll 2014, 101).

У своїх працях С. Агерн-Кролл також обговорював теорію німецького історика та епіграфіста М. Воррле, який вважав вшанування Мнемозіни важливим для збереження спогадів про сні (Wörrle 1969). Однак С. Агерн-Кролл доповнив цю думку, стверджуючи, що її роль була більш глибокою і включала упорядкування думок, що дозволяло прочанам осмислити свої сні та передати враження священикам для запису (Ahearne-Kroll 2014, 101).

Таким чином, С. Агерн-Кролл показав, що культ Мнемозіни відіграв важливу роль у збереженні духовного досвіду та забезпеченні тривалого зв'язку між прочанами й божеством у храмах Асклепія (Ahearne-Kroll 2014, 104).

Американський історик, викладач давньогрецького мистецтва та археології в Колумбійському університеті Іоанніс Мілонопулос (нар. 1971) у статті «Інкубація» (2013) детально дослідив ритуал інкубації, який вважався ключовим елементом зцілення у культі Асклепія. І. Мілонопулос порівнював святилища Асклепія із санаторіями, де відвідувачі під час тривалого перебування проходили очищувальні обряди та ритуал інкубації. Він підкреслював значення сну як моменту зустрічі з божеством, коли Асклепій або безпосередньо зцілював хворого, або давав уві сні вказівки на шляхи до зцілення.

І. Мілонопулос посилався на роботи таких авторитетних дослідників, як Л. Едельштейн (Edelstein, Edelstein 1998), Дж. М. Діллон (Dillon 1994; 2013) і Ю. Рітмюллер (Riethmüller 2005). Він погоджувався з Е. та Л. Едельштейнами, які наголошували на важливості вотивних посвят і дарів для бога як частини ритуального життя в асклепіонах (Edelstein, Edelstein 1998) І. Мілонопулос підкреслював, що такі приношення підтверджували божественну силу Асклепія та зміцнювали його культ серед громадян, демонструючи реальні приклади зцілень.

Крім того, він звертався до роботи Дж. Діллона, який розглядав записи про чудесні зцілення в Епідаврї як дидактичний інструмент, покликаний виховувати віру і зміцнювати довіру до Асклепія. І. Мілонопулос погоджувався з Дж. Діллоном, вважаючи, що ці тексти не лише документували випадки зцілень, але й служили засобом навчання та популяризації культу, створюючи для відвідувачів святилищ модель віри і поклоніння (Dillon 1994, 239).

Ще одним дослідником, на якого посилався І. Мілонопулос, був Ю. Рітмюллер, який досліджував архітектурні особливості храмів і святилищ Асклепія. І. Мілонопулос погоджувався з Ю. Рітмюллером щодо відсутності спеціально збудованих приміщень для інкубації, зауважуючи, що для цього ритуалу зазвичай використовували відкриту галерею або перистиль (Riethmüller 2005). Він стверджував, що такий простір сприяв безпосередньому контакту з божеством, а різноманітні архітектурні адаптації відповідали ритуальним потребам.

І. Мілонопулос також наголошував на ролі богині Мнемозіни в культі Асклепія, вважаючи її присутність необхідною для збереження спогадів про сни. Пацієнти приносили жертви Мнемозіні перед сном, щоб зберегти отримані уві сні вказівки для зцілення, що надавало їхнім снам більшої значущості. На думку І. Мілонопулоса, такі жертвоприношення підкреслювали важливість пам'яті як засобу зв'язку між божественним і людським світами.

Загалом, дослідження І. Мілонопулоса суттєво поглибило розуміння культу Асклепія, акцентуючи увагу на релігійному значенні інкубації, а також на ролі пам'яті та спілкування з богом у цьому процесі (Mylonopoulos 2012; 2023).

Американський історик, почесний професор кафедри антропології, історії та соціальної медицини Каліфорнійського університету Гюнтер Б. Рісс (нар. 1932) (Risse Guenter B., M.D., Ph.D (born 28 April 1932) [is an American medical historian]) у статті «Асклепій в Епідаврї: божественна сила зцілення» (2015) досліджував лікувальні ритуали у храмах бога-цілителя та роль снів як методу божественного втручання. Г. Рісс стверджував, що завдяки снам та епіфаніям культ Асклепія пропонував пацієнтам ширше розуміння зцілення порівняно з традиційною гіппократівською медициною, охоплюючи як фізичні, так і духовні сторони життя (Risse 2015).

У своїй роботі Г. Рісс звертався до таких дослідників, як німецький історик В. Буркерт (1931 - 2015), який вивчав культові практики античності (Burkert 1987). Г. Рісс підтримував його думку, що релігійні містерії, включаючи ритуали в храмах Асклепія, слугували способом осмислення природних та духовних аспектів буття, об'єднуючи людей у спільноті поклоніння та пошуку божественного втручання (Risse 2015).

Важливою для дослідження Г. Рісса були також праця Е. та Л. Едельштейнів (Edelstein, Edelstein 1998). Він погоджувався з ними, вважаючи, що популярність культу Асклепія серед різних верств суспільства пояснювалася акцентом на духовному зціленні та гармонії, які пропонувалися у ритуалах храму. Г. Рісс підкреслював, що ритуал інкубації посилював цей зв'язок, дозволяючи людям через сни та видіння відчутти присутність Асклепія та його здатність зцілювати як фізичні, так і психологічні недуги (Risse 2015).

Ще одним автором, на якого посилався Г. Рісс, був Ерік Кассел (Cassell 1991). Г. Рісс поділяв його погляд на важливість врахування не лише фізичного, але й духовного аспекту зцілення, зазначаючи, що храмова медицина Асклепія розширювала можливості лікування, торкаючись як фізичних страждань, так і екзистенційних запитань пацієнтів. Це робило її більш актуальною порівняно з

гіппократівською медициною, орієнтованою виключно на фізичне здоров'я (Risse 2015).

Таким чином, робота Г. Рісса зробила значний внесок у розуміння релігійного аспекту культу Асклепія. Він підкреслив, що завдяки ритуалам та інкубації культ Асклепія задовольняв потреби людей у зціленні як фізичних, так і духовних страждань, тоді як традиційна медицина була обмеженою в цьому сенсі (Risse 2015).

У статті «Святилища зцілювання» Г. Петріду досліджувала роль асклепіонів у греко-римському світі, зосереджуючись на їхньому значенні як просторів для комплексних медичних і духовних практик. Основною метою її роботи було дослідити ці святилища у ширшому контексті античної медицини, демонструючи, як релігійні та раціональні лікувальні практики взаємодіяли та доповнювали одна одну. (Petridou 2016, p. 434)

Г. Петріду звернулася до проблеми відносин між храмовою та світською медициною в античності, яка була недостатньо розкрита в історіографії. Вона кинула виклик застарілій дихотомії, яка протиставляла раціональну та ірраціональну медицину, стверджуючи, що храмове зцілення було невід'ємною складовою давньогрецької медичної думки та практики. Спираючись на літературні, епіграфічні та археологічні джерела, Дж. Петріду висвітлила тісний взаємозв'язок між сакральними і світськими способами зцілення. (Petridou 2016, p. 444)

Робота Г. Петріду стала значним доробком у вивчення культу Асклепія, завдяки аналізу архітектури, ритуалів та вотивних підношень у асклепіонах. Вона підкреслювала, що ці простори виконували не лише функцію фізичного лікування, а й слугували місцем взаємодії між людською та божественною сферами. Досліджуючи ритуал інкубації та анатомічні вотиви, Г. Петріду показала, як ці святилища задовольняли потреби комплексного лікування, поєднуючи релігійний досвід із лікуванням, заснованим на емпіричних принципах (Petridou 2016, p. 437).

Авторка активно взаємодіяла з працями Л. Едельштейна та голландського історика Н. Ф. Й. Хорстмансгофа (1944), які наголошували на інтегративному характері храмової медицини. (Horstmanshoff M. [Електронний ресурс] // Leiden University. — Режим доступу: [https://www.universiteitleiden.nl/en/staffmembers/manfred-horstmanshoff#tab-1]) Г. Петріду розділяла їхню думку про взаємодоповнюваність сакральних і світських методів лікування, однак розширила проблематику, що вивчалася, залучаючи сучасні антропологічні підходи до ритуалів і зцілення. (Edelstein, p. 148) Водночас вона піддала критиці деякі попередні підходи, зокрема підхід Дж. Лонгрітта, за надмірне спрощення зв'язку між релігією та медициною, натомість наголошуючи на важливості врахування досвіду пацієнта. (Horstmanshoff, p. 325)

Однією з центральних тем статті став аналіз подвійної функції асклепіонів як релігійних і медичних просторів. Г. Петріду поставила під сумнів твердження, що храмове зцілення було підпорядковане світській медицині, і навела приклади співпраці між лікарями та священиками. Вона також запропонувала нове бачення анатомічних вотивів, розглядаючи їх як символи не лише вдячності за зцілення, але й переживання хвороби та надії на божественне втручання. (Petridou 2016, p. 444)

Таким чином, стаття Г. Петріду є всебічним та інноваційним дослідженням античних храмів зцілення. Поєднуючи історичні, археологічні та антропологічні методи, авторка поглибила розуміння культу Асклепія та його значення для античної медицини. Її робота суттєво збагатила наукові дискусії про взаємодію релігії та медицини.

### **3.4. Культ Асклепія та християнство.**

У монографії 1929 р. професор Нового Завіту та історії Церкви в Коледжі Святого Андрія при Сіднейському університеті (Австралія) Семюел Ангус (1881–1943) (Briggs 1994, 538) представив глибокий аналіз релігійного ландшафту античного світу, зосередившись на зародженні християнства у контексті інших духовних течій (Angus 1967, p. XI).

На момент публікації його праця була актуальною, адже розглядала культурний і релігійний плюралізм стародавнього Середземномор'я, що викликав дедалі більший науковий інтерес. С. Ангус намагався надати об'єктивний аналіз взаємодії раннього християнства з іншими духовними традиціями, уникаючи апологетики чи полеміки. Він стверджував, що розуміння витоків християнства вимагає дослідження його культурних і релігійних зв'язків, особливо в контексті лікувальної функції релігії. С. Ангус звернув увагу на паралелі між зціленням в асклепіонах і християнськими практиками зцілення вірою, припускаючи, що обидві традиції функціонували у середовищі, де перетиналися віра, ритуал і медицина. Наприклад, звернувшись до написів, які оспівували здатність Асклепія лікувати й полегшувати страждання, науковець зауважив, що Асклепія називали «спасителем світу». С. Ангус стверджував, що межа між релігійним і медичним лікуванням у стародавньому світі була розмитою (Angus 1967, 258).

С. Ангус наголошував на тому, що віра й суспільна підтримка, присутні в асклепіонах, створювали психосоматичний ефект, який сприяв одужанню пацієнтів. Такий погляд контрастував із позицією вчених, які розглядали ці практики як марновірство. Балансуючи між критикою і розумінням, С. Ангус представив культ Асклепія як складне явище, що об'єднувало релігійні та медичні аспекти (Angus 1967, 259).

Загалом, С. Ангус зробив значний внесок у вивчення стародавніх релігій і їхнього зв'язку з формуванням християнства. Розглядаючи культ Асклепія як частину ширшого релігійного ландшафту, С. Ангус трактував цей культ не як залишок язичницьких вірувань, а як динамічний елемент культурного розвитку античного суспільства. Його дослідження стало важливим інструментом для розуміння того, як раннє християнство взаємодіяло з іншими релігійними традиціями. Воно висвітлило синкретичний ландшафт, що сформував основи християнської теології та практики, забезпечивши подальший розвиток досліджень у цій галузі (Angus 1967, 260).

Шведський філолог-класик, міжнародний член Американського філософського товариства та почесний член Американської академії мистецтв і наук Мартін П. Нільссон (1874–1967) (Martin P. Nilsson: In Memoriam 1967, 373) детально дослідив культ Асклепія, приділивши увагу релігійним ритуалам, які мали певні паралелі з християнськими обрядами.

У своїй статті М. Нільссон, спираючись на епіграфічні та літературні джерела, запропонував свіжий погляд на те, як грецьке язичництво, особливо в римську імперську епоху, розвинуло свої власні характерні ритуальні моделі, які в деяких аспектах були схожими на християнську літургію. На кількох сторінках статті М. Нільссон поєднав ретельний аналіз епіграфічних написів, творів античних авторів та ранньохристиянської критичної літератури. Результатом його дослідження є стислий, але вагомий доробок у розуміння того, як антична релігія адаптувалася до ширших культурних і духовних зрушень у пізній античності і зазнала впливу цих зрушень (Nilsson 1945, 63).

М. Нільссон зазначав, що хоча жертвоприношення тварин було найвідомішою ознакою античного грецького богослужіння, такі жертвоприношення здійснювалися не щодня і навіть не щомісяця, а, як правило, на великі свята або з приватних урочистих нагод. Він доводив, що, особливо під елліністичним і римським впливом, деякі святилища і культу перейшли до більш частого циклу присвят (Nilsson 1945, 64).

Основне положення статті полягає в тому, що до II – III ст. н.е. в деяких язичницьких храмах розвинулися ритуали, паралельні (за зовнішньою формою) християнським літургійним обрядам. Приклади включають щоденні фіміями (практика принесення пахоців у визначений час дня, а не лише на великі свята); освітлення лампами (у грецьких храмах спочатку використовувалися смолоскипи в деяких церемоніях, але під єгипетським та іншими східними впливами запалювання лампадок у храмах стало регулярним актом); гімнографію та хоровий спів (М. Нільссон вказував на епіграфічні свідчення та згадки в пізньо-античній літературі, які вказують на те, що хори або окремі співаки виступали у визначені години. Особливо важливими є згадки про ранкові та вечірні гімни

Асклепію в Епідаврї); усні гомілії або «проповіді» (М. Нільссон посилався на практику богослужінь, або офіційних промов у храмах, що вихваляли чесноти божества - так само, як християнська проповідь прославляє Бога чи святих) (Nilsson 1945, 65).

Серед грецьких богів Асклепій постає взірцем цієї практики щоденного вшанування. М. Нільссон наголошував, що храмові написи з Епідавру закликають до регулярного, можливо, щогодинного або триразового співу гімнів. Підтвердженням цієї тези також служила присутність вогненосця або персоналу, призначеного підтримувати вогонь на вівтарях або розносити ладан протягом дня та ранкові гімни, що прославляли Асклепія рядками на кшталт «Прокинься, Асклепію...», що нагадують канонічну службу «заутреню» (Nilsson 1945, 66).

М. Нільссон підкреслював, що ці нові «літургійні» елементи в язичницьких святилищах виникли не просто як реакція на християнство, а внаслідок незалежного розвитку елліністичного суспільства. М. Нільссон також усвідомлював фундаментальні відмінності між язичницькими та християнськими ритуалами. Він не стверджував, що язичницькі храми в точності імітували ритуал християнської Євхаристії. Проте, висвітлюючи повсякденний вимір культового життя в таких місцях, як Епідавр чи Теос, він продемонстрував, як язичницьке богослужіння розвинулося далеко за межі звичного набору з кривавого жертвоприношення та нечастих свят. Це важлива поправка до спрощеного протиставлення «язичницької релігії жертвоприношень» і «християнської набожності» (Nilsson 1945, 67).

М. Нільссон фактично кинув виклик традиційному науковому припущенню, що грецьке язичництво залишалося «святковою релігією» аж до його ліквідації. Натомість він переконливо довів реальний розвиток більш частих, навіть «літургійних» культових проявів, особливо в культах, які мали ресурси або теологічний імпульс. Цей зсув є частиною того, що можна назвати загальною «інтеріоризацією», або ж «богопосвяченим поворотом» у пізньоантичному релігійному житті в різних традиціях - язичницькій, юдейській та християнській (Nilsson 1945, 68).

Крім того, вказуючи на прямі лінії спадкоємності або аналогії (ладан, лампадки, щоденні години молитви), робота М. Нільссона резонує з дослідженнями, які бачать складну взаємодію язичницьких і християнських ритуалів в пізній античності, а не часткову або абсолютну дихотомію (Nilsson 1945, 69).

Стаття М. Нільссона є стислим, але змістовним дослідженням. М. Нільссон переконливо продемонстрував, що до періоду Римської імперії грецькі святилища - не обмежуючись випадковими масштабними жертвоприношеннями тварин - могли підтримувати щоденні або щотижневі обряди з використанням пахощів, світильників, гімнів та офіційних служителів. Це відкриття підкреслює той факт, що язичницьке богослужіння не було ані статичним, ані суто святковим, а включало в себе інновації, які йшли паралельно з розвитком літургій раннього християнства (Nilsson 1945, 69).

Американський історик Джордж Т. Елдрідж у своїй короткій, але інформативній статті дослідив значення Асклепія для розуміння ранньохристиянських настроїв. У статті висвітлюється, чому Асклепій мав значення для читачів Нового Заповіту - особливо у зв'язку з Об'явленням 2:13, де Пергам названо місцем, «де сидить сатана». Серед богів, яких шанували в Пергамі (Зевс, Афіна, Діоніс), виділяється культ Асклепія. Присутність Асклепія в Пергамі сприяла репутації міста як центру релігійної медицини. Дж. Елдрідж пов'язав титул Асклепія «Сотер» з потенційною християнською проблематикою. Для вірян Пергаму I - початку II ст. н.е. уявлення про те, що грецьке божество (яке також символізувалося зміями) може називатися «Спасителем», суперечило християнському визнанню того, що тільки Ісус є істинним Спасителем (Eldridge 1979, 104).

Таким чином, згадка в Об'явленні 2:13 про Пергам, «де живе сатана», пов'язана з двома аспектами культу Асклепія: присутність змій, яких християни (і євреї) часто асоціюють з біблійним сатаною з книги Буття 3 та присвоєння божественного титулу «Спаситель» язичницькому богу. Стаття Дж. Елдріджа є лаконічною, але йому вдається контекстуалізувати вшанування Асклепія в

Римській імперії, показавши, як грецькі міфологічні та медичні традиції перепліталися з міськими культовими практиками. Головним досягнення автора висвітлення протиріччя між християнським твердженням про Ісуса як «Спасителя» і язичницьким титулом «Асклепій Сотер», також Дж. Елдрідж надав правдоподібне обґрунтування презирливого епітета «сидіння сатани» (Eldridge 1979, 105).

У дисертації швейцарського релігієзнавця, Рене Джозефа Руттіманна (нар. 1948), виконаній у Гарвардському університеті у 1986 р. розглядаються спільні риси та відмінності між постатями Асклепія та Ісуса (Rüttimann 1986, 1).

Р. Руттіманн мав на меті дослідити, як Асклепій та Ісус стали розглядатися як божественні або напівбожественні цілителі, як вони вплинули на народну віру та культову практику, і як ранні християни могли орієнтуватися в культурному середовищі, яке шанувало Асклепія як лікаря-спасителя (Rüttimann 1986, 2).

Одним з аспектів, досліджених у дисертації Р. Руттімана була еволюція культу Асклепія від місцевого героя до загально грецького (а пізніше римського) божества-цілителя, а також характер вшанування в храмах Асклепія. Основна увага автора зосереджена на тому, як уявлення про Асклепія як «сотера» («спасителя») і як бога, що безпосередньо опікується фізичним благополуччям людства, вплинуло на античну релігію (Rüttimann 1986, 12).

Іншим центральним аспектом дослідження було зображення Ісуса в ранньохристиянських текстах, зокрема в Євангеліях, як чудотворця, екзорциста, вчителя та унікальної фігури рятівника. У дисертації розглядається богословське значення зцілень Ісуса в Синоптичній та Іоаннітській традиціях, висвітлюються прямі і непрямі взаємодії з навколишніми язичницькими кльтами зцілення. Однією з сильних сторін дослідження Р. Руттіманна, є акцент на широкому культурному середовищі перших кількох століть нашої ери. Показавши, наскільки поширеним було вшанування Асклепія - не лише по всій материковій Греції, але й у Малій Азії, Італії та за її межами – Р. Руттіманн продемонстрував, що ранні християни повинні були формувати свої вірування і ритуали у

змаганні або в згоді з божеством, яке було широко визнане як «божественний цілитель» (Ruttimann 1986, 179).

Дослідження Р. Руттіманна ілюструє, що, незважаючи на поверхневу схожість - обидві постаті дарують здоров'я, їх обох називають «сотер» - богословське підґрунтя і ритуали в культі Асклепія та Християнстві різняться. У зціленнях Ісуса зазвичай підкреслюється особиста віра, прихід Божого Царства та моральний чи есхатологічний вимір, у той час, як культ Асклепія спирається на ритуали, храмову інфраструктуру та сподівання віруючих на появу Бога уві сні чи вираження його волі через священних тварин (наприклад, змій) (Ruttimann 1986, 191).

Р. Руттіманн досліджував, як ранньохристиянські автори полемізували з культом Асклепія. Зрештою, багато християн бували в асклепіонах як у місцях лікування, тож, Тертуліан та інші Отці Церкви повинні були відповісти на звинувачення в тому, що зцілення Ісуса були, по суті, копіюванням відомої язичницької моделі. Таким чином, християнське твердження про унікальність Ісуса полягало не стільки в самому факті його здатності до зцілень, скільки в ширших твердженнях про особу Ісуса - Сина Божого, чиє зцілення було частиною всеосяжного спасіння тіла, душі та космосу (Ruttimann 1986, 194).

Таким чином, дисертація Р. Руттіманна є ґрунтовним дослідженням того, як ранньохристиянські зображення Ісуса як цілителя формувалися в релігійному середовищі, яке вже вшановувало Асклепія як архетипного «лікаря-спасителя». У дослідженні підкреслюється, що хоча Асклепій був культурною паралеллю до Ісуса - їх обох визнавали божественно-милосердними постатями, що спроможні зцілювати від хвороб, - все ж існували глибокі відмінності у структурі вшанування, богословських твердженнях та ідентичності цих фігур. Р. Руттіманн пролив світло на те, як християнські спільноти визначали унікальність Ісуса на тлі багатовікової традиції зцілення у храмах Асклепія (Ruttimann 1986, 195).

Американський історик, викладач історії Орегонського державного університету Гарі Б. Фернгрен (нар. 1942) (Ferngren, Gary B (urt) 1942- : educational magazines) присвятив статтю дослідженню того, як зцілення,

особливо чудесне зцілення, розглядалося в перші століття християнської історії (Ferngren 1992, 1).

Г. Фернгрєн кинув виклик давньому науковому наративу про те, що від самого початку християнство було «релігією зцілення». Науковець запропонував гіпотезу, що ранні християнські громади піклувалися про хворих, але не вважали себе осередками чудодійного зцілення. Натомість сильний філантропічний етос, який спонукав християн піклуватися про хворих, ґрунтувався більше на богословському імперативі милосердя, ніж на систематичних пошуках лікування хвороб за допомогою надприродних засобів (Ferngren 1992, 2).

Г. Фернгрєн поставив за мету проаналізувати згадки про зцілення у Новому Завіті та дослідити пост-новозавітні християнські твори до IV ст. Це дало можливість Г. Фернгрєну показати, що хоча чудеса зцілення Ісуса в Євангеліях є важливими, вони слугують здебільшого для підтвердження Його месіанської ідентичності, а не для запровадження постійної або рутинної практики чудесного зцілення серед учнів (Ferngren 1992, 4).

Звертаючись до Послань, Г. Фернгрєн зазначав, наскільки рідкісними є згадки про фізичне зцілення. Г. Фернгрєн підкреслював, що єдиний явний ритуал зцілення - порада Якова 5:14-15 про помазання пресвітерами - стоїть окремо і, схоже, не був широко використаний і не обговорювався в найближчий після апостольський період. У християнських текстах II ст. Г. Фернгрєн знайшов переважно загальні заяви про те, що деякі християни все ще здійснюють зцілення «як апостоли», але конкретні, задокументовані приклади помітно відсутні. У статті також підкреслюється, що впливові християнські авторитети на кшталт Іринєя і Тертуліана, визнаючи можливість чудес, часто вважають їх «знаками» апостольської могутності або випадковою божественною прихильністю, а не інституціоналізованою або повсякденною функцією християнського богослужіння (Ferngren 1992, 7).

На противагу раннім працям, зазначав Г. Фернгрєн, IV ст. стало свідком вибуху заяв про чудеса зцілення, наративів про зцілення мощами святих та істагогічних текстів. Він пов'язував цей зсув із ширшими культурними змінами в

пізній античності - вшануванням святих і новим соціальним статусом християнства після Костянтина. На той час християни з більшою готовністю конкурували з шанованими богами-цілителями (наприклад, Асклепієм) (Ferngren 1992, 8).

Однією з найважливіших заслуг дослідження Г. Фернгрена є його переоцінка відмінності між зціленням (тобто творенням чудес) і турботою (філантропічним обов'язком доглядати за хворими). Хоча перші християни започаткували інноваційні способи догляду за хворими, вони, як правило, не вважали себе провісниками гарантованого надприродного зцілення. Г. Фернгрен стверджував, що ця філантропічна турбота була мотивована теологічно, але не ґрунтувалася на уявленні про те, що чудеса зцілення були повсякденним явищем (Ferngren 1992, 9).

Переглянувши традиційну точку зору (сформовану значною мірою А. Гарнаком і підтриману пізнішими дослідниками) про те, що християнство від самого початку було «релігією зцілення *par excellence*», Г. Фернгрен зробив кілька важливих висновків: великий часовий розрив між численними чудесами зцілення Ісуса і набагато скромнішими згадками в подальшій християнській літературі підкреслює, що ранні християнські громади розглядали такі події як рідкісні; у той час як культи Асклепія, Ісиди та інші активно пропагували лікування, раннє християнство, як правило, не наслідувало їхній приклад. Лише наприкінці III і IV ст., коли релігійний менталітет античного суспільства змістився в бік очікування надприродного, християни почали розвивати чудеса нарівні з язичницьким зціленням (Ferngren 1992, 11).

Таким чином, у статті Г. Фернгрена фактично переосмислюється уявлення про те, що християнство I і II ст. було прямим аналогом язичницького культу зцілення в Римській імперії. Аналіз Г. Фернгрена показав, що ранні церкви вважали турботу про хворих більш фундаментальною, ніж їхнє зцілення чудодійними засобами. Лише під час культурних змін у IV ст. - під впливом нового ставлення до надприродного та вшанування святих - християнство набуло

традиційно визнаної позиції «релігії зцілення», сповненої заяв про чудеса та організованого культового вшанування реліквій святих.

Американська релігієзнавиця, професорка релігієзнавства кафедри філософії та релігієзнавства Університету Джеймса Медісона Френсіс Фленнері присвятила розділ у колективній монографії дослідженню образу Ісуса як цілителя-лікаря-спасителя у Синоптичних Євангеліях у контексті культу Асклепія (Flannery 2017, 407).

Розділ Ф. Фленнері є вагомим, методологічно свіжим прочитанням євангельських наративів крізь призму теорії соціальної пам'яті, в контексті широко розповсюдженого у греко-римському світі культу Асклепія. Ф. Фленнері порівняла цілительську діяльність Ісуса з багатовіковою традицією лікування в асклепіонах. Авторка стверджувала, що синоптичні євангелісти свідомо протиставляли Ісуса Асклепію, представляючи його як вищого «Божественного лікаря» (Flannery 2017, 408).

Ф. Фленнері вступила у полеміку з твердженням А. Гарнака про те, що «християнство було медичною релігією». Вона звернула увагу на відносну прогалину в історіографії: хоча патристичні свідчення про Ісуса-лікаря добре відомі, мало хто з учених систематично досліджував Синоптичні Євангелія з точки зору архетипу «Божественного Цілителя», втіленого в Асклепії (Flannery 2017, 409).

Для цього дослідження Ф. Фленнері використала теорію соціальної пам'яті, підкреслюючи, що пам'ять ніколи не буває пасивною. Вона стверджувала, що біблійні автори використовували розповіді про Ісуса у спосіб, що відповідав їхнім тодішнім потребам, особливо в культурному середовищі, де домінував культ Асклепія. В результаті, стверджувала авторка, Євангелія зображують Ісуса як такого, що відповідає архетипу божества-цілителя. Але замість того, щоб вимагати дорогих храмових ритуалів, Ісус демонстрував вільну і безпосередню владу над хворобою і смертю, таким чином змінюючи мотив «лікаря-рятівника» для узгодження ранньохристиянською місією (Flannery 2017, 414).

Ф. Фленнері досліджувала, як Асклепія широко вшановували в Середземномор'ї за здатність до зцілення, тісні зв'язки з практикуючими лікарями та титул *Sōtēr*. Але його храми вимагали ретельного дотримання ритуалів і фінансових пожертв. На I ст. н.е. Асклепій став де-факто «Божественним лікарем», відомим за зцілення сліпоти, кульгавості, паралічу тощо, але його також критикували за скупість і недоступність для бідних (Flannery 2017, 419).

Істотна відмінність, зазначала Ф. Фленнері, полягала в тому, що Євангелія часто пов'язували фізичне зцілення з прощенням гріхів і чеснотою віри. На відміну від Асклепія, чий зцілення рідко згадують про моральну трансформацію, зцілення Ісуса вплетені в «сотеріологічний пакет», поєднуючи фізичне зцілення з духовним оновленням (Flannery 2017, 421).

Цей комплексний підхід, який не передбачає паломництва чи інкубації, розкривав зацікавленість християн в універсальній доступності: будь-яка людина, включно з нужденними, могла отримати зцілення від Ісуса в повсякденному контексті (Flannery 2017, 422).

Ф. Фленнері застосувала теорію соціальної пам'яті, щоб показати, як ранні християнські спільноти адаптували міфологію Асклепія, щоб сформувати особистість Ісуса. Такий підхід допоміг дослідниці пояснити, чому певні елементи зцілень Ісуса (наприклад, відмова від плати, духовний вимір зцілення) стали вирішальними риторичними відмінностями для християнського руху (Flannery 2017, 426).

Таким чином, у Розділі Ф. Фланнері узагальнюється і розвивається дослідження Ісуса-цілителя на базі синоптичних Євангелій. Систематичний текстовий аналіз, який здійснила авторка, показав особливо повторюваний мотив «сплячих» мертвих, яких оживляв Ісус, що на її думку, демонструвало привласнення стандартних «асклепіанських» сюжетів зцілення уві сні та слугувало раннім християнам у формуванні їхньої самобутньої ідентичності (Flannery 2017, 430).

Кінцевим результатом дослідження стала переконлива демонстрація того, наскільки важливим був культ Асклепія як «культурне тло» для конструювання образу Ісуса як неперевершеного «лікаря-спасителя» *par excellence* (Flannery 2017, 433).

Таким чином, Ф. Фленнері поєднала ретельне текстологічне спостереження з теорією соціальної пам'яті, щоб висвітлити глибокий, часто недооцінений, зв'язок між новозавітними історіями зцілення і культом Асклепія. У її роботі продемонстровано стратегічну переробку євангельських мотивів зцілення елліністичного часу в христологічний наратив, який підкреслював співчуття, віру та моральну трансформацію.

### **Висновки.**

Дослідження релігійного аспекту культу Асклепія в стародавній Греції та Римській імперії в американській історіографії (кін. XIX – XXI ст.) засвідчують багатоплановий характер самого культу і широкий спектр підходів, які застосовували науковці США при його вивченні. Вивчення цього феномену пройшло довгий шлях: від перших праць, зосереджених переважно на висвітленні археологічних знахідок, пропонували спрощені оцінки тих чи інших аспектів культу, до сучасних досліджень, у яких культ Асклепія розглядається як унікальне поєднання релігії та медицини. Загалом, із розглянутого матеріалу можна виокремити такі підсумкові положення:

Американські дослідники кінця XIX – початку XX ст. (зокрема Луїс Дайєр) наголошували на гнучкості грецької релігійної системи, здатної «вбирати» різноманітні місцеві й чужорідні елементи. Культ Асклепія часто поставав прикладом такої синкретичної релігійності, що поєднувала хтонічні, героїчні, «олімпійські» та навіть магічні й народні практики. Саме ця багатшаровість робила божество-цілителя привабливим для населення в різних регіонах і в різні періоди. Популярності набула теза про зв'язок бога-цілителя із підземним світом і культом мертвих (зокрема, це видно у працях Ф. Г. Гаррісона). Учений наголошував, що крім функцій лікування, Асклепій уособлював перехід між життям і смертю, що наближало його до хтонічних божеств. Водночас саме ця

«подвійність» підкреслювала широту впливу культу: він був не тільки божеством здоров'я, а й провідником до потойбіччя. Таким чином, синкретична й адаптивна природа культу Асклепія, розкрита в американській історіографії, свідчить про тісний зв'язок між релігією, медициною та суспільними процесами в античному світі. Багатовікове існування культу Асклепія і його широке географічне поширення на весь античний світ засвідчує складну взаємодію кількох ключових чинників: розвитку емпіричної медицини, релігійних переконань, соціальних очікувань і навіть державних інтересів.

Низка американських істориків і лікарів (В. Джейн, Е. та Л. Едельштейни) деталізували питання співіснування релігійних та емпіричних методів лікування. Вони довели, що інкубація, молитви, жертвоприношення та практичні медичні процедури в асклепіонах не були жорстко розмежовані. Навпаки, вони часто доповнювали одна одну, формуючи «подвійну» систему допомоги хворому, де бог надихав і спрямовував лікарські дії. Проаналізовані праці (від В. А. Джейна до Е. та Л. Едельштейнів, а також Б. Віккізер) послідовно доводять, що культ Асклепія суттєво вплинув на формування медичної традиції у грецькому світі. З одного боку, храми Асклепія (асклепіони) залишалися релігійними центрами, де практикувалися ритуали зцілення (насамперед інкубація), а з другого — окремі їхні практики посприяли виокремленню більш емпіричної, «гіппократівської» медицини, що набула значущості й поза стінами святилищ. У цьому сенсі цілком виправданим є твердження, що розвиток “храмової” і “раціональної” медицини в античному світі йшов паралельними шляхами та перетинався значно частіше, ніж раніше припускала історіографія.

Починаючи від робіт, що торкалися ролі культу Асклепія в Афінах (зокрема дослідження Б. Віккізер чи Дж. Майклсона), дедалі більше уваги приділялося тому, як культ інтегрувався в державну релігійну політику. Запровадження чи поширення культу могли підпорядковуватися інтересам міста-держави або імперії, забезпечуючи соціальну єдність або зміцнення союзів. Впровадження культу в ті чи інші політичні реалії нерідко свідчило про прагнення отримати

божественну «охорону» або лояльність ключових релігійних центрів. Чимало авторів звернули увагу на політичні аспекти популярності культу.

Розширення впливу культу Асклепія в Римі показує, що з часом він став частиною вже “осучасненої” релігійної системи, пристосовуючись до місцевих обставин і водночас зберігаючи функції цілительства. Дослідження Дж. Ренберга довело існування численних вівтарів, присвят і невеликих святилищ поза межами острова Тибр, що засвідчує “демократичність” бога-цілителя. Культ був інтегрований у римське повсякдення і в державні ритуали, залишаючись при цьому близьким до простих громадян. Це додатково підкреслює, що зв’язок між “приватним” і “публічним” вшануванням був набагато тіснішим, аніж нерідко вважають, а сама релігія була живою і гнучкою сферою, де люди активно шукали допомоги та підтримки.

Американські дослідники (Георг Лак та ін.) активно порушували питання про наявність в асклепіонах елементів магії, зокрема використання заклинань, амулетів, талісманів. Це підкреслювало складну природу культу Асклепія, який поєднував «офіційні» релігійні ритуали, визнані політичною владою, і народні, часто «окультні» вірування, що знаходилися на межі з магією.

Низка праць американських дослідників присвячена паралелі між образом Асклепія та Ісуса як «спасителів» (зокрема конкуренції між Асклепієм і Христом у пізній Римській імперії). У ранньохристиянській літературі Ісус неодноразово згадується як «Божественний лікар», що породжувало паралелі з Асклепієм. Особливо помітним є зв’язок між “Сотером Асклепієм” і «Спасителем Ісусом», що породжувало своєрідне риторичне чи богословське протиставлення. Християнські твори поступово позиціонували Ісуса як вищу за Асклепія постать, оскільки Ісус не просто лікує, а й дарує «повне спасіння» (духовне й фізичне). Зрештою, порівняльне вивчення культу Асклепія і християнства підтверджує складне релігійно-культурне переплетіння в пізній античності. Культ Асклепія і християнські уявлення про Ісуса-цілителя не тільки суперничали, а й певною мірою надихали і віддзеркалювали розвиток один одного. Однак саме в християнській традиції зцілення набуло розширеної духовної перспективи, що

змістило акцент з ритуально-медичного дійства на особисту віру, етику та універсальність спасіння.

У XX – XXI ст. дослідники дедалі активніше залучають комплекс джерел (епіграфічні, папірологічні, лінгвістичні, археологічні тощо). Це уможливило глибше розуміння того, як релігійна практика у святилищах Асклепія та поза ними реально втілювалася в життя. Водночас з'явилося критичне ставлення до дихотомії «міф/раціональність», натомість пропонується бачити суспільство, у якому одночасно співіснували релігійні, філософські та побутові уявлення про хворобу й лікування.

Американська історіографія звертає увагу на необхідність вивчення й «локальних» версій культу Асклепія, його соціального впливу на різні верстви населення, фінансовий і ритуальний бік храмової діяльності, а також порівняльного аналізу з іншими божествами-цілителями (Гігієя, Аполлон Ятрос тощо). Застосування методів соціальної історії, історичної антропології та релігієзнавства дозволить краще виявити, як культ Асклепія відповідав на конкретні запити суспільства.

Таким чином, у сучасному американському науковому дискурсі культ Асклепія усвідомлюється як складний релігійно-медичний феномен, що виходить за межі вузької «храмової» медицини та міфологічної традиції. Його роль у житті античного суспільства аналізується крізь призму соціальної, політичної, економічної та культурної взаємодії. Огляд досліджень чітко демонструє, що, попри поступову секуляризацію медицини, релігійна складова культу залишалася надзвичайно затребуваною. Саме тому культ Асклепія виступає не лише яскравим зразком античної синкретичної релігійності, а й одним із ключових чинників формування медичного, соціального та політичного простору давньогрецького і римського світу.

## **РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО АСПЕКТУ КУЛЬТУ АСКЛЕПІЯ В ІСТОРІОГРАФІЇ США (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XIX СТ. – НАШІ ДНІ)**

### **4.1. Дослідження асклепіонів як терапевтичного середовища.**

Тема асклепіонів як цілісного терапевтичного середовища стала однією з найдинамічніших у американській історіографії культу Асклепія. Починаючи зі досліджень Л. Док, присвячених медико-архітектурному оснащенню храму Асклепія в Епідаврї (Dock 1904), через ландшафтно-географічні моделі Л. Морріса (Morris 1946) й концепцію «терапевтичних ландшафтів» В. Геслера (Gesler 1993), аж до сучасних психо-соціальних підходів, дослідники послідовно зміщували фокус від опису ритуалів до аналізу комплексної взаємодії простору, природи й віри у процесі зцілення. У цьому контексті у параграфі висвітлюється, як американська наукова традиція поступово поєднала дані археології, історії медицини, географії та психології, щоб показати асклепіони не лише як релігійні центри, а як ранні прототипи інтегративних лікувальних установ. Простоження еволюції цих мультидисциплінарних прочитань дозволяє окреслити головні методологічні віхи й сформувані підґрунтя для подальшого аналізу культових санаторіїв як інституцій, що синтезували ритуальну, соматичну та соціальну терапію.

Для аналізу медичного аспекту культу Асклепія в американській історіографії важливо розглянути еволюцію інтерпретацій цього феномена, що спираються на різні наукові дисципліни та охоплюють численні виміри релігійної, медичної й соціальної складових культу. Даний параграф спрямований на дослідження способів, у які американські науковці намагалися осмислити культ Асклепія як систему зцілення, що поєднувала в собі не лише ритуальні практики, але й передові для свого часу медичні знання.

Початок цього інтересу можна простежити у дослідженнях Лавінії Док, піонерки медсестринської освіти в США (Garofalo 2015), яка у 1904 році вказала на унікальність святилищ Асклепія як лікувальних центрів, що включали архітектурні, гідротерапевтичні та хірургічні елементи (Dock 1904).

Згодом, завдяки працям Людвіга Едельштейна, німецько-американського історика медицини (Kudlien 1966), були ретельно вивчені раціональні та магічні елементи культу Асклепія, що дозволило глибше зрозуміти його як феномен, у якому взаємодіяли різні рівні духовного й наукового знання (Edelstein 1937; Edelstein, Edelstein 1998; Edelstein 1966). Поступово такі аспекти досліджень розширювалися завдяки залученню представників нових дисциплін, зокрема психологів і психіатрів. З 1970-х років вивчення культу Асклепія набуло нових перспектив завдяки працям, що інтерпретували ритуал інкубації як форму психотерапевтичного впливу (Kerényi 1959; Meier 1967; Compton 1998; Collins 2013; Benedetti 2014)

Крім того, у контексті соціальних криз, таких як епідемії, культ Асклепія набув рис соціальної інституції, яка сприяла не лише фізичному, а й духовному відновленню громади. Цей підхід, розвинений дослідниками на зразок Г. Перлстадта, додав культурний вимір до осмислення культу, підкреслюючи його значення для підтримання соціальної стабільності. Погляд на культ як на багатовимірну систему, у якій поєднувалися соматичні й психотерапевтичні методи, став основою для подальших досліджень (Perlstadt 2016).

Отже, у цьому розділі не лише окреслюється розвиток дослідження культу Асклепія в американській історіографії, а й з'ясовується, як різні дослідники, звертаючись до різноманітних аспектів, формували цілісне бачення цього феномена як складної системи зцілення.

У статті Лавінії Док (1858–1956) (Garofalo 2015, 276). «Давньогрецький санітарій» (1904) розглянуто медичні практики, які мали місце у храмі Асклепія в Епідаврї. У своєму дослідженні Л. Док акцентувала увагу на значенні таких медичних процедур, як гідротерапія та хірургія в асклепіоні, що складався з різноманітних споруд: храму, лазень, гімнасію та театру. Науковиця ретельно проаналізувала архітектурні особливості й розташування цих будівель, розглядаючи, як вони сприяли забезпеченню цілісного процесу зцілення (Dock 1904, 117).

Л. Док стала першою дослідницею культу Асклепія, яка акцентувала увагу саме на медичних аспектах культу, а не на релігійних ритуалах. Зокрема, Л. Док вказувала на те, що її попередники не приділяли достатньої уваги ні дослідженню практичних процедур, що застосовувалися в асклепіонах ні архітектурному плануванню оздоровчих комплексів, тоді як вона дослідила саме ці аспекти, аби підкреслити синтез медичних і релігійних практик. Л. Док також виявила відмінності у підходах до вивчення археологічних знахідок, наголосивши на практичному значенні кам'яних табличок з написами про зцілення, що підсилило її власний інтерес до медичних деталей культу (Dock 1904, 118).

Внесок Л. Док у дослідження культу Асклепія полягає у поглибленні розуміння того, як саме культ інтегрував релігійні та медичні практики, перетворюючи святилище на комплексний оздоровчий центр. Її дослідження додало нового виміру вивченню культу, підкресливши, що асклепійон був не просто релігійним феноменом, а й виконував функцію медичної установи, де перепліталися ритуальні та лікувальні практики. Таким чином, Л. Док сприяла утвердженню погляду на святилище Асклепія як на місце, де медицина й релігія не просто співіснували, а активно взаємодіяли, доповнюючи одна одну (Dock 1904, 119).

Подібно до Л. Док, Лаваль С. Морріс (1899–1983), доцент кафедри ландшафтної архітектури Університету штату Юта, США (Laval Sidney Morris (3 December 1899 - 16 July 1983)) наголошував на важливості ролі ландшафту та місця у культурі Асклепія. Л. Морріс підкреслював, що асклепійони являли собою оздоровчі комплекси, де гармонійна взаємодія між природою, архітектурою та терапією сприяла фізичному й душевному зціленню пацієнтів. Це виділяло асклепійони проміж інших храмів як місця, де прочани могли лікуватися й відновлювати своє здоров'я через терапевтичну силу навколишнього середовища (Morris 1946, 7).

У своєму дослідженні «Лікарні та земля: значення гарного ландшафту для одужуючих» (1946) Л. Морріс посилався на ідеї австрійського історика медицини М. Нойбергера (1868 – 1955) (Goerke), який зазначав, що місце для розташування

асклепіонів обиралися з урахуванням доступу до чистих джерел води, схилів пагорбів та лісових територій, які створювали ідеальні умови для зцілення. Л. Морріс погоджувався з цією гіпотезою, однак, на відміну від М. Нойбергера, зосередив своє дослідження на значенні ландшафту для сучасних медичних закладів, розглядаючи їх через призму античних зразків (Neuberger 1910, 12).

Л. Моррісу були близькими ідеї Платона, який підкреслював важливість виховання в гармонійному середовищі. За Л. Моррісом, у контексті медичних установ цей постулат означав, що середовище мало не лише сприяти фізичному зціленню, але й стимулювати психологічне відновлення. Л. Морріс відійшов від традиційного уявлення про лікарні як ізольовані простори для лікування, наголошуючи на важливості створення відкритих просторів, що стимулюють емоційне та духовне відновлення (Morris 1946, 7).

Таким чином, Л. Морріс зробив значний внесок у дослідження медичного аспекту культу Асклепія, продемонструвавши, як давньогрецький підхід до архітектурного планування медичних комплексів може слугувати орієнтиром для сучасної медицини. Його праця підкреслює, що у давньогрецькій культурі медична допомога виходила за межі лікування фізичних хвороб, охоплюючи ширше поняття гармонії між медициною, мистецтвом і природою, що формує універсальну модель лікування, актуальну й сьогодні (Morris 1946, 8).

Вілберт М. Геслер (нар. 1941), почесний професор географії Університету Північної Кароліни в Чапел-Хілл і запрошений професор географії Лондонського університету королеви Марії у своїй статті "Терапевтичні ландшафти: теорія та практичний приклад Епідаври, Греція" (1993) погоджувався з Л. Док та Л. С. Морріс щодо значення «терапевтичних ландшафтів» у культурі Асклепія. В. Геслер зосередився на дослідженні лише храму Асклепія в Епідаврі. Науковець розглянув цей оздоровчий комплекс як приклад простору, що сприяв фізичному, психічному та духовному зціленню. Використовуючи термін «терапевтичний ландшафт», В. Геслер підкреслював важливість поєднання природного середовища, архітектурних елементів та символізму в культурі

Асклепія, які разом створювали сприятливі умови для процесу зцілення (Gesler 1993, 171).

В. Геслер посилався на угорського і швейцарського філолога-класика К. Керенї (1897 – 1973), (Károly Kerényi (19 January 1897 – 14 April 1973) : [was a Hungarian scholar in classical philology and one of the founders of modern studies of Greek mythology]) погоджуючись із ним щодо значущості таких релігійних елементів, як вода та священні змії у встановленні духовного зв'язку між пацієнтами та богом Асклепієм (Kerenyi 1959, 184).

В. Геслер також посилався на праці американського соціального географа К. Сміта (нар. 1950), (Smith Christopher J. : Professor Emeritus Department of Geography, Planning, and Sustainability) який вивчав вплив ландшафтів на психологічний стан людини. В. Геслер погоджувався з К. Смітом у тому, що середовище, яке сприяє відчуттю зв'язку людини з природою, сприяє і зціленню (Smith 1976, 311). Розвиваючи цю концепцію, науковець прийшов до висновку, що Епідавр ідеально відповідав цьому критерію, оскільки його ландшафт забезпечував почуття захищеності та духовного комфорту в пацієнтів (Gesler 1993, 178).

У своєму дослідженні В. Геслер застосував структурний підхід, який дозволив йому проаналізувати, як архітектурні й соціальні аспекти взаємодіяли із ландшафтами, формуючи «терапевтичні простори». Порівняно з іншими дослідниками, В. Геслер запропонував унікальний погляд на культ Асклепія через призму географії та соціології. Його робота є вагомим внеском у дослідження культу, оскільки він підкреслював, що такі місця, як асклепіони, виконували не лише функцію фізичного зцілення, а й були важливими суспільними інститутами, де взаємодіяли віра та соціальна згуртованість (Gesler 1993, 179).

Британська історикиня, доцентка Оксфордського університету, наукова співробітниця та викладачка античної історії Сомервільського коледжу Беате Дігнас (нар. 1968) у своїй статті «День у житті грецького святилища» (2007) досліджувала повсякденні релігійні практики в асклепіонах, приділяючи

особливу увагу ролі бога Асклепія у зціленні пацієнтів. На відміну від багатьох дослідників, які акцентували увагу на великих релігійних святкуваннях, Б. Дігнас фокусувалася на щоденних ритуалах і звичних практиках, що мали місце в асклепіонах (Dignas 2007).

Її робота базувалася на аналізі широкого спектра джерел та містила посилання на дослідження таких учених, як американський релігієзнавець Г.Д. Бец (нар. 1931), (Betz H. D. [is an American scholar of the New Testament and Early Christianity, Professor]; Betz 1995), Дж. Вінклер (Winkler John J. (11 August 1943 in St. Louis – 26 April 1990 in Stanford, California) [was an American philologist and Benedictine monk]), Дж. Вайдман та ірландський історик і філософ Дж. Діллон (нар. 1939) (Dillon 1994; 2013).

Б. Дігнас погоджувалася з Г.Д. Бецем, який стверджував, що у святилищах Асклепія магичні ритуали поєднувалися з релігійними обрядами, що надавало процесу зцілення як духовного, так і фізичного значення (Betz 1995, 18).

Дж. Вінклер займався дослідженням грецької релігії та магії, аналізуючи соціокультурний контекст релігійних обрядів і підкреслюючи важливість магії як елемента грецької релігійної практики (Winkler 1990). Б. Дігнас частково погоджувалася з його висновками, але вважала, що у культі Асклепія магія була не самостійною, а радше додатковою складовою, що підтримувала релігійні обряди. Вона також зауважувала, що магичні ритуали в цих святилищах часто набували символічного значення, підкріплюючи релігійну віру відвідувачів (Dignas 2007, 164).

Дж. Вайдман досліджувала релігійний досвід греків у контексті зцілення та терапевтичної культури, стверджуючи, що в культі Асклепія основна увага приділялася саме зціленню, що було унікальним моментом. Б. Дігнас погоджувалася з цією гіпотезою, але доповнила її, зазначаючи, що процес зцілення у святилищах був добре структурованим і передбачав участь релігійних службовців, які здійснювали спеціальні ритуали, адаптовані для кожного пацієнта (Dignas 2007, 166).

Дж. Діллон досліджував інфраструктуру грецьких святилищ, акцентуючи увагу на важливості управління та організації культових практик у святилищах Асклепія (Dillon 2013). Б. Дігнас визнавала його дослідження важливим для розуміння повсякденного функціонування святилищ, але підкреслювала, що навіть у звичайні дні у святилищах проводилися різноманітні релігійні обряди, які підтримували відчуття постійної присутності бога і занурювали відвідувачів у духовну атмосферу (Dignas 2007, 167).

Таким чином, у своїй роботі Б. Дігнас підкреслила, що святилища Асклепія були невід'ємною частиною повсякденного релігійного життя греків, і що їхнє значення виходило за межі урочистих святкувань, доповнюючи культурний простір античного суспільства постійною релігійною практикою (Dignas 2007, 169).

У своїй книзі «Епідемія та афінська уява» (2011) американський історик і професор класичних досліджень Університету Темпл Робін Мітчелл-Бояск (нар. 1961) (Mitchell-Boyask Robin : [Professor and Department Chair, College of Liberal Arts Greek and Roman Classics]) представив детальне дослідження впливу чуми на афінське суспільство, з особливим акцентом на культ Асклепія. Р. Мітчелл-Бояск проаналізував вплив Афінської епідемії (430–426 рр. до н.е.) на колективну психіку та релігію афінян, розглядаючи Асклепія як ключову фігуру в їхніх зусиллях подолати кризові явища у сфері охорони здоров'я та зміцнити суспільну стійкість. Його дослідження висвітлює глибокі психологічні та символічні ролі, які відігравали Асклепій та інші божества-цілителі, особливо в просторовому та культурному середовищі Афін класичного періоду (Mitchell-Boyask 2011, 1).

Метою дослідження Р. Мітчелла-Бояска було переосмислення культурного та релігійного впливу культу Асклепія на афінське суспільство шляхом вивчення зв'язку між хворобою, театром і релігією. Він стверджував, що психологічна травма, отримана афінянами внаслідок епідемії, посилила їх потребу в фізичному та духовному зціленні, підвищуючи привабливість Асклепія як божества, що об'єднувало ці сфери. Аналізуючи розташування асклепіону на схилі Акрополя поблизу театру Діоніса, Р. Мітчелл-Бояск довів, що це не було випадковістю, а

свідчило про свідоме поєднання храмової медицини з громадським і культурним життям афінського народу. Він підкреслював, що просторове зближення храму Асклепія і театру Діоніса створило середовище, яке сприяло укріпленню стійкості громади через ритуали та видовища. Такий підхід не лише розширив розуміння функцій Асклепія, але й висвітлив глибокі культурні наслідки його вшанування в періоди кризи (Mitchell-Boyask 2011, 7).

Посилаючись на роботи британських істориків С. Голдхілла (нар. 1957) і Дж. Гріффіна (1937–2019), які підкреслювали політичний та соціальний вплив грецької трагедії, Р. Мітчелл-Бояск розвинув гіпотезу про театр як колективний форум для подолання суспільних травм (Goldhill 1990, 103; Griffin 1998, 48). Він також погоджувався з поглядами французьких істориків Ж.-П. Вернанта (1914–2007) та П. Відаль-Наке (1930–2006) на трагедію як засіб подолання громадянської напруги (Vernant, Vidal-Naquet 1988, 128). Застосовуючи цей підхід до розуміння інтеграції культу Асклепія в афінське релігійне життя як відповіді на кризу громадського здоров'я, він стверджував, що встановлення храму Асклепія біля театру було не просто зручністю, а символічним жестом, спрямованим на зміцнення соціальної солідарності та колективного зцілення. На його думку, поява культу Асклепія в Афінах означала більше, ніж просто реакцію міста на фізичну епідемію; це було втіленням культурної та психологічної стійкості, необхідної для протистояння повторюваним суспільним негараздам (Mitchell-Boyask 2009, p. 374).

Р. Мітчелл-Бояск також досліджував можливу роль Софокла у встановленні культу Асклепія в Афінах, розглядаючи літературні традиції, що пов'язують драматурга з богом-цілителем. Хоча деякі свідчення вказують на те, що Софокл «приймав» Асклепія у себе вдома, він інтерпретував це як продовження культурного наративу, який поєднує храмову медицину, театр і громадянську ідентичність. Аналізуючи зв'язок Софокла з культом Асклепія, Р. Мітчелл-Бояск припустив, що участь драматурга у встановленні культу Асклепія ілюструє перетин мистецького та медичного просторів, підсилюючи важливість як особистого, так і суспільного катарсису в афінському суспільстві.

Такий підхід висвітлив перформативні та символічні аспекти вшанування Асклепія, показуючи, як його включення в афінську релігію відображало динамічну взаємодію між медичними, релігійними та культурними силами (Mitchell-Boyask 2011, 115).

Б. Холмс із Принстонського університету відзначила зусилля Р. Мітчелла-Бояска у простеженні тонкого, але глибокого впливу епідемії на афінську трагедію. Вона оцінила амбітність його підходу, водночас визнаючи спекулятивний характер деяких зв'язків. Б. Холмс зауважила, що хоча кореляції між епідемією і певними елементами трагедії переконливі, іноді вони можуть здаватися непевними, що спонукає поставити під сумнів масштаби впливу чуми (Holmes 2010).

М. Макінтайр з Університету Брока зосередилася на підході «контекстуального формалізму» Р. Мітчелла-Бояска, який поєднав уважне читання з історичним аналізом для дослідження впливу культурних та історичних подій, таких як афінська епідемія, на еволюцію давньогрецької трагедії. Вона підкреслила його дослідження асклепіону та його символічної близькості до театру Діоніса, що відображало переконання афінян у терапевтичних властивостях музики і драми. Незважаючи на сумніви щодо правдоподібності деяких аргументів і надійності датування, М. Макінтайр вважала, що ретельна історична контекстуалізація драми і ритуалу в книзі дала цінні висновки, підтверджуючи актуальність трагедії як відображення суспільних криз (McIntyre 2009).

А. Качук з Кембриджського університету високо оцінив розширення Р. Мітчеллом-Бояском розуміння впливу епідемії на трагедію. Він відзначив здатність автора пов'язати архітектурне розміщення асклепіону з афінськими соціальними цінностями, підкреслюючи зв'язок між храмом Асклепія і театром Діоніса. Проте А. Качук також наголосив на проблемах, пов'язаних із непевним датуванням та обмеженою кількістю збережених доказів, що можуть послаблювати деякі твердження Р. Мітчелла-Бояска. Незважаючи на це, він

дійшов висновку, що автору вдалося висвітлити психологічний і культурний вплив чуми на афінське суспільство (Kachuck 2009).

Таким чином, Б. Холмс, М. Макінтайр і А. Качук підкреслили успіх роботи у встановленні зв'язку між афінською епідемією, культом Асклепія та метафоричним використанням хвороби в грецькій трагедії. Визнаючи спекулятивні елементи, вони зійшлися на думці, що дослідження Р. Мітчелла-Бояска надає цінний і оригінальний погляд на взаємодію між соціальною травмою та її літературним відображенням у стародавніх Афінах.

Робота Р. Мітчелла-Бояска має особливу актуальність у світлі сучасного відродження інтересу до соціальних і психологічних наслідків пандемій. Розмістивши культ Асклепія в ширшому контексті громадського здоров'я, громадянської ідентичності та культурної пам'яті, він зробив значний внесок у вивчення того, як суспільства протистоять колективним травмам. Р. Мітчелл-Бояск створив переконливу модель для дослідження релігійних культів як багатогранних інституцій, що задовольняють як фізичні, так і емоційні потреби громадян, розкриваючи складні способи, якими стародавні суспільства поєднували медицину, релігію та суспільне життя в кризові часи (Mitchell-Boyask 2011).

#### **4.2. Методи лікування в асклепіонах.**

Емелія Луїза Кілбі, доцентка кафедри здоров'я та фізичного виховання Університету Джорджа Мейсона (США) у своїй статті «Півень для Асклепія» (1979) розглянула значення фізичної активності в лікувальних практиках культу Асклепія. Авторка проаналізувала, як фізичні вправи та спортивні заходи використовувалися у святилищах Епідавра та Пергаму, підкресливши, що такі види діяльності, як ходьба босоніж, біг і купання, були невід'ємною частиною оздоровчих ритуалів. Окрему увагу Е. Л. Кілбі приділила жертвоприношенню півня в культі Асклепія, на яке натякають останні слова Сократа, згадані у діалогах Платона, підкресливши культурну значущість цих жертвоприношень як символу очищення та відновлення (Kilby 1979, 33).

Е. Кілбі також навела численні приклади застосування фізичної активності як терапевтичного засобу, посиляючись на свідчення античних авторів, таких як Гіппократ, Платон і Марк Аврелій (Kilby 1979, 34).

У своєму дослідженні Е. Кілбі зверталася до праць таких дослідників, як американська археологиня та дослідниця класичної грецької культури М. Ленг (1917–2010) (McAuliffe), і швейцарський психіатр К. Майєр (1905 – 1995) (Lavin 2005), з якими науковиця частково погоджувалася. Зокрема, вона підтримала позицію М. Ленг, яка розглядала фізичну активність у контексті культу Асклепія як засіб зміцнення здоров'я та посилення соціальної згуртованості (Lang 1977, 3). Водночас, на відміну від К. Майєра, Л. Кілбі у своєму дослідженні зробила акцент на соціокультурному значенні спортивних змагань, розглядаючи їх не лише як розвагу, але й як елемент ритуалу та лікувального процесу (Meier 1967, 3).

Таким чином, внесок Е. Кілбі у дослідження медичного аспекту культу Асклепія полягає у висвітленні ролі фізичної активності як важливої складової лікувальної практики. Її робота допомогла глибше зрозуміти, як давньогрецьке суспільство поєднувало фізичне, духовне та соціальне оздоровлення, використовуючи спорт і фізичну активність як ритуальні засоби очищення та відновлення (Kilby 1979, 35).

Бронвен Л. Віккісер (нар. 1970), доцентка кафедри класичних досліджень у Коледжі Густава Адольфа (США), (Wickkiser Bronwen L. : Professor of Classics : Curriculum Vitae) у своїй статті "Хроніки хронічних випадків" (2006) приділила особливу увагу хронічним захворюванням, які лікувалися в асклепіонах. Б. Віккісер проаналізувала написи на стелах, що описують зцілення під покровительством Асклепія, і зауважила, що переважна більшість згаданих захворювань були хронічними (Wickkiser 2006, 25). Таким чином, дослідниця відійшла від гіпотези Л. Едельштейна, який розглядав Асклепія як бога-рятівника від смерті. Л. Едельштейн порівнював Асклепія з Ісусом, вважаючи, що обидва божества могли лікувати пацієнтів, які стояли на межі життя і смерті. Б. Віккісер, однак, піддала критиці таку інтерпретацію, наголошуючи на тому, що хвороби,

згадані в написах, здебільшого не несли прямої загрози життю, хоча потребували тривалого лікування (Edelstein, Edelstein 1998, 123).

Б. Віккісер також звернулася до праці Л. ЛіДоніччі, професорки релігієзнавства коледжу Васар (США) (Lynn R. LiDonnici, PhD [Associate Professor Emeritus of Religion]), яка досліджувала найдавніші написи з Епідавра, визначивши їхнє датування V ст. до н.е. та показавши їх значення як ранніх доказів існування культу. Б. Віккісер погоджувалася з Л. ЛіДоніччі щодо хронічного характеру хвороб, які лікували в асклепіонах, але розширила свій аналіз, залучивши приклади з інших міст, зокрема Афін, Рима та Лебени (LiDonnici 1995, 74). Крім того, дослідниця посилалася на праці британського історика В. Наттона (нар. 1943) (Nutton Vivian (born 1943) [is a British historian of medicine]), який вказував на те, що природа хвороб, які лікував Асклепій, зробила цей культ доповненням до світської медицини, а не її заміною (Nutton 1985, 46).

Водночас Б. Віккісер досліджувала праці німецького класичного філолога, археолога та історика медицини Р. Херцога (1871 – 1953), (Berve 1953, 165) що вивчав роль Асклепія як божества-цілителя (Herzog 1931; 1932). Науковиця визнавала значущість його роботи, однак не погоджувалася з ним у питанні присутності лікарів у святилищах. Б. Віккісер припускала, що медичні інструменти, зображені в цих місцях, могли мати більше символічне, ніж практичне значення, створюючи таким чином атмосферу, що сприяла процесу зцілення (Wickkiser 2006, 39).

Таким чином, Б. Віккісер внесла важливі уточнення до попередніх досліджень, показавши, що культ Асклепія був орієнтований переважно на лікування хронічних захворювань, що відображає унікальне співіснування релігії та медицини в античному суспільстві. Дослідження Б. Віккісер додало глибини до розуміння ролі культу Асклепія в античному світі (Wickkiser 2006, 37).

Професорка Джорджія Петріду (нар. 1976), викладачка історії Стародавньої Греції в Ліверпульському університеті (Великобританія) (Petridou Georgia [BA(Hons), MPhil, PhD]) у своїй статті "Лікувальні святилища" (2016), опублікованій у колективній монографії за редакцією американської

антикознавиці Дж. Ірбі в США, проаналізувала випадок римського оратора Елія Арістіда, якого можна вважати і пацієнтом, і лікарем одночасно. Дж. Петріду розглянула, як Арістід брав активну участь у власному лікуванні, що дозволило їй простежити, як пацієнти в античності могли виконувати ролі, які сучасні дослідники асоціюють виключно з лікарями. Важливою є концепція Дж. Петріду про те, що Арістід був не просто пасивним реципієнтом медичної допомоги, а активно співпрацював із богом Асклепієм, отримуючи вказівки через свої видіння та сни (Petridou 2016).

Дж. Петріду цитує декількох дослідників, які вивчали медичний аспект культу Асклепія. Зокрема, вона погоджувалася з гіпотезою Л. Едельштейна, який вивчав релігійні та магічні аспекти давньогрецької медицини, і відзначала його увагу до важливості інкубації як основного терапевтичного методу в асклепіонах. Однак Дж. Петріду надавала глибшого значення ніж Л. Едельштейн ролі пацієнтів у процесі лікування, акцентуючи увагу на рефлексії та активній участі таких пацієнтів, як Арістід (Edelstein, Edelstein 1998, 321).

Ще одним важливим дослідником, на якого посилається Дж. Петріду, є К. Тумігер, німецька історикиня, яка досліджувала концепт "пацієнта" в античній медицині та підкреслювала активну роль, яку пацієнти могли відігравати у власному лікуванні. Дж. Петріду погоджувалася з Дж. Тумігер у тому, що античні пацієнти не були просто об'єктами лікування, але могли бути активними учасниками терапевтичного процесу, хоча їхні дії часто залишаються прихованими в текстах (Thumiger 2016, 107).

Порівняно з іншими вченими, такими як В. Наттон, Дж. Петріду зосередилася більше на взаємодії між пацієнтом і богом, підкреслюючи релігійний аспект лікування. Вона критикувала дослідження, що фокусувалися виключно на медичних практиках, і наголошувала на необхідності розуміння пацієнтів у контексті їхньої віри та особистих стосунків із богами (Petridou 2016, 449).

Таким чином, Дж. Петріду зробила вагомий внесок у дослідження медичного аспекту культу Асклепія, наголошуючи на активній ролі таких

пацієнтів, як Арістід, у власному лікуванні, що дозволило по-новому розглянути взаємодію релігії та медицини в античному світі (Petridou 2016, 448).

#### **4.3. Культ Асклепія у контексті психотерапії.**

Вихід у 1959 р. монументальної праці К. Керенї «Асклепій: Архетипний образ існування лікаря» положив початок дослідженню культу Асклепія психологами та психіатрами, які виявили інтерес до психотерапевтичного потенціалу ритуальних практик культу (Kerényi 1959).

У книзі «Асклепій: Архетипний образ існування лікаря» (1959) угорський і швейцарський філолог-класик та релігієзнавець, професор університетів у Осло та Римі, Карл Керенї (1897—1973) (Károly Kerényi (19 January 1897 – 14 April 1973) : [was a Hungarian scholar in classical philology and one of the founders of modern studies of Greek mythology]) прагнув переосмислити наукові дослідження культу Асклепія, підкреслюючи важливість вивчення його міфологічних і релігійних аспектів, а не лише історичних та археологічних. Метою автора було дослідити Асклепія як багатогранну постать, що уособлювала зцілення, трансформацію та слугувала мостом між смертністю і божественністю. К. Керенї стверджував, що розуміння культу Асклепія вимагає вивчення як місць вшанування божества, так і міфологічних наративів, що його оточували. Його праця відзначалася новаторським підходом, який він описував як недогматичний і архетипний, спрямований на пояснення символічного значення Асклепія для стародавніх греків, зокрема в контексті зцілення та відродження (Kerényi 1959, р. XIII).

К. Керенї критикував попередніх дослідників за те, що вони обмежували Асклепія до «культу героя», вкоріненого у його фессалійському походженні, припускаючи, що він еволюціонував від смертного цілителя до бога. Він вказував на те, що вчені, включаючи У. фон Віламовіца-Меллендорфа, відкидали божественність Асклепія як пізнє доповнення, сфабриковане жрецькими храму в Епідаврї (Wilamowitz-Moellendorff 1886, 81). К. Керенї стверджував, що такий підхід був надмірно редуктивним і що міфологічне значення Асклепія як бога зцілення було глибоко вкорінене в грецькій психіці, виходячи за рамки його ролі

як простого героя-цілителя. Він вважав, що міфологи помилково ототожнювали відсутність прямої згадки про божественність Асклепія у Гомера з відсутністю божественного статусу, випускаючи з уваги символічну глибину, притаманну давнім міфологічним традиціям (Kerényi 1959, p. XIII).

Центральною ідеєю монографії К. Керенї було те, що міф про Асклепія є паралельним темі «народження у смерті» в доеллінських Елевсинських містеріях – концепції, відображеній також у міфах про Діоніса та Персефону. Інтерпретуючи Асклепія як постать, чиє народження символізувало зцілення і трансформацію перед обличчям смерті, К. Керенї встановив зв'язок між архетипними темами відродження та практиками зцілення, пов'язаними з божеством. Він припустив, що ця міфологічна модель, в якій божественність походить зі смертності, була фундаментальним аспектом давньогрецької релігії та світогляду (Kerényi 1959, XIV).

Досліджуючи культові місця, пов'язані з Асклепієм, особливо в Епідаврї та на острові Тибр у Римі, К. Керенї стверджував, що храмова архітектура та ритуали підсилювали значення бога як посередника у процесі зцілення. Храми Асклепія, які часто включали джерела або фонтани, розглядалися як сакральні місця, де межа між фізичним і духовним світами була розмита, що дозволяло встановити зв'язок з божественним. Він стверджував, що ці місця були ключовими для розуміння ролі Асклепія в грецькій релігії, оскільки вони втілювали фізичний прояв його цілющої сили через ритуали інкубації та тлумачення сновидінь (Kerényi 1959, XV).

Робота К. Керенї відрізнялася від досліджень таких сучасників, як Е. та Л. Едельштейни, які зосереджувалися на історичних аспектах культу Асклепія, засновуючи свої дослідження на літературних та епіграфічних джерелах (Edelstein, Edelstein 1998). Хоча він визнавав їх доробок, К. Керенї критикував їх віру в те, що божественний статус Асклепія лінійно еволюціонував від смертного цілителя до божества. Він також критикував залежність Е. та Л. Едельштейнів від літературних джерел, стверджуючи, що вони не висвітлили емпіричні та символічні складові культу Асклепія. Натомість

К. Керенї наголошував на важливості міфологічної традиції та релігійного ритуалу як основних засобів розуміння значення бога для грецького суспільства (Kerényi 1959, XVI).

Крім того, архетипний підхід К. Керенї знайшов відгук у таких науковців, як швейцарський психіатр і юнгіанський психолог Карл Майєр (1905—1995) (Lavin 2005), який досліджував зв'язок між давніми лікувальними практиками та юнгіанською психологією. Його робота про інкубацію «Стародавня інкубація та сучасна психотерапія» перегукувалася з фокусом К. Керенї на психологічних та символічних аспектах зцілення, пов'язаних з Асклепієм. Обидва вчені бачили терапевтичний процес глибоко переплетеним з духовними та міфологічними темами, хоча К. Керенї міцніше вкоринив свій аналіз в античному релігійному контексті (Meier 1967, 73).

У рецензії на працю К. Керенї (1961) Г. Дж. Роуз зазначав, що автор надто давав волю фантазії та часто відходив від історичного контексту давньогрецького світогляду. Г. Дж. Роуз критикував тенденцію К. Керенї вводити сонячний і місячний символізм в інтерпретацію фігури Асклепія, стверджуючи, що уявлення про Асклепія як іпостась Аполлона було б чужим грецьким віруванням. Він припускав, що, хоча деякі ідеї К. Керенї спонукають до роздумів, його теорії заходили занадто далеко на спекулятивну територію, особливо коли він пов'язував міфи про Аполлона з сучасними інтерпретаціями світла і темряви. Незважаючи на цю критику, Г. Дж. Роуз високо оцінив методологічний виклик К. Керенї, який полягав у тому, щоб не робити висновки з відсутності свідчень у гомерівських текстах, і погодився з його аргументом про те, що пропуски у Гомера не слід сприймати як докази за чи проти існування культів героїв у той період (Rose 1961, 175).

Е. Кларк у своїй рецензії на працю К. Керенї 1961 р. підійшов до аналізу книги з розумінням її місця в поточних наукових дебатах про роль Асклепія в грецькій медицині та міфології. Він зазначав, що К. Керенї переглянув знайому територію та додав свіжу перспективу, засновуючи свої висновки на міфах про походження Асклепія, а не лише на літературних та епіграфічних джерелах.

Е. Кларк відзначав критику К. Керенї на адресу Е. та Л. Едельштейнів, яких він звинувачував у надмірній залежності від свідчень Гомера. Натомість К. Керенї відстоював теорію, вкорінену в догомерівських міфах, припускаючи, що народження Асклепія є давнім архетипом, який передував гомерівському епосу. Хоча Е. Кларк високо оцінив цю гіпотезу, він критично поставився до твердження К. Керенї, що Асклепій був іпостассю Аполлона, пов'язаного з сонячними божествами. Е. Кларк також розкритикував залежність К. Керенї від юнгіанського символізму, стверджуючи, що ці зв'язки віддалили автора від історичної точності. Він припускав, що хоча праця К. Керенї містить цінну інформацію для читачів, які знаються на міфології, їй бракує інформації про медичні процедури в асклепіонах, що робить її непридатною як текст про грецькі лікувальні практики (Clarke 1961, 428).

У 2004 р. Дж. Джанніні запропонував більш співчутливий відгук про працю К. Керенї. Він високо оцінив увагу автора до таких архетипних фігур, як Телесфор, вбачаючи в них символічне втілення переходу між життям, смертю і зціленням. Дж. Джанніні погоджувався з твердженням К. Керенї, що зцілення у культі Асклепія ґрунтувалося на міфічному досвіді, а не на абстрактних теоріях, і бачив в Асклепії конкретний прояв божественного втручання в людські страждання. Проте він розширив гіпотезу К. Керенї, припустивши, що наявність святилищ і храмів Асклепія відігравала важливу роль у лікуванні, дозволяючи паломникам з'єднатися з архетипами через безпосередню взаємодію зі священними місцями. На думку Дж. Джанніні, хоча акцент праці К. Керенї на символізмі та психологічній інтерпретації культу був глибоким, необхідно задіяти більш цілісний підхід, який би інтегрував як фізичні, так і символічні виміри зцілення. Паломництво до асклепіонів могло сприяти глибшим психологічним трансформаціям, занурюючи людей у фізичну реальність давніх міфів (Giannini 2004, 76).

Таким чином, «Асклепій: Архетипний образ існування лікаря» К. Керенї постає як твір, у якому майстерно поєднано міфологію та археологію, пропонуючи бачення Асклепія як божества-цілителя, глибоко вкоріненого в

давньогрецькій культурі. Хоча Г. Дж. Роуз і Е. Кларк розкритикували спекулятивні асоціації К. Керенї між Асклепієм та сонячними і місячними божествами та його залежність від юнгіанського символізму, вони визнали його внесок у спростування традиційних концепцій щодо історії грецької релігії. Рецензія Дж. Джанніні доповнила ці критичні зауваження, підкресливши психологічну глибину, яку К. Керенї привніс у дослідження міфології Асклепія, зокрема його зображення зцілення як духовної та фізичної подорожі. Дж. Джанніні, однак, запропонував більш інтегративний підхід, наголошуючи на важливості фізичної взаємодії зі священними місцями як виміру зцілення, пропущеного в аналізі К. Керенї (Rose 1961, 175; Clarke 1961, 428; Giannini 2004, 77).

Загалом, «Асклепій: Архетипний образ існування лікаря» К. Керенї є цінним, але вузькоспеціалізованим текстом, який пропонує нове розуміння символічних та архетипних аспектів грецької релігії. Автор відстоював міфологічно центроване розуміння культу бога, кидаючи виклик тогочасним теоріям, які зводили Асклепія до історичного або псевдонаукового конструкту. Наголошуючи на архетипній та символічній природі міфології Асклепія, К. Керенї прагнув розкрити роль божества як культурного символу трансформації та зцілення, глибоко вкоріненого у давньогрецькій свідомості. Його наполягання на єдності міфу та ритуалу дозволило по-новому поглянути на актуальність образу Асклепія в грецьких релігійних та медичних традиціях (Kerényi 1959).

Психологічний підхід К. Керенї також знайшов паралель у юнгіанському аналізі, застосованому К. Майєром до вивчення давніх ритуалів інкубації (Meier 1967).

За працею К. Керенї у 1967 р. послідувала монографія К. Майєра «Антична інкубація та сучасна психотерапія» (Meier 1967).

У книзі «Антична інкубація та сучасна психотерапія» (1967) швейцарський психіатр, психолог і науковець, почесний професор психології Швейцарського федерального технологічного інституту Карл Альфред Майєр (1905—1995)

(Lavin 2005) досліджував психологічні основи культу Асклепія та його зв'язок із практикою сучасної психотерапії. Дослідження К. Майєра було спрямоване на виявлення історичних прецедентів психологічних методів зцілення, зосередившись на ритуалі інкубації в асклепіонах. У своїй праці він запропонував новий погляд на спадкоємність між давніми ритуалами зцілення та сучасними психотерапевтичними практиками, підкреслюючи важливість міфологічних рамок для розуміння психіки (Meier 1967, 16).

К. Майєр підкреслював наукову актуальність вивчення інкубації як стародавнього прототипу психотерапії, позиціонуючи ритуали, що проводилися в святилищах Асклепія, як історичні аналоги сучасних терапевтичних сесій. Він стверджував, що ритуал інкубації, під час якого пацієнти спали у священному абатоні, щоб отримати цілющі видіння, є паралельним терапевтичному процесу отримання інсайту через аналіз сновидінь – наріжний камінь юнгіанської аналітичної психології. Такий фокус на ритуалах у храмах Асклепія сприяв глибшому розумінню психологічного зцілення як вкоріненого в архетипових переживаннях, що, на думку К. Майєра, залишається актуальним для інтерпретації символічної мови сновидінь у лікувальному середовищі (Meier 1967, 53).

У своїй монографії К. Майєр аналізував роботи німецького класичного філолога, археолога та історика медицини Рудольфа Герцога (1871—1953) (Berve 1953) та Е. Волтон (Walton Alice (1865—1954) : [was an American classicist and archaeologist and Professor Emerita of Latin at Wellesley College]), визнаючи їхні висновки, але критикуючи недостатню увагу до психологічних аспектів культу Асклепія. Він також відзначав значний внесок Е. та Л. Едельштейнів (Edelstein, Edelstein 1998) у дослідження культу, які вивчали його історичні та медичні аспекти, але, на думку К. Майєра, нехтували психологічними аспектами, важливими для повного розуміння культу Асклепія. Застосування К. Майєром юнгіанської психології було новаторським для свого часу, оскільки він переосмислив культ Асклепія не лише як релігійний феномен, але й як архетипну

структуру, що лежить в основі ранніх форм психологічного зцілення (Meier 1967).

Одним із центральних нововведень К. Майєра була концепція «божественної хвороби», як її розуміли в давньогрецькій думці. Він стверджував, що в асклепіонах хвороба розглядалася як форма надприродного нещастя, яке можна було вилікувати лише через божественне втручання, зокрема через бога Асклепія. Ця система вірувань, на його думку, перегукувалася з гомеопатичним принципом «подібне лікується подібним», який передбачає, що божественна природа хвороби містить ключ до її власного лікування. Таке розуміння хвороби та зцілення узгоджувалося з інтерпретацією К. Майєром давніх лікувальних практик як втілення архетипного підходу до здоров'я, в якому межа між хворобою і лікуванням була плинною, що підкреслювало цілісність процесу зцілення (Meier 1967, 3).

К. Майєр також досліджував окремі ритуальні аспекти культу Асклепія, такі як годування медовими коржиками священних змій, які символізували хтонічні елементи божества та зв'язок між підземним світом і зціленням. Такі ритуали, на його думку, відображали психологічні процеси, в яких пацієнти протистояли власним страхам і внутрішнім конфліктам через символічні дії. Він вважав це аналогом терапевтичного процесу, де взаємодія пацієнта з символічним матеріалом уможливлювала трансформаційні інсайти. Таким чином, методологія К. Майєра, на яку вплинула аналітична система К. Юнга, прагнула провести лінію від стародавніх культових практик до сучасного психоаналітичного підходу до лікування та самопізнання (Meier 1967, 41).

К. Кереньї визнав роботу К. Майєра значущим дослідженням, особливо щодо інкубації та її актуальності для психотерапії. Він посилався на книгу К. Майєра, щоб підтвердити своє розуміння терапевтичних практик, пов'язаних з культом Асклепія, припускаючи, що стародавні ритуали зцілення через інкубацію, особливо в асклепіонах, мають схожість із сучасною психотерапією (Kerényi 1959, 25).

К. Керенї цінував юнгіанський підхід К. Майєра до античної інкубації, який підкреслював психологічні та символічні аспекти ритуалів у асклепіонах, а не зосереджувався виключно на історичних чи медичних аспектах. Таке узгодження з юнгіанською психологією дозволило обом дослідникам вивчити архетипні інтерпретації Асклепія як божественного цілителя, вбачаючи в ньому постать, яка не лише уособлює фізичне відновлення, але й відображає глибинні психологічні процеси зцілення в людській свідомості. Таким чином, і К. Керенї, і К. Майєр погоджувалися з трансцендентною, архетипною природою Асклепія, позиціонуючи його як символ універсального цілителя (Kerényi 1959, 26).

Однак підхід К. Керенї дещо відрізнявся, оскільки він підтримував більш традиційне бачення культу в історичному та релігійному контекстах, тоді як К. Майєр більше схилився до застосування методів сучасної психології у вивченні культу. К. Керенї визнавав, що їхні методи не були ідентичними, заявляючи, що хоча його робота не була спробою застосувати юнгіанську психологію до вивчення культу Асклепія, вона не ігнорувала її релевантність для його дослідження (Kerényi 1959, 116).

По суті, К. Керенї вважав їхні підходи радше взаємодоповнюючими, аніж суперечливими. Він визнавав, що кожен дослідник зробив унікальний внесок у розуміння культу Асклепія: філологічна строгість підтримує міфологічну глибину, а юнгіанські методи розкривають психологічні виміри культу. Обидва погоджувалися, що дослідження культу Асклепія, яке поєднує античну та сучасну сфери, має глибокі наслідки для розуміння зцілення як архетипної подорожі (Kerényi 1959, 135).

Таким чином, дослідження К. Майєра про культ Асклепія розкрило історичні та психологічні підвалини цілющих практик, які передували сучасній психотерапії. Розглядаючи стародавні ритуали інкубації як прототерапевтичні сеанси, він показав актуальність архетипових тем у розумінні людської психології. Його робота є визначним внеском, який поєднує класичну історіографію та теорію К. Юнга, припускаючи, що стародавні практики не тільки визначили, але й збагатили концептуальні основи сучасних терапевтичних

технік. Дослідження К. Майєра залишається ключовою роботою в міждисциплінарній сфері міфології, релігії та психології, ілюструючи, як стародавні ритуали зцілення продовжують формувати наше розуміння психіки та терапевтичної практики (Meier 1967).

Новаторський підхід К. Майєра до порівняння давніх і сучасних терапевтичних практик перегукується з соціально-релігійним аналізом ролі культу Асклепія в афінській громадянській ідентичності, проведеним Р. Паркером (Parker 1983).

А в 1979 р. вийшла стаття психолога, доцента Інституту Психології Аляски Френка Макговека (1930 – 2017) (Frank J. MacHovec : american psychologist [Diplomate American Board Psychological Hypnosis, American Board Medical Psychotherapy; licensed clinical psychologist]) "Культ Асклепія" у якій він провів детальний аналіз культу, особливо підкреслюючи важливість ритуалів «сну в храмі» та зцілення через сні, які, на думку автора, можуть бути інтерпретовані як форма гіпнотичного впливу. Ф. Макговек простежив розвиток культу Асклепія від його появи в Греції до поширення у Римі, Єгипті та Карфагені, звертаючи увагу на значущість культу для визначних історичних постатей, таких як Марк Аврелій, Сократ і Гален (MacHovec 1979, 85).

Оскільки основним методом лікування у святилищах Асклепія було використання інкубації та «сну в храмі», Ф. Макговек припустив застосування жрецькими культу гіпнотичних індукцій (MacHovec 1979, 86).

Ф. Макговек цитує ряд дослідників, які вивчали природу гіпнозу та його роль у ритуальних практиках. Наприклад, він посилався на роботи американського психолога Е. Борінга (1886 – 1968), (Boring Edwin Garrigues (b. Philadelphia, Pennsylvania, 23 October, 1886; d. 1 July, 1968, Cambridge, Massachusetts) : Psychology and Psychiatry: Biographies; Boring 1929) шотландського психолога Дж.М. Бремвела (1852 – 1925) (Bramwell 1956), і канадсько-американського психолога Дж. Естабрукса (1895 – 1973), (George Hoben Estabrooks, Ph.D., (1895–1973) 1974), які детально досліджували історію гіпнозу та його застосування в релігійних і лікувальних ритуалах (Boring 1929;

Estabrooks 1957). Ф. Макговек погоджувався з їхніми висновками, що ритуали інкубації, які проводились в асклепіонах можна інтерпретувати як ранні форми гіпнотичного впливу (Machovec 1979). Науковець також цитує американського психіатра Ф. Франкеля, який розглядав трансові стани як механізми подолання стресу, і зазначав, що подібні механізми могли відігравати роль у процесах лікування в античних святилищах Асклепія (Frankel 1976, 85).

Однак, Ф. Макговек критично ставився до ідей деяких попередніх дослідників, зокрема до трактування культу Асклепія як суто релігійного феномену. Він вважав, що терапевтичні практики, які застосовувалися у святилищах, мали також наукове обґрунтування і могли бути ранніми формами психотерапії. Цей підхід відрізняється від підходу Л. Едельштейна, який розглядав культ Асклепія здебільшого через призму релігії та магії (Edelstein, Edelstein 1998). Ф. Макговек стверджував, що хоча релігія відігравала важливу роль у культі, багато методів лікування, таких як дієта, фізичні вправи і гігієнічні процедури, були результатом спостережень і практичних знань, що робить цей культ важливою складовою розвитку античної медицини (MacHovec 1979, 86).

Отже, внесок Ф. Макговека у дослідження культу Асклепія полягає у тому, що він привернув увагу дослідників до ролі психотерапевтичних і гіпнотичних методів у лікувальних практиках культу Асклепія, що дозволило побачити цей культ не лише як релігійний феномен, але й як важливий етап у розвитку медичних знань (Machovec 1979).

Хендерікус Стам (нар. 1955), почесний професор кафедри психології Калгáрського університету, (Канада) (Stam H. : [Professor Emeritus, Faculty of Arts, Department of Psychology]) та Ніколас Пітер Спанос (1942 - 1994), професор психології та директор Лабораторії експериментального гіпнозу в Карлтонському університеті (Канада) (Spanos Nicholas (1942 - June 6, 1994) : [was professor of psychology and director of the Laboratory for Experimental Hypnosis at Carleton University]) у своїй статті "Зцілення уві сні та гіпноз у культі Асклепія: Критика" (1982) розглянули питання зцілення через сни в святилищах Асклепія і критично проаналізували ідею про те, що ці процеси були результатом несвідомого

використання гіпнозу (Stam, Spanos 1982, 9). Дослідники зазначали, що такі науковці, як Ф. Макговек та американський акушер-гінеколог В. Кругер (1906 – 1995), намагалися інтерпретувати ці античні ритуали з позицій сучасної гіпнотичної практики, порівнюючи процедури інкубації та практики, що застосовувались у святилищах, із сучасними методами індукції гіпнозу (Kroger 1977). Проте Х. Стам та Н. Спанос стверджували, що така інтерпретація відкидає історичний та культурний контекст античних релігійних практик, через що суть культу Асклепія спотворюється (Stam, Spanos 1977, 9).

Важливою частиною критики авторів є розгляд свідчень, які залишили давньогрецькі джерела, включаючи тексти, такі як комедії Арістофана та різноманітні епіграфічні свідчення, знайдені у храмах Асклепія. Х. Стам та Н. Спанос зазначали, що ці джерела, хоч і є корисними для реконструкції ритуальних практик, все ж повинні інтерпретуватися з урахуванням їхнього культурного та релігійного контексту, а не через призму сучасних теорій. Вони також зверталися до праць Л. Едельштейна, одного з найавторитетніших дослідників культу Асклепія, який вказував на важливість аналізу релігійних елементів як невід'ємної частини античної медицини (Edelstein, Edelstein 1998, 158). Х. Стам та Н. Спанос погоджувалися з думкою Л. Едельштейна, що ці ритуали потрібно аналізувати з урахуванням соціального та релігійного контексту, в якому вони існували. Наприклад, написи, знайдені на стелах, в першу чергу мали на меті прославляти діяння бога Асклепія, а не слугувати об'єктивними медичними записами. Х. Стам і Н. Спанос стверджували, що цей контекст є важливим для розуміння природи задокументованих у храмах практик зцілення (Stam, Spanos 1977, 11).

У статті наводиться аргумент, що припущення, що зцілення уві сні відбувалися за допомогою гіпнотичних технік, які популяризували такі науковці, як американські психіатри Дж. Конн (1905 – 1979) (Conn Jacob H., 86, A Psychiatrist, Is Dead 1990) та Б. Гіндес, є результатом помилкового підходу до історії та базується на сучасних поняттях, які не відображають справжнього сенсу цих античних ритуалів (Conn 1957, 17). Ці вчені порівнювали ритуали

культу Асклепія з сучасними практиками гіпнозу, вказуючи на використання тьмяного освітлення, ритмічних рухів і повторюваних співів як на ознаки гіпнотичної індукції (Gindes 1951, 13). Х. Стам і Н. Спанос вважали, що спроба перенести поняття гіпнозу на практики інкубації є спрощенням і не враховує складної системи вірувань, які формували культ Асклепія та його медичні практики (Stam, Spanos 1977, 14).

На відміну від поглядів таких вчених, як американський психіатр В. Бромберг (1901 – 1978) (Bromberg 1959) і американський журналіст та історик А. Дойч (1905 – 1961) (Deutsch 1946), які припускали, що практики зцілення, які мали місце в асклепіонах, посилювалися завдяки використанню психологічних маніпуляцій або театральних прийомів, Х. Стам і Н. Спанос виступали за більш історично обґрунтований підхід. Вони підкреслювали, що зцілення, про які повідомлялося, слід розуміти в більш широкому культурному і релігійному контексті Стародавньої Греції, де божественні прозріння і зцілювальні сні були загальноприйнятими як частина повсякденного життя (Stam, Spanos 1977, 12).

Х. Стам і Н. Спанос зробили свій внесок у вивчення медичного аспекту культу Асклепія, виступаючи за повернення до більш контекстуального аналізу доказів. Вони стверджували, що сучасні психологічні концепції, такі як гіпноз, не повністю прояснюють феномен зцілення уві сні, яке практикувалося в храмах Асклепія. Натомість ці практики слід розглядати крізь призму давньогрецьких релігійних вірувань, де межі між медициною, релігією та повсякденним життям були набагато більш розмитими, ніж у сучасній західній думці. Таким чином, Х. Стам і Н. Спанос критикували надмірне покладання на сучасні психологічні моделі для пояснення давніх релігійних практик. Натомість, вони запропонували більш комплексний підхід до вивчення культу Асклепія, який визнає важливість релігії та символізму, що були частиною античної медицини (Stam, Spanos 1977, 19).

Крістофер Гілл (нар. 1946), британський філософ, почесний професор античної думки в Ексетерському університеті (Великобританія) (Gill Christopher : philosopher) у статті "Стародавня психотерапія" розглянув

зв'язок між давньогрецькими релігійними та медичними практиками й сучасною психотерапією. К. Гілл ставив питання, чи існувало в давньогрецькому світі щось подібне до сучасної психотерапії, зокрема, у контексті словесної терапії, що відображає роботу психолога або психіатра. Він проаналізував кілька античних джерел, включаючи релігійні ритуали та медичні процедури, які можна розглядати як прототипи сучасних психотерапевтичних підходів (Gill 1985, 307).

К. Гілл порівнював античні релігійні та медичні практики з сучасною психотерапією. К. Гілл погоджувався з Е. Доддс у тому, що такі ритуальні практики, як корибантичні та вакхічні ритуали, були важливою частиною грецької терапії душі, де емоційні порушення лікувалися через релігійні ритуали і катарсис (Dodds 1951, 35). Проте К. Гілл підкреслював, що ці практики були більш колективними та ритуалізованими, аніж сучасні форми терапії, які спрямовані на індивідуальну роботу з пацієнтом (Gill 1985, 310).

Однак К. Гілл також зазначав, що стародавні ритуали мають певні спільні риси з сучасними методами терапії, такими як групові психотерапевтичні сесії, які також використовують емоційне вираження як ключовий елемент лікування. Він цитував праці французького історика М Фуко (1926 – 1984), який звернув увагу на те, що християнська конфесійна практика, з її увагою до самоаналізу, може розглядатися як праобраз психоаналітичної самосвідомості (Foucault 1981, 20).

Крім того, К. Гілл звернувся до текстів Гіппократа і лікарів пізнішого періоду, таких як Цельс та Келій Авреліан. Він розглянув випадки, де античні лікарі використовували словесну терапію для лікування пацієнтів, зокрема тих, хто страждав від меланхолії та інших психологічних розладів. Водночас дослідник зазначав, що ці методи лікування все ж залишалися допоміжними стосовно фізичних процедур і не були самостійними методами психотерапії, як це є сьогодні (Gill 1985, 316).

Таким чином, К. Гілл прийшов до висновку, що в античному світі не існувало точної відповідності сучасній психотерапії, але певні елементи

релігійних і медичних практик мали терапевтичну функцію, зокрема через вплив на емоційний і психічний стан пацієнтів (Gill 1985, 325).

Юджин Гальперт, психіатр (Нью-Йорк, США) (Halpert Eugene (GSM Faculty) died on October 31, 2024 : [was a Clinical Professor in the Department of Psychiatry at NYU Medical Center]) у своїй статті "Асклепій: магія в перенесенні на лікарів" (1994) здійснив глибокий аналіз психологічної взаємодії між лікарями та пацієнтами у культі Асклепія. Ю. Гальперт досліджував, як міфологія Асклепія, давньогрецького бога зцілення, переноситься на сучасні уявлення про лікарів як всемогутніх фігур, здатних контролювати життя і смерть. Цей процес "трансферу" фантазій і бажань пацієнтів, на думку Ю. Гальперта, відіграє важливу роль у терапевтичних взаєминах, оскільки пацієнти наділяють своїх лікарів магічними здібностями, схожими на ті, які приписувалися Асклепію (Halpert 1994, 734).

Ю. Гальперт цитує кількох дослідників, зокрема К. Керені, який простежував корені культу Асклепія ще з 1500 року до н.е. К. Керені вважав, що культ Асклепія глибоко вкорінився у психічних структурах стародавніх греків через універсальне бажання подолати смерть і знайти безсмертя, яке представляв Асклепій як бог, що може воскрешати мертвих. Ю. Гальперт погоджувався з Керені у тому, що образ Асклепія відігравав важливу роль у стародавніх культурах як фігура, що втілювала здатність керувати життям і смертю, хоча зазначав, що цей міф з часом отримав нові інтерпретації (Kerényi 1959, 83).

Ще одним важливим автором, якого цитує Гальперт, є американський релігієвед Л. Мартін (нар. 1937). Л. Мартін наголошував на тому, що лікування через сни, яке було центральним у практиках святилищ Асклепія, мало не лише медичний, але й релігійний характер, що відображало синтез віри і лікування (Martin 1988, 51). Ю. Гальперт погоджувався з цим, проте підкреслював, що терапевтичні ритуали культів, включаючи сновидіння, являли собою архетипічні проєкції пацієнтів на своїх лікарів, що часто виявляється і в сучасних терапевтичних контекстах (Halpert 1994, 740).

Водночас Ю. Гальперт розходиться з позиціями деяких інших дослідників, зокрема Л. Едельштейна. Л. Едельштейн, який детально вивчав релігійний аспект культу, вважав, що Асклепій був більше релігійною фігурою, тоді як його медичні функції залишалися другорядними (Edelstein, Edelstein 1998, 159). Ю. Гальперт, однак, стверджував, що медичні та релігійні елементи в культі Асклепія були тісно переплетені, і саме це взаємопроникнення дозволило Асклепію стати фігурою, здатною впливати на психіку пацієнтів, навіть після його міфологічного кінця (Halpert 1994, 734).

Таким чином, робота Ю. Гальперта пропонує новий погляд на міфологічний і психоаналітичний контексти культу Асклепія, з акцентом на тому, як стародавні уявлення про божественне зцілення знаходять своє відображення в сучасних взаєминах між лікарями і пацієнтами (Halpert 1994, 754).

Американський психіатр, викладач історії медицини кафедри психіатрії Каліфорнійського університету Клей К. Вайтхед (Whitehead Clay C. : Obituary (December 12, 1942 - December 13, 2018)), у своїй статті «Про дух Асклепія і майбутнє психоаналізу» (2002) прагнув подолати розрив між комплексними психосоматичними підходами, властивими асклепіонам, і сучасним психоаналізом. Він наголошував на важливості поєднання духовної та психосоматичної складових у терапевтичних практиках, закликаючи до переосмислення психоаналізу з урахуванням цих давніх принципів (Whitehead 2002, 53).

Автор розглядав історико-філософський розрив між психосоматичним холізмом давніх традицій культу Асклепія і раціоналістичним, картезіанським дуалізмом, притаманним сучасній психоаналітичній і медичній практиці. К. Вайтхед критикував рішення З. Фрейда відмовитися від психосоматичної моделі і пропонував повернення до комплексних підходів до лікування (Whitehead 2002, 53).

У своїй роботі К. Вайтхед спирався на дослідження Е. та Л. Едельштейнів, які наголошували на поєднанні духовного та психосоматичного підходів у лікуванні в асклепіонах. К. Вайтхед підтримував визнання Е. та

Л. Едельштейнами лікувального потенціалу, що ґрунтується на поєднанні сновидінь та ритуалів (Edelstein, Edelstein 1998, 53). Ідеї К. Керенї, який аналізував архетипне значення Асклепія як фігури, що втілювала зцілення (Kerényi 1959, 67) допомгли К. Вайтхеду розвинути дискусію про символічні аспекти лікування. К. Вайтхед праці використовував британського історика Е. Д. Філіпса (Philips 1973) та Я. Схаутена, (Schouten 1967), які досліджували ритуали в асклепіонах у контексті психології, для підкреслення гармонії між розумом і тілом у давніх лікувальних традиціях (Whitehead 2002, 61).

Основні дискусійні питання статті включають: протиставлення релігійної та раціональної медицини. К. Вайтхед аналізував цінність ритуалів, які мали місце в асклепіонах, на кшталт інкубації, порівнюючи їх із раціоналістичними підходами психоаналізу; необхідність відновлення духовного виміру лікування в сучасному психоаналізі; потребу комплексного психосоматичного підходу в лікуванні (Whitehead 2002, 62).

Інноваційність підходу К. Вайтхеда полягає в порівнянні лікування в асклепіонах із психоаналітичними традиціями. Проводячи паралелі між лікувальним використанням сновидінь у асклепіонах і сучасним психоаналізом, він демонстрував, що обидві практики спрямовані на досягнення психосоматичної гармонії. Його пропозиція включити духовність і холістичні принципи Асклепія у психоаналіз відкрила нові перспективи для розвитку психології (Whitehead 2002, 64).

Таким чином, стаття К. Вайтхеда представляє вагомий внесок у вивчення культу Асклепія та його значення для сучасного психоаналізу. Поєднавши історичні, міфологічні та психоаналітичні підходи, автор поглибив розуміння тривалого впливу лікування Асклепія на медицину та його потенціалу для сучасної психотерапії (Whitehead 2002, 68).

Айслінн Лоурі, випускниця Іллінойського Весліанського університету (Conway 2009, 1) у своїй статті "Сексуальне зцілення: гендер і сексуальність у цілющому культі Асклепія", (2010) розглянула роль гендеру та сексуальності в лікувальному культі Асклепія, підкреслюючи тісний зв'язок між грецьким

уявленням про гендерні ролі і самими концепціями хвороби та здоров'я. А. Лоурі стверджувала, що образи Асклепія і Гігієї відображають маскулінні та фемінінні принципи, що діють у гармонії для забезпечення зцілення. Гігієя, як символ гармонії з природою, уособлює фемінінний аспект зцілення, тоді як Асклепій представляє маскулінний елемент медичної інтервенції. Дослідниця посилалася на різні джерела, зокрема епіграфічні написи та медичні тексти, щоб проілюструвати, як ці божества працювали у симбіозі для досягнення здоров'я (Lowry 2010, 1).

А Лоурі звертається до робіт багатьох відомих науковців, серед яких Л. Едельштейн. А. Лоурі погоджувалася з Л. Едельштейном у тому, що культ Асклепія поєднував релігію та раціоналізм, але доповнила його дослідження, наголошуючи на гендерній ролі, яку відігравали Асклепій та Гігієя. Крім того, дослідниця критично проаналізувала погляди К. Керені, який розглядав Асклепія як архетипний образ лікаря, та привернула увагу дослідників до того, що цей образ був нерозривно пов'язаний із патріархальними уявленнями про маскулінність (Lowry 2010, 2).

А. Лоурі також зазначала, що сексуальна енергія була важливою складовою ритуалів у святилищах Асклепія, і навела приклади з епіграфічних джерел, які свідчать про важливість фізичного та сексуального контакту як символічного акту зцілення. Дослідниця вивчала зображення змії, що часто використовувалася як символ лікування та її зв'язок із сексуальністю. У цьому питанні А. Лоурі частково погоджувалася з дослідниками на кшталт німецького філолога-класика Р. Герцога (1871 – 1953) (Herzog 1931), однак додала глибше розуміння символізму сексуальності та лікування (Lowry 2010, 22).

Загалом, А. Лоурі зробила важливий внесок у дослідження медичного аспекту культу Асклепія через гендерну призму, показавши, що баланс маскулінного і фемінінного був необхідний для досягнення зцілення. Її робота доповнила попередні дослідження, зокрема Л. Едельштейна та К. Керені, поглибивши розуміння того, як стародавні греки сприймали процес зцілення через призму гендеру та сексуальності (Lowry 2010, 39).

Британський ерготерапевт, викладач Університету Східної Англії, Мік Коллінз (Collins M. : [Dr Associate Tutor, Faculty of Medicine and Health Sciences : Personal profile]) у своїй статті «Сон у храмі Асклепія і дух трансформаційного зцілення: Зв'язок між реакцією на плацебо та терапевтичним застосуванням себе» (2013) досліджував лікувальні та символічні аспекти храмової медицини, зосереджуючись на її потенціалі для натхнення сучасної охорони здоров'я. Пов'язуючи давні методи, зокрема реакцію плацебо, із сучасними взаємодіями під час лікування, М. Коллінз припускав, що елементи храмової медицини можуть посилювати ендогенні механізми зцілення через віру, переконання та терапевтичне використання особистості (Collins 2013, 33).

На час написання ця робота зробила вагомий внесок у триваючі дискусії щодо інтеграції холістичних і духовних аспектів у сучасну охорону здоров'я (Collins 2013, 34).

М. Коллінз підкреслював трансформаційний потенціал храмової медицини, наголошуючи на її архетиповій ролі у сприянні зціленню через символічні та ритуальні практики на кшталт інкубації. Він відзначав глибокий вплив віри та терапевтичного середовища асклепіонів на посилення реакції плацебо, пов'язуючи ці стародавні методи з сучасними дискусіями щодо пацієнтоорієнтованої допомоги та цілющої сили емпатії й віри (Collin 2013, 36).

Посилаючись на ключових дослідників культу Асклепія подружжя Едельштейнів і Б. Віккізер, чиї роботи стали фундаментальними у дослідженні храмової медицини, М. Коллінз підтримував твердження Л. Едельштейна про те, що грецькі лікарі не протистояли релігійному лікуванню, а доповнювали його (Edelstein, Edelstein 1998, 113). Звертаючись до гіпотези Б. Віккізер про плацебо-ефект ритуалів у храмах Асклепія, М. Коллінз припускав, що ці ефекти посилювалися завдяки ретельно структурованому середовищу та вірі учасників процесу (Wickkiser 2008, 109). Він полемізував з суто редуktivним поглядом на плацебо-реакцію, виступаючи за її визнання як осмисленого та духовно значущого процесу (Collin 2013, 36).

Переосмислюючи храмову медицину як модель залучення внутрішніх ресурсів пацієнта, М. Коллінз об'єднав історичні та сучасні підходи до підтримання здоров'я, виступаючи за більш цілісну та духовно інтегровану парадигму в медичній практиці. Цей дослідження збагачує як дослідження культу Асклепія, так і сучасну терапевтичну філософію (Collins 2013, 37).

#### **4.4. Дослідження впливу культу Асклепія на античну медицину.**

Роки безпосередньо перед, під час і після війни стали свідками нового явища в американській класичній археології: приїзду великої кількості видатних європейських вчених, які рятувалися від жахливих подій у Старому Світі (Pow, Stahnisch 2016, 530).

Прихід Гітлера до влади в Німеччині в 1933 році прискорив цю міграцію. Антисемітська політика була швидко запроваджена, і до середини 1933 року євреїв звільняли з університетських посад. Це супроводжувалося іншими нападами на юридичні права та інтелектуальні свободи. Класична археологія, як і багато інших аспектів великої німецької академічної традиції, глибоко постраждала (Pow, Stahnisch 2016, 530).

Багато видатних науковців втекли. Значна частина з них були євреями, але були й інші неєврейські інтелектуали, які відчували, що не можуть жити і працювати в умовах нацистської та фашистської систем. (Dyson, p. 223)

Після заснування вони стали відігравати важливу формуючу роль в американській класичній археологічній науці (Dyson 1998, 224).

Одним з дослідників-іммігрантів був Людвіг Едельштейн (1902 - 1965), німецько-американський історик медицини, викладач Університету Джона Гопкінса (Pow, Stahnisch 2016, 527). У своїх працях «Грецька медицина в її зв'язку з релігією та магією» (1937) та «Характерний еллінізм грецької медицини» (1966) науковець досліджував релігійний і культурний вплив, який культ Асклепія здійснив на античну медицину. Л. Едельштейн проаналізував, як антична грецька медицина, перебуваючи під впливом релігійних і магічних уявлень, розвивалася як раціоналістична система. Останнє демонструвало унікальний підхід давніх греків до практики медицини (Edelstein 1937, 201; Edelstein 1966, 209).

У статті «Грецька медицина в її зв'язку з релігією та магією» Л. Едельштейн дослідив інтеграцію магічних ритуалів і релігійних обрядів у медичну практику стародавніх греків, зазначивши, що хоча в античному суспільстві магія часто вважалася псевдонаукою, не можна заперечити її значення для психотерапевтичних аспектів медицини. Науковець стверджував, що навіть найбільш раціонально налаштовані лікарі визнавали терапевтичну цінність магічних ритуалів для емоційного стану пацієнтів (Edelstein 1937, 204). Такий підхід відрізняється від поглядів інших дослідників, як-от британського лікаря Т. К. Олбутта (1836-1925) (Allbutt Thomas Clifford (born July 20, 1836, Dewsbury, Yorkshire, Eng. - died Feb. 22, 1925, Cambridge, Cambridgeshire) : [British physician and inventor]) та британського історика В. Дж. Тарна (1869-1957) (Adcock 1958, 317), які переважно піддавали критиці магію та релігію, вбачаючи в них віджитки минулого, що мали б бути усунені з медичних практик (Allbutt 1921; Tarn 1930).

В іншій своїй статті «Характерний еллінізм грецької медицини» Л. Едельштейн розглянув давньогрецьку медицину як культуру, що унікально поєднувала релігійні та наукові підходи, підкреслюючи її відмінність від медичних систем інших цивілізацій. Науковець наголошував на тому, що давньогрецька медицина прагнула не тільки до фізичного лікування, а й до досягнення гармонії тіла і душі, що було визначальною рисою давньогрецької культури. Л. Едельштейн погоджувався з деякими положеннями античних авторів, таких як Гален та Платон, щодо сприйняття давньогрецької медицини як науки, але також критикував надмірний вплив філософії на розвиток давньогрецької медичної практики. Зокрема, він звернув увагу на залежність античних лікарів від філософських концепцій, що часто гальмувало розвиток емпіричних методів (Edelstein 1966, 209).

Таким чином, Л. Едельштейн зумів висвітлити грецьку медицину як систему, що синтезувала релігійні та наукові підходи, створивши модель, яка стала основою для подальшого розвитку медичної науки. Його дослідження підкреслювали, що у культі Асклепія гармонійно поєднувалися релігія і медицина. Таким чином, Л. Едельштейн зробив значний внесок у розуміння

античної медицини як науки, у якій співіснували і взаємно збагачувалися ірраціональне та раціональне (Edelstein 1937; 1966).

У першому томі своєї фундаментальної праці про культ Асклепія «Асклепій: Зібрання та інтерпретація джерел» (1945) американська біографія Емма Едельштейн (1904–1958) та історик, професор Університету Джона Гопкінса Людвіг Едельштейн (1902–1965) зібрали й детально проаналізували античні літературні джерела, пов'язані з культом Асклепія (Edelstein 1998).

У книзі « Асклепій: Збірка та інтерпретація свідчень » (1945) Емма та Людвіг Едельштейни пропонують детальний аналіз медичного аспекту культу Асклепія, демонструючи, як храмова медицина функціонувала як невід'ємна частина давньогрецької системи охорони здоров'я. Вони наголошують на тому, що медичні практики культу Асклепія були містичними, а емпіричні традиції - емпіричними. Вони підкреслюють, що лікувальні практики культу не були суто містичними, а перепліталися з емпіричними медичними традиціями (Edelstein 1998).

Центральним аргументом у роботі Е. та Л. Едельштейнів є те, що святилища Асклепія (Asklepieia) були як релігійними місцями, так і ранніми прототипами медичних центрів. Практика інкубації- коли пацієнти спали в храмі і отримували божественне зцілення через сни - була ключовою особливістю методів лікування Асклепія. Автори стверджують, що ці сни часто давали практичні поради щодо лікування, які потім інтерпретувалися храмовими священиками або лікарями (Edelstein 1998, 145).

Е. та Л. Едельштейни кидають виклик сучасній дихотомії між науковою та релігійною медициною, демонструючи, що давньогрецькі лікарі не бачили конфлікту між божественним та емпіричним зціленням. Навпаки, культ Асклепія працював поряд з медициною Гіппократа, а багато лікарів практикували у святилищах або використовували храмові знання для доповнення своїх медичних знань. Написи з різних Асклепій документують випадки, коли пацієнти приписували своє одужання як Асклепію, так і звичайним лікарям, ілюструючи

скоріше співпрацю, аніж протистояння між храмовою та світською медициною (Edelstein 1998, 158).

Ще одним важливим внеском Е. та Л. Едельштейнів є їхнє обговорення ятромагії, або богонатхненних медичних знань. Вони підкреслюють, що жерці в храмах Асклепія не лише тлумачили сни, але й виконували хірургічні операції, призначали дієти та контролювали терапевтичні вправи. Ці заходи свідчать про те, що асклепіони функціонували як центри холистичної медицини, поєднуючи фізичну та духовну допомогу (Edelstein 1998, 184).

Крім того, Е. та Л. Едельштейни досліджують тривалий вплив культу Асклепія за межами Греції. Вони простежують, як римське суспільство перейняло практики зцілення бога, особливо після привезення Асклепія до Риму у 293 році до н. е. під час епідемії чуми. Створення великого храму на острові Тибр посилює медичну функцію поклоніння Асклепію, продемонструвавши його незмінну актуальність навіть у часи розвитку римської медицини (Edelstein 1998, 251).

Загалом, дослідження Е. та Л. Едельштейнів пропонує комплексний погляд на медичну роль культу Асклепія. Стверджуючи, що храмова медицина була невід'ємною частиною античної охорони здоров'я, а не забобонною альтернативою, їхня праця дає важливий погляд на інтеграцію віри і науки в грецькій та римській медичних традиціях (Edelstein 1998).

У 1946 р. у рецензії на працю Е. та Л. Едельштейнів Е. Акеркнехт високо оцінив увагу авторів до соціальних аспектів культу. Зокрема, він відзначив гіпотезу про те, що Асклепій був особливо популярним у тих верств населення, які не мали доступу до традиційної медицини, виконуючи важливу соціальну функцію. Е. Акеркнехт також схвалив спробу авторів розв'язати міф про жерців Асклепія як лікарів і храми як санаторії, хоча зауважив, що робота могла б виграти від включення аналізу археологічних даних (Askerknecht 1946, 404).

Ці відгуки підкреслюють новаторський характер роботи на працю Е. та Л. Едельштейнів, водночас наголошуючи на необхідності ширшого міждисциплінарного підходу. Таким чином, праця Е. та Л. Едельштейнів

залишається фундаментальним джерелом для вивчення культу Асклепія, пропонуючи глибоке розуміння ролі цього божества в релігійному та медичному житті античного світу (Семененко 2021, 108).

Овсій Темкін, німецько-американський історик медицини та директор Інституту історії медицини при Університеті Джона Гопкінса (Nutton 2003), у своїй статті "Давньогрецька медицина як наука та ремесло" (1953), докладно проаналізував розвиток давньогрецької медицини через призму співіснування науки та ремесла. О. Темкін стверджував, що антична медицина у своєму розвитку поступово відокремилася від релігійних елементів, проте культ Асклепія залишався важливою частиною медичної практики, зокрема для лікування тих випадків, з якими не могла впоратися раціональна медицина. Але О. Темкін підкреслював, що хоча грецька медицина прагнула наукового обґрунтування, вона значною мірою залишалася ремеслом із обмеженим теоретичним підґрунтям. Науковець наголошував на контрасті між раціоналізмом давньогрецької медицини та сучасною наукою, яка базується на систематичній теоретичній основі (Temkin 1953, 216).

У своїй праці О. Темкін посилається на роботи Л. Едельштейна, які вплинули на його власне розуміння античної медицини. Науковець погоджується з Л. Едельштейном, що давньогрецька медицина, хоча й визнавала раціональні принципи, проте не відкидала релігійний аспект. Навпаки, релігія і медицина взаємодоповнювали одна одну, а лікарі часто використовували пророкування для підвищення власної репутації та довіри пацієнтів. Однак О. Темкін, на противагу уявленням Л. Едельштейна надавав більшого значення тому, що раціональні підходи у давньогрецькій медицині поступово переважали над релігійними практиками (Temkin 1953, 217).

Таким чином, О. Темкін вважав, що, незважаючи на значний практичний ухил, давньогрецька медицина демонструвала науковий інтерес до природи, що заклало основи для її розвитку як наукової дисципліни (Temkin 1953, 225).

Викладач кафедри профілактичної медицини Наукового центру охорони здоров'я Університету штату Теннессі (США), доктор медичних наук Джеймс

Бейлі (нар. 1961) (Bailey James E. [MD, MPH Professor at University of Tennessee Health Science Center United States]) у статті "Асклепій: стародавній герой медичної допомоги" (1996) зосередився на значенні міфологічної спадщини Асклепія для західної медичної етики. Науковець розглянув роль Асклепія як бога-цілителя, що суттєво вплинув на формування ідеального образу лікаря та заклав основи етичних принципів, які вимагають від лікарів самопожертви та співчуття. Дж. Бейлі також вивчав вплив культу Асклепія на розвиток медичної професії як такої, що ґрунтується на високих моральних стандартах і відповідальності перед суспільством (Bailey 1996, 257).

Автор також підкреслив відмінності між Асклепієм та іншими героями давньогрецької міфології, наголошуючи, що його героїзм спирався на заслуги у лікуванні, а не на бойових подвигах. Дж. Бейлі посилався на дослідження Л. Едельштейна, у якому відзначалася унікальність Асклепія як героя, що служив людству, на відміну від більшості інших героїв, чия слава була пов'язана з військовими перемогами (Bailey 1996, 258).

Таким чином, Дж. Бейлі зробив значний внесок у вивчення культу Асклепія, зосередившись на його етичних аспектах. Він розглядав Асклепія не лише як божество, а й як взірець для сучасних лікарів, підкреслюючи, що співчуття і самопожертва, які пропагував цей культ, залишаються важливими принципами медичної етики і сьогодні (Bailey 1996, 262).

Грецький лікар, завідувач кафедри історії та філософії медицини Медичної школи Афінського національного університету ім. Каподістрія, Спірос Маркетос (1931 – 2012) (Marketos S. (Greek: Σπύρος Μαρκέτος; April 15, 1931 – February 29, 2012) [was a Greek physician, professor of medicine, writer and politician]) у своєму дослідженні «Паралелі між медициною Асклепія та Гіппократа на острові Кос» (1997) аналізував взаємодію між релігійними медициною у культі Асклепія та раціональною медициною Гіппократа на острові Кос. Головною метою автора було продемонструвати, як ці два підходи співіснували та взаємно впливали один на одного впродовж їхнього історичного розвитку. Він прагнув показати

поєднання релігійних і раціональних елементів у давньогрецькій медицині, що дозволяє глибше зрозуміти її багатогранність (Marketos 1997, 205).

Особливу увагу С. Маркетос приділив подвійній ролі храмової медицини, яка поєднувала релігійні ритуали та ранні форми наукового спостереження. Він підкреслював значення асклепіонів як центрів зцілення, де географічні та культурні чинники сприяли гармонійному об'єднанню цих традицій. Автор представляв культ Асклепія як фундаментальний елемент в історії медицини, що слугував містком між релігійною та науковою парадигмами (Marketos 1997, 206).

У своїй роботі С. Маркетос посилався на Л. Едельштейна, чий фундаментальні дослідження культу Асклепія він вважає критично важливими для розуміння релігійних аспектів храмової медицини. Погоджуючись із баченням Л. Едельштейна храмової медицини як глибоко символічного явища, він критикував тенденцію попередніх досліджень до надмірного протиставлення релігійних і раціональних практик. Натомість С. Маркетос пропонував інтегровану перспективу, доводячи, що ці традиції були скоріше взаємодоповнюючими, ніж конфліктними (Marketos 1997, 207).

Робота С. Маркетоса пропонує ґрунтовний аналіз співіснування та взаємозалежності медицини Асклепія і Гіппократа на острові Кос. Розглядаючи ці взаємини у ширшому історичному та культурному контексті, автор розкрив давньогрецьку медицину як унікальний синтез раціональної думки й релігійної традиції (Marketos 1997, 208).

Майкл Т. Комптон (нар. 1974), доктор медичних наук, професор психіатрії Коледжу лікарів і хірургів Вагелоса при Колумбійському університеті (США) (Compton Michael T. MD, MPH : [Professor of Psychiatry at CUMC]) у своїй статті "Союз релігії та здоров'я в античних асклепіонах " (1998) додав новий вимір до дослідження культу Асклепія, вивчаючи взаємодію між релігійними та медичними практиками в даному культі. М. Комптон підкреслював нерозривність духовного і фізичного аспектів здоров'я (Compton 1998, 301).

М. Комптон підтримував трактування К. Керенї бога Асклепія як символ цілителя, що поєднує божественне та земне. Останній наголошував на тому, що

зображення Асклепія зі змією вказує на зв'язок між життям і смертю — ця ідея також опинилася і в центрі уваги М. Комптона (Kerényi 1959, 54). Дослідник особливо наголошував на значенні сновидінь та інкубації як способу отримання божественного одкровення, що перегукувалося з позицією Л. Едельштейна, який трактував інкубацію як форму психологічного очищення та відновлення (Edelstein 1998, 160).

Проте, М. Комптон відійшов від трактування швейцарського історика Г. Зігеріста (1891 – 1957) (Fee, Brown 1997, 98), який здебільшого вбачав у культі Асклепія суто релігійний феномен (Sigerist 1961, 53). На відміну від Г. Зігеріста, М. Комптон розглядав асклепіони як систему комплексної медичної допомоги, в основі якої лежала взаємодія між пацієнтами та жрецькими з метою підтримки фізичного та психічного здоров'я перших. М. Комптон продемонстрував, що лікувальні ритуали в асклепіонах виконували не лише духовну, але й реальну медичну функцію, формуючи основу концепції «терапевтичних ландшафтів» (Compton 1998, 302).

Таким чином, у своїй роботі М. Комптон наголошував, що практики, які мали місце в асклепіонах були комплексними, адже охоплювали не тільки медичні процедури, а й релігійні та психологічні аспекти, сприяючи цілісному оздоровленню людини. Це дослідження розширило розуміння медичного аспекту культу Асклепія, показавши, як стародавні греки сприймали здоров'я у контексті взаємодії з релігійними та культурними елементами, що є важливим і для сучасної медицини в межах цілісного підходу до розуміння концепту здоров'я (Compton 1998, 308).

Р.Савел і С.Манро у статті «Від Асклепія до Гіппократа: мистецтво і наука лікування», (2014) досліджували історичну та філософську еволюцію практик лікування, наголошуючи на переході від духовних і ритуальних підходів до лікування у культі Асклепія до раціональних, науково обґрунтованих методів Гіппократа. Автори прагнули продемонструвати, як ці два стародавні підходи до лікування залишаються актуальними для сучасної медицини, зокрема, у збереженні балансу між мистецтвом і наукою лікування (Savel, Munro 2014, 437).

У статті розглядаються духовні витoki мистецтва лікування, тематика, яка не отримала повного висвітлення в історіографії. Автори протиставляють їх раціональним методам, які домінують у сучасній медичній практиці. Простежуючи цю еволюцію, Р. Савел і С. Манро стверджують, що сучасні медичні працівники повинні інтегрувати холістичні та гуманістичні елементи у свою практику, щоб забезпечити комплексний догляд за пацієнтами (Savel, Munro 2014, 438).

Автори посилалися на праці канадського гематолога Дж. Гарта (1941 – 2021) (Hart 2000) та американського мікробіолога Г. Гольдберга, (Goldberg 2006, 2) використовуючи їх для аналізу міфологічного та історичного значення культу Асклепія. Дж. Гарт детально розглядав храми Асклепія в контексті їхньої архітектурної та ритуальної важливості (Hart 2000, 62), тоді як Г. Гольдберг підкреслював відхід Гіппократа від релігійної медицини (Goldberg 2006, 34). Р. Савел і С. Манро погоджувалися з цими ідеями, підкреслюючи духовне коріння медицини, водночас наголошуючи на трансформаційній ролі раціоналізму Гіппократа (Savel, Munro 214, 438).

Центральне місце в статті займає суперечність між духовними витокami зцілення і його сучасним науковим застосуванням. Р. Савел і С. Манро обговорювали, чи не призвела технологічна спрямованість сучасної медицини до нехтування комплексним лікуванням. Вони закликали медичних працівників прийняти гуманістичні цінності, прикладом яких були Асклепій і Гіппократ, стверджуючи, що ці цінності є критично важливими для ефективного лікування в сучасному технологічно розвиненому медичному ландшафті. Р. Савел і С. Манро підкреслювали тривалий вплив традицій лікування у культі Асклепія на медицину. Вони досліджували, як такі елементи, як інкубація, ритуальне очищення та символічне використання тварин в асклепіонах, вплинули на давні та, опосередковано, сучасні лікувальні практики. Поєднуючи ці елементи з раціональними методами Гіппократа, вони виступають за збалансований підхід, що поєднує мистецтво і науку медицини (Savel, Munro 2014, 439). Стаття Р. Савела і С. Манро надає детальне дослідження історичної взаємодії між

духовністю медицини Асклепія і раціоналізмом гіппократівської медицини. Підкреслюючи актуальність цих давніх традицій, вони поглиблюють розуміння важливості холістичного підходу в сучасній медицині (Savel, Munro 2014, 438).

Гаррі Перлстадт (нар. 1942), доктор філософії, почесний професор соціології Мічиганського державного університету (Perlstadt Н. : [Professor Emerita Michigan State University East Lansing, United States]) у своїй статті “Епідемія в Афінах і культ Асклепія” (2016), здійснив детальний аналіз зв’язку між спалахом епідемії в Афінах під час Пелопоннеської війни та виникненням культу Асклепія як соціального руху, що відображав колективну реакцію суспільства на кризу. Г. Перлштадт відзначав, що культ Асклепія виник у відповідь на невдачу традиційних релігійних і медичних практик у боротьбі з чумою, що призвело до потреби у новій формі релігійного та медичного лікування (Perlstadt 2016, 1048).

Одним із ключових аспектів дослідження Г. Перлштадта став аналіз поведінки афінян під час чуми, яку він розглядав через призму колективної поведінки та соціальних рухів. Автор цитує таких дослідників, як французький соціолог Е. Дюркгайм (1858 – 1917) (Галушко 2004, 508) та американський соціолог Н. Смелсер (1930 – 2017) (King, Bonnell, Burawoy), які вивчали вплив криз на суспільні норми та поведінку. Г. Перлштадт погоджувався з Е. Дюркгаймом у тому, що швидкі зміни в соціальних відносинах можуть призвести до стану аномії, коли традиційні норми поведінки перестають діяти (Durkheim 1951, 248). Водночас Г. Перлштадт підтримував Н. Смелсера в тому, що подібні соціальні кризи можуть викликати колективні рухи, які, в свою чергу, прагнуть до відновлення стабільності та впровадження нових соціальних норм (Smelser 1962, 313). Г. Перлштадт навів приклад культу Асклепія як руху, що виник як відповідь на провал традиційних релігійних та медичних практик під час чуми (Perlstadt 2016, 1049).

Г. Перлштадт також посилався на роботу американського соціолога Д. Міллера (1925 – 2016), який класифікував соціальні рухи залежно від їхніх цілей та методів. Автор погоджувався з Д. Міллером, що культ Асклепія можна

розглядати як “відновлювальний” рух, оскільки він прагнув до змін на індивідуальному рівні, забезпечуючи зцілення через релігійні та медичні ритуали (Miller 2000, 200).

Г. Перлштадт порівнював підходи до вивчення культу Асклепія з В. Наттоном, який досліджував співіснування релігійних і медичних практик у святилищах Асклепія. В. Наттон стверджував, що культ Асклепія доповнював традиційну медицину, пропонуючи духовну підтримку пацієнтам (Nutton 2004, 68). Г. Перлштадт погоджувався з цим твердженням, підкреслюючи, що культу часто виникали як відповідь на медичні та соціальні кризи, коли традиційна медицина була безсила. Однак Г. Перлштадт розширив цю тезу, додавши, що культ Асклепія мав також важливе соціально-політичне значення, оскільки сприяв відновленню суспільних норм і віри після катастрофи (Perlstadt 2016, 1052).

Таким чином, внесок Г. Перлштадта у дослідження культу Асклепія полягає у тому, що він розглянув його не лише як релігійний феномен, але й як соціальний рух, що виник у відповідь на кризу, підкресливши його вплив на відновлення соціальних та релігійних структур після епідемії чуми (Perlstadt 2016, 1053).

У статті «Гендер у храмі: Жіночі недуги в історіях про чудотворні зцілення в Епідаврї» (2018) американський антикознавець, викладач кафедри класичних дисциплін Нью-Йоркського університету К. Скотт (нар. 1983) (Calloway Scott : Curriculum Vitae : [University of Cincinnati, Classics, Faculty Member]) досліджував репрезентацію жіночих недуг в “*īamata*” в храмі Асклепія в Епідаврї, порівнюючи їх із історіями хвороб, викладеними в трактатах з гінекології Гіппократа. Його основною метою було оцінити, наскільки храмова та гіппократівська медицина поділяли базові уявлення про жіночу фізіологію і патологію. К. Скотт доводив, що між цими традиціями існував спільний культурний субстрат, а не прямі наукові запозичення (Scott 2018, 321; Семененко 2011, 161).

Автор звернувся до давньої дискусії щодо відносин між раціональною (гіппократівською) та релігійною (храмовою) медициною у Греції в класичний

період. Він виступив проти гіпотез, що ці дві гілки медицини доповнювали одна одну або, навпаки, суперечили одна одній, наголошуючи, що вони обидві походили з глибоко вкорінених культурних уявлень про гендер, здоров'я та людське тіло (Scott 2018, 324).

К. Скотт спирався на праці Е. та Л. Едельштейнів (Edelstein, Edelstein 1998, 136) про культ Асклепія та британської антикознавиці Р. Флемінг (Fleming Rebecca is a Classicist : [She holds the inaugural A.G. Leventis Chair as Professor of Ancient Greek Scientific and Technological Thought at the University of Exeter]), яка досліджувала гендерні аспекти медицини. Погоджуючись із Е. та Л. Едельштейнами щодо уявлення про лікування в асклепіонах, він критикував схильність авторів ізолювати релігійну медицину від світської (Scott 2018, 325). Використовуючи напрацювання Р. Флеммінг, К. Скотт аналізував гендерно-специфічні патології, які були відображені як у гіппократівській, так і храмовій медицині (Scott 2018, 327).

У статті порушуються дві ключові теми: культурне конструювання жіночого тіла і хвороб у грецькій медицині та ступінь взаємодії між методами лікування Гіппократа і зцілювальними ритуалами в асклепіонах. К.Скотт поставив під сумнів припущення, що храмова медицина зосереджувалася виключно на «безнадійних» випадках, залишаючи рутинні хвороби світських лікарям. Натомість він запропонував соціокультурно обґрунтоване трактування розподілу ролей між цими гілками медицини. Окрему увагу він приділяв гендерним уявленням, які лежали в основі обох різновидів медицини (Scott 2018, 342).

Робота К. Скотта поглиблює розуміння того, як “*īamata*” відображають соціальні та медичні уявлення про гендер. Автор підкреслював, що жіночі хвороби, описані в написах, не лише узгоджуються з ідеями Гіппократа, але й зміцнюють уявлення про роль жінки як матері. Його порівняльний підхід висвітлив спільні культурні припущення, які лежали в основі як храмових, так і гіппократівських медичних практик, позиціонуючи культ Асклепія як важливий елемент давньогрецького медичного дискурсу (Scott 2018, 335).

У статті К. Скотта пропонується глибокий аналіз взаємодії гендеру, медицини та релігії у Греції класичної доби. Поєднуючи натуралістичні та релігійні підходи до лікування, автор суттєво збагатив проблематику культу Асклепія та зробив значний внесок у вивчення античних медичних практик (Scott 2018, 336). Основною метою роботи К. Скотта «Авторитет лікаря, довіра пацієнта та божественне в давньогрецькій медицині» (2023) було переосмислення відносин між медициною Гіппократа та храмовою медициною. Автор поставив під сумнів усталений консенсус, згідно з яким ці напрями медицини розглядалися як взаємодоповнюючі «сектори медичної допомоги». Натомість К. Скотт наголошував на динамічній взаємодії суб'єктивності, активності пацієнта та соціокультурних рамок, які формували відносини між лікарем, пацієнтом та асклепіонами (Scott 2023, 175).

У статті піддається критиці традиційна бінарність у розгляді «раціональної» та «ірраціональної» медицини, а також спрощений підхід до аналізу співіснування медицини Гіппократа й Асклепія. К. Скотт розмістив проблему в ширшому культурному контексті, звернувшись до таких орієнтованих на пацієнта наративів, як «Епідаврська ямата» та «Священні оповіді» Елія Арістіда. Вони дозволили йому дослідити, як окремі особи та інституції осмислювали хвороби, зцілення і сенс життя (Scott 2023, 176).

К. Скотт спирався на фундаментальні праці Е. та Л. Едельштейнів (Edelstein 1998) та роботи Г. Е. Р. Ллойда, який контекстуалізував грецьку науку в культурних системах (Lloyd 1979), а також він звертався до праць ізраїльського антикознавця І. Ізраєловіча (Israelowich I. : Curriculum Vitae : [Department of Classics]), який висвітлював охорону здоров'я в античності (Israelowich 2015). К. Скотт погоджувався з Г. Е. Р. Ллойдом та І. Ізраєловічем у розумінні зв'язку між релігійними та раціональними методами зцілення, але критикував його жорстку категоризацію храмової та світської медицини як окремих «секторів» (Scott 2023, 177).

У статті розглядаються три ключові питання:

- Баланс влади й автономії у відносинах лікаря та пацієнта в гіппократівській медицині.
- Роль храмового лікування у створенні альтернативних рамок для суб'єктивного самовираження пацієнта.
- Ступінь взаємодії між методами лікування в Гіппократівській медицині та ритуалами в асклепіонах (Scott 2023, 178).

К. Скотт ставив під сумнів припущення, що храмова медицина слугувала лише доповненням, яке компенсувало недоліки Гіппократівської медицини, припускаючи натомість, що обидві системи мали спільне культурне підґрунтя (Scott 2023, 179). Інноваційний внесок автора полягає у переосмисленні асклепіонів як простору для переговорів щодо соціальної й особистої активності, а не лише місця для божественного втручання. К. Скотт підкреслював, що ритуал і наратив слугували інструментами відновлення ідентичності та інтеграції індивідів у їхні громади. Ці трансформаційні й перформативні аспекти храмового зцілення висвітлюють складність і багатогранність давньогрецької медицини. Таким чином, робота К. Скотта збагатила дослідження античної медицини, вивчаючи соціокультурну динаміку, що впливала на лікувальні процеси (Scott 2023, 180).

**Висновки.** Аналіз американської історіографії, присвяченої медичному аспекту культу Асклепія (остання чверть XIX ст. – наші дні), свідчить про багатовимірну й динамічну увагу дослідників до ролі релігійно-медичних практик у давньогрецькому та римському суспільствах. На підставі розглянутого матеріалу можна виокремити такі узагальнення:

Ранні праці (зламу XIX–XX ст.) зосереджувалися переважно на релігійному вимірі культу Асклепія чи на археологічних розкопках святилищ. Завдяки роботам Л. Док, Л. Морріса та інших, дослідження поступово змістили акценти до суто медичних складових культу – від архітектурних особливостей і гідротерапевтичних процедур до значення ландшафту та фізичної активності в асклепіонах.

Однією з провідних тем в американській історіографії стало усвідомлення асклепіонів як комплексних лікувальних просторів. Автори (В. Геслер, Л. Морріс) говорили про “терапевтичні ландшафти” – поєднання природних умов, архітектури та релігійних ритуалів, які одночасно задовольняли фізичні, психологічні й духовні потреби хворих.

Значна кількість досліджень наголошує на тому, що в асклепіонах не існувало жорсткого протиставлення “раціональної” медицини та “сакральних” лікувальних практик. Навпаки, у багатьох студіях (зокрема, в працях Е. Док, Б. Віккісер, Дж. Петріду) культ Асклепія постає як релігійно-медична система, де хвороба розглядалася не лише як проблема фізичного здоров’я, а й як виклик на духовному чи соціальному рівні.

У працях Б. Віккісер особливо підкреслено, що в написах на стелах Епідавра чи в інших асклепіонах згадано переважно хронічні захворювання, які вимагали тривалого лікування. Це змінює традиційну уяву про культ Асклепія як “боголюдську” терапевтику для безпосереднього чи швидкого порятунку; натомість з’ясовується, що акцент робили на комплексну підтримку та полегшення стану хворих.

У дослідженнях (скажімо, у статті Дж. Петріду про Елія Арістіда) виявляється важливість “взаємодії” пацієнта із божеством і храмовою спільнотою. Хворий не був пасивним об’єктом, а, навпаки, активним співтворцем свого лікування (участь у ритуалах, інкубації, запис сновидінь та консультативне спілкування з жерцями).

Поява юнгіанських і психоаналітичних підходів (К. Кереньї, К. Майєр) дала змогу розглядати ритуал інкубації та символіку Асклепія як глибинні психотерапевтичні практики. Вони не лише забезпечували тілесне оздоровлення, а й давали можливість пережити “символічне відродження” та зняти стрес чи соціальну травму (особливо у дослідженнях кризових періодів, як-от епідемії).

Дослідники (Р. Мітчелл-Бояск та інші) звернули увагу на роль Асклепія під час суспільних криз (чума, епідемії), наголошуючи, що культ бога-цілителя міг відігравати об’єднавчу роль і зміцнювати моральний дух громади. Із цієї причини

асклепіони сприймалися не лише як місця для лікування окремих хворих, а і як інституції, котрі загалом укріплювали єдність поліса.

Сучасне американське дослідження культу Асклепія демонструє активне використання методів археології, філології, історії медицини, психології та навіть географії чи ландшафтознавства. Такий синтез сприяє повнішому розумінню ролі асклепіонів в античному житті, адже дозволяє врахувати всі виміри – від терапевтичних ритуалів до повсякденного побуту й особливостей навколишнього середовища.

Таким чином, американська історіографія, що стосується медичного аспекту культу Асклепія, поступово розкрила складну систему релігійно-медичних практик, пов'язаних зі святилищами бога-цілителя. У фокусі досліджень опинилися не тільки архітектура та ритуали, а й психологічна динаміка, соціальні чинники та культурні обставини. Це підтверджує, що культ Асклепія в античному суспільстві був багаторівневим явищем, яке поєднувало лікування, віру і громадські цінності, забезпечуючи водночас потреби як окремих пацієнтів, так і всієї спільноти.

## ВИСНОВКИ

Аналіз ступеню дослідження культу Асклепія в американській історіографії останньої чверті XIX ст. – XXI ст. засвідчив комплексний характер самого культу, багатовекторність наукових підходів до нього та вагомий внесок американських дослідників у глобальний науковий дискурс. На основі застосованого міждисциплінарного підходу була побудована структура роботи, що дозволяло як виокремити доробок представників окремих дисциплін, так і порівняти їх, співставити чи поєднати на основі принципу додатковості. Відповідно, в центрі уваги перебували три основних аспекти — джерелознавчий, релігійний і медичний. Класифікуючи американські наукові дослідження культу Асклепія на групи та підгрупи за проблемно-тематичними ознаками та застосовуючи інші методи історіографічного аналізу, були визначені етапи відповідного історіографічного процесу. У результаті вдалося запропонувати періодизацію становлення та розвитку американських студій культу Асклепія, виявити чинники, які впливали на цей процес. Можна виділити кілька етапів становлення та розвитку американських студій культу Асклепія: 1) остання чверть XIX ст. (відкриття храмів Асклепія в Афінах та Епідаврї) – 1945 рік (вихід друком фундаментальної монографії Е. та Л. Едельштейн «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел»); 2) 1945 рік – 1960-ті рр. (після публікації англійською мовою в США монографії К. Керенї «Асклепій: архетипний образ буття лікаря», дослідження культу Асклепія поширилось на площину психології); 1960-ті рр. – початок 2000-х рр. (зміщення фокусу з релігійного та медичного виміру дослідження культу Асклепія на соціально-політичний); 2000-ні рр. – сучасність (застосування новітніх технологій та сучасних методів дослідження у вивченні проблематики культу Асклепія).

Узагальнюючи опрацьований та використаний в роботі історіографічний матеріал, можна зробити наступні висновки:

1. Упродовж XIX ст. у США посилювалося зацікавлення античністю під впливом неокласицизму в освіті, архітектурі та мистецтві. Водночас, через брак сталих наукових інституцій і складнощі в доступі до античних пам'яток,

американські дослідники спочатку суттєво відставали від європейських колег. Переломною подією стало заснування 1881 р. Американської школи антикознавства в Афінах, що дало змогу науковцям зі США долучатися до розкопок храмів і святилищ Асклепія та вивчати важливі джерела з історії культу. Археологічні розкопки храму в Афінах і наступні розвідки в Епідаврї значно вплинули на американську історіографію: відкриття великої кількості епіграфічних написів та архітектурних решток поглибило розуміння храмової медицини та практик вшанування бога-цілителя.

Першою узагальнюючою працею з культу Асклепія стала дисертація Е. Волтон, що базувалася на нових джерелах, отриманих в результаті цих розкопок. Хоча ця монографія піддавалася критиці за компілятивність і не надто глибокий аналіз, саме наявність докладних показчиків та каталогу стала поштовхом для подальших наукових розвідок. Водночас В. Фергюсон і група епіграфістів (у т. ч. Дж. Олівер і В. Бейтс) зосередилися на аналізі написів із афінського асклепіону, що дало можливість датувати політичні події й відтворити історію жрецтва Асклепія. Зі свого боку Л. Каскі, К. Клінтон та інші досліджували архітектуру святилищ, будівельні проекти й функції окремих будівель на території асклепіонів.

2. Формуванню американської історіографії культу Асклепія сприяло залучення методів німецької наукової школи, які американські вчені перейняли, навчаючись у Німеччині. Після обох світових воєн Сполучені Штати, спроможні фінансувати великі проєкти, посилили вплив своїх університетів та наукових товариств. У післявоєнну добу відновилися масштабні розкопки на Афінській агорі й відбулася переоцінка накопичених епіграфічних джерел. Аналіз археологічних, епіграфічних і літературних свідчень дозволив вченим зробити висновок про те, що культ Асклепія був набагато більш складним культурним явищем, ніж суто язичницька храмова медицина. Він глибоко інтегрувався у громадське й політичне життя грецьких полісів. Дослідники довели, що окрім релігійно-медичного виміру, культ виконував соціальну й політичну роль,

сприяючи творенню громадянської ідентичності, а жреці Асклепія за певних обставин могли брати участь в управлінні полісом.

Протягом XX ст., а особливо після Другої світової війни, в американській історіографії посилилася увага до соціальних та ритуальних аспектів культу, а також його взаємодії з іншими релігійними традиціями, що відображає загальні тенденції до міждисциплінарності в гуманітаристиці. Сучасні дослідники спираються на широкий спектр накопичених матеріалів – епіграфічних свідчень, архітектурних решток, вотивів і статуеток – завдяки чому намагаються всебічно висвітлити еволюцію культу Асклепія, його зв'язок із медициною й роль у формуванні релігійно-громадських структур античного суспільства.

3. Визначено наукові підходи та оцінки американськими істориками культу Асклепія як релігійного явища. Дослідження цього феномену пройшло довгий шлях: від перших праць, зосереджених переважно на характеристиці археологічних знахідок зі спрощеними оцінками тих чи інших аспектів культу, до сучасних досліджень, у яких культ Асклепія розглядається як унікальне поєднання релігії та медицини. Еволюція поглядів американських науковців фіксується шляхом виокремлення певних ключових положень, які набували ознак концептуальності. Зокрема, відзначимо такі з них:

Американські дослідники кінця XIX – початку XX ст. (зокрема Л. Дайєр) наголошували на гнучкості грецької релігійної системи, здатної «вбирати» різноманітні місцеві й чужорідні елементи. Культ Асклепія часто поставав прикладом такої синкретичної релігійності, що поєднувала хтонічні, героїчні, «олімпійські» та навіть магічні й народні практики. Саме ця багатогранність робила божество-цілителя привабливим для населення в різних регіонах і в різні періоди. Популярності серед дослідників початку XX ст. набула теза про зв'язок бога-цілителя із підземним світом і культом мертвих, зокрема, це просліджується у працях Ф. Гаррісона. Учений наголошував на тому, що крім функцій лікування, Асклепій уособлював перехід між життям і смертю, що наближало його до хтонічних божеств. Водночас саме ця «подвійність» підкреслювала широту впливу культу: він був не тільки божеством здоров'я, а й провідником до

потойбіччя. Таким чином, вже висновок про синкретичну й адаптивну природу культу Асклепія став суттєвим здобутком американської історіографії. Саме на цьому постала теза про тісний зв'язок між релігією, медициною та суспільними процесами в античному світі. Багатовікове існування культу Асклепія і його широке географічне поширення на весь античний світ засвідчило складну взаємодію кількох ключових чинників: розвитку емпіричної медицини, релігійних переконань, соціальних очікувань і навіть державних інтересів.

Низка американських істориків і лікарів 1920-х рр. – 1940-х рр. (В. Джейн, Е. Едельштейн та Л. Едельштейн) деталізували питання співіснування релігійних та емпіричних методів лікування. Вони довели, що інкубація, молитви, жертвоприношення та практичні медичні процедури в асклепіонах не були жорстко розмежовані. Навпаки, вони часто доповнювали одна одну, формуючи «подвійну» систему допомоги хворому, де бог надихав і спрямовував лікарські дії. Проаналізовані праці (зазначених авторів, а також Б. Віккізер) послідовно доводять, що культ Асклепія суттєво вплинув на формування медичної традиції у грецькому світі. З одного боку, храми Асклепія залишалися релігійними центрами, де практикувалися ритуали зцілення (насамперед інкубація), а з другого — окремі їхні практики посприяли виокремленню більш емпіричної, «гіппократівської» медицини, що набула значущості й поза стінами святилищ. У цьому сенсі цілком виправданим є твердження, що розвиток “храмової” і “раціональної” медицини в античному світі йшов паралельними шляхами та перетинався значно частіше, ніж раніше припускала історіографія.

Починаючи від робіт, що торкалися ролі культу Асклепія в Афінах (зокрема дослідження Б. Віккізер чи Дж. Майклсона), дедалі більше уваги дослідники приділяли тому, як культ інтегрувався в державну релігійну політику. На думку зазначених авторів запровадження чи поширення культу могли підпорядковуватися інтересам міста-держави або імперії, забезпечуючи соціальну єдність або зміцнення союзів, а впровадження культу в ті чи інші політичні реалії нерідко свідчило про прагнення отримати божественну

«охорону» або лояльність ключових релігійних центрів. Чимало авторів цього часу звернули увагу на політичні аспекти популярності культу.

Дослідження поступового зростання впливу культу Асклепія в Римі довели, що з часом він став частиною вже “осучасненої” релігійної системи, пристосовуючись до місцевих обставин і водночас зберігаючи функції цілительства. Зокрема, в працях Дж. Ренберга доведено існування численних вівтарів, присвят і невеликих святилищ поза межами острова Тибр, що засвідчує “демократичність” бога-цілителя. Культ був інтегрований у римське повсякдення і в державні ритуали, залишаючись при цьому близьким до простих громадян. Це додатково підкреслило той факт, що зв’язок між “приватним” і “публічним” вшануванням був набагато тіснішим, аніж нерідко вважали, а сама релігія була живою і гнучкою сферою, де люди активно шукали допомоги та підтримки.

Американські дослідники (Г. Лак та ін.) активно порушували питання про наявність в асклепіонах елементів магії, зокрема використання заклинань, амулетів, талісманів. Це підкреслювало складну природу культу Асклепія, який поєднував «офіційні» релігійні ритуали, визнані політичною владою, і народні, часто «окультні» вірування, що знаходилися на межі з магією.

Низка праць американських дослідників присвячена паралелям між образом Асклепія та Ісуса як «спасителів» (зокрема, помітні конкуренції між Асклепієм і Христом у пізній Римській імперії). У ранньохристиянській літературі Ісус неодноразово згадується як «Божественний лікар», що породжувало паралелі з Асклепієм. Особливо помітним є зв’язок між “Сотером Асклепієм” і «Спасителем Ісусом», що породжувало своєрідне риторичне чи богословське протиставлення. Християнські автори поступово позиціонували Ісуса як вищу за Асклепія постать, оскільки Ісус не просто лікує, а й дарує «повне спасіння» (духовне й фізичне). Зрештою, порівняльне вивчення культу Асклепія і християнства американськими науковцями підтвердило складне релігійно-культурне переплетіння культів в період пізньої античності.

У XX – XXI ст. американські дослідники дедалі активніше залучали саме комплекс джерел (епіграфічні, папірологічні, лінгвістичні, археологічні тощо).

Це уможливило глибше розуміння того, як релігійна практика у святилищах Асклепія та поза ними реально втілювалася в життя. Водночас з'явилося критичне ставлення до дихотомії «міф/раціональність», натомість було запропоновано таке бачення суспільства, коли одночасно співіснували релігійні, філософські та побутові уявлення про хворобу й лікування.

4. У процесі дисертаційного дослідження було виокремлено дискусійні та недостатньо вивчені аспекти за даною проблематикою в сучасній американській історіографії. Зокрема, деякі науковці звертають увагу на необхідність вивчення «локальних» версій культу Асклепія, його соціального впливу на різні верстви населення, фінансовий і ритуальний бік храмової діяльності, а також порівняльного аналізу з іншими божествами-цілителями (Гігієя, Аполлон Ятрос тощо). На думку сучасних дослідників застосування методів соціальної історії, історичної антропології та релігієзнавства дозволить краще виявити, як культ Асклепія відповідав на конкретні запити суспільства.

Таким чином, у сучасному американському науковому дискурсі культ Асклепія усвідомлюється як складний релігійно-медичний феномен, що виходить за межі вузької «храмової» медицини та міфологічної традиції. Його роль у житті античного суспільства аналізується крізь призму соціальної, політичної, економічної та культурної взаємодії. Огляд досліджень чітко демонструє, що, попри поступову секуляризацію медицини, релігійна складова культу залишалася надзвичайно затребуваною. Саме тому теза про те, що культ Асклепія виступає не лише яскравим зразком античної синкретичної релігійності, а й одним із ключових чинників формування медичного, соціального та політичного простору давньогрецького і римського світу, є ключовою для розуміння сучасного стану антикознавства.

6. Що стосується медичного виміру культу то в цьому плані також фіксується еволюція від «храмової медицини» до комплексної системи зцілення. Аналіз американської історіографії, присвяченої медичному аспекту культу Асклепія за весь досліджуваний період (остання чверть XIX ст. – наші дні), свідчить про постійне зростання уваги дослідників до ролі релігійно-медичних

практик у давньогрецькому та римському суспільствах. На підставі розглянутого історіографічного матеріалу також можна виокремити деякі узагальнення, які визначали науковий поступ.

Автори перших праць (на зламі XIX–XX ст.) так само зосереджувалися переважно на релігійному вимірі культу Асклепія чи на археологічних розкопках святилищ. Втім, завдяки роботам Л. Док, Л. Морріса та інших, поступово відбувся зсув до суто медичних складових культу – від ролі архітектурних особливостей і гідротерапевтичних процедур до значення ландшафту та фізичної активності в асклепіонах.

Однією з провідних тем в американській історіографії стало усвідомлення асклепіонів як комплексних лікувальних просторів. Автори (В. Геслер, Л. Морріс) почали казати про “терапевтичні ландшафти” – поєднання природних умов, архітектури та релігійних ритуалів, які одночасно задовольняли фізичні, психологічні й духовні потреби хворих.

До середини XX ст. значна кількість авторів досліджень наголошувала на тому, що в асклепіонах не існувало жорсткого протиставлення “раціональної” медицини та “сакральних” лікувальних практик. У подальшому, навпаки, у багатьох студіях (зокрема, в працях Е. Док, Б. Віккісер, Дж. Петріду) культ Асклепія постає як релігійно-медична система, де хвороба розглядалася не лише як проблема фізичного здоров’я, а й як виклик на духовному чи соціальному рівні.

У працях Б. Віккісер особливо підкреслено, що в написах на стелах Епідавра чи в інших асклепіонах згадано переважно хронічні захворювання, які вимагали тривалого лікування. Це змінює традиційну уяву про культ Асклепія як “боголюдську” терапевтику для безпосереднього чи швидкого порятунку; натомість з’ясовується, що акцент робили на комплексну підтримку та полегшення стану хворих.

У дослідженнях (наприклад, у статті Дж. Петріду про Елія Арістіда) виявляється важливість “взаємодії” пацієнта із божеством і храмовою спільнотою. Хворий не був пасивним об’єктом, а, навпаки, активним співтворцем

свого лікування (участь у ритуалах, інкубації, запис сновидінь та консультативне спілкування з жрецьми).

Використання юнгіанських і психоаналітичних підходів (К. Керенї, К. Майер) дало змогу розглядати ритуал інкубації та символіку Асклепія як глибинні психотерапевтичні практики. Вони не лише забезпечували тілесне оздоровлення, а й давали можливість пережити “символічне відродження” та зняти стрес чи соціальну травму (особливо у дослідженнях кризових періодів, як-от епідемії).

Дослідники (Р. Мітчелл-Бояск та інші) звернули увагу на роль Асклепія під час суспільних криз (епідемії), наголошуючи, що культ бога-цілителя міг відігравати об’єднавчу роль і зміцнювати моральний дух громади. Із цієї причини асклепіони сприймалися не лише як місця для лікування окремих хворих, а і як інституції, котрі загалом укріплювали єдність поліса.

Сучасні американські дослідження культу Асклепія демонструють активне використання авторами методів археології, філології, історії медицини, психології та навіть географії чи ландшафтознавства. Такий синтез сприяє повнішому розумінню ролі асклепіонів в античному житті, адже дозволяє врахувати всі виміри – від терапевтичних ритуалів до повсякденного побуту й особливостей навколишнього середовища.

Таким чином, американська історіографія, що стосується медичного аспекту культу Асклепія, поступово з’ясувала складну систему релігійно-медичних практик, пов’язаних зі святилищами бога-цілителя. У фокусі досліджень опинилися не тільки архітектура та ритуали, а й психологічна динаміка, соціальні чинники та культурні обставини. Це підтверджує, що культ Асклепія в античному суспільстві був багаторівневим явищем, яке поєднувало лікування, віру і громадські цінності, забезпечуючи водночас потреби як окремих пацієнтів, так і всієї спільноти.

Підсумовуючи, слід зазначити, що американські вчені зробили настільки суттєвий внесок у дослідження культу Асклепія, що є підстави казати про наявність «американської школи» дослідників цього культу. Звісно, цю тезу ще

треба буде довести шляхом використання мережевого аналізу, вивчаючи адаптацію висунутих концептуальних положень світовим науковим співтовариством, втім, вже здійснена фіксація наукових здобутків американських вчених переконує в значущості цього історіографічного феномену.

Такий комплексний погляд розширює уявлення про життя античного суспільства, підкреслюючи його синкретичну природу, де віра й знання, політика й медицина, приватний і громадський простір перепліталися в єдину цілісність.

## СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ackerknecht E. H. Review of Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies by E. J. Edelstein and L. Edelstein. *The Quarterly Review of Biology*. 1946. Vol. 21, no. 4. P. 404.
2. Adcock F. E. Sir William Tarn. *Gnomon*. 1958. Vol. 30, no. 4. P. 317–319. URL: <http://www.jstor.org/stable/27681817> (date of access: 22.02.2025).
3. Ahearne-Kroll S. P. Mnemosyne at the Asklepieia. *Classical Philology*. 2014. Vol. 109, no. 2. P. 99–118. URL: <https://doi.org/10.1086/675272> (date of access: 07.02.2025).
4. Ahearne-Kroll S. P. The Afterlife of a Dream and the Ritual System of the Epidaurian Asklepieion. *Archiv Fur Religionsgeschichte*. 2014. Vol. 15, no. 1. <https://doi.org/10.1515/arege-2013-0004> (date of access: 12.02.2025).
5. Aleshire S. B. The Athenian Asklepieion: The People, Their Dedications and the Inventories. Amsterdam: J. C. Gieben, 1989. 385 p.
6. Allbutt T. C. Greek Medicine in Rome The Fitzpatrick lectures delivered at the Royal College of Physicians of London in 1909-1910, with other historical essays. London: Macmillan. 1921. 633 p.
7. Allbutt Thomas Clifford (born July 20, 1836, Dewsbury, Yorkshire, Eng. - died Feb. 22, 1925, Cambridge, Cambridgeshire): [British physician and inventor]. *Britannica*. ©2025 Encyclopædia Britannica, Inc. URL: <https://www.britannica.com/biography/Thomas-Clifford-Allbutt> (date of access: 27.02.2025).
8. Allen G., Caskey L. D. The East Stoa in the Asclepieum at Athens. *American Journal of Archaeology*. 1911. Vol. 15, no. 1. P. 32–43. URL: <https://doi.org/10.2307/497244> (date of access: 12.02.2025).
9. Angus S. Religious Quests of the Graeco-Roman World. New York: Biblo and Tannen, 1967. 444 p.
10. ASCSA annual report 75. American School of Classical Studies at Athens. Seventy-fifth annual report 1955-1956. 85 p. URL:

- <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/ascsa-annual-report-75> (date of access: 24.02.2025).
11. Athanassiadi P. Dreams, Oracles and Freelance Divination: The Testimony of Iamblichus. *Journal of Roman Studies*. 1993. Vol. 83. P. 115–130. URL: <https://doi.org/10.2307/300982> (date of access: 24.02.2025).
  12. Athanassiadi Polymnia: specializing in the religious and cultural history of Late Antiquity. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Polymnia\\_Athanassiadi](https://en.wikipedia.org/wiki/Polymnia_Athanassiadi) (date of access: 24.02.2025).
  13. Bailey J. E. Asklepios: Ancient Hero of Medical Caring. *Annals of Internal Medicine*. 1996. Vol. 124, no. 2. P. 257–259.
  14. Bailey J. Socrates's Last Words to the Physician God Asclepios: An Ancient Call for a Healing Ethos in Civic Life. *Cureus*. 2018. Vol. 10, no. 12. P. 3789. URL: <https://doi.org/10.7759/cureus.3789> (date of access: 14.02.2025).
  15. Bailey James E. [MD, MPH Professor at University of Tennessee Health Science Center United States]. *ResearchGate*. URL: <https://www.researchgate.net/profile/James-Bailey-15> (date of access: 04.03.2025).
  16. Baker P. The Fortunate Pilgrims: Americans in Italy, 1800-1860. Harvard: Harvard, 1964. 264 p.
  17. Bates W. N. New Inscriptions from the Asclepieum at Athens. *American Journal of Archaeology*. 1907. Vol. 11, no. 3. P. 307–314.
  18. Bates William N. Mediterranean Section Records. PU-Mu. 0071: Online Collections. *Penn Museum*. URL: <https://www.penn.museum/collections/archives/findingaid/552782> (date of access: 27.02.2025).
  19. Benedetti F. Placebo Effects: Understanding the Mechanisms in Health and Disease. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2014. 416 p. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198705086.001.0001> (date of access: 14.02.2025).
  20. Berve H. Rudolf Herzog. *Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. 1953. S. 165–168.

21. Besnier M. *L'Île Tibérine dans l'Antiquité*. Paris: Ancienne Librairie Thorin et Fils, 1902. 357 p. urn:oclc:record:1048314973( date of access: 24.02.2025).
22. Betz H. D. [is an American scholar of the New Testament and Early Christianity, Professor]. *The University of Chicago Divinity School*. URL: <https://divinity.uchicago.edu/directory/hans-dieter-betz> (date of access: 22.02.2025).
23. Betz H. D. *The Sermon on the Mount: A Commentary on the Sermon on the Mount, Including the Sermon on the Plain (Matthew 5:3-7:27 and Luke 6:20-49)*. Minneapolis: Fortress Press, 1995. 695 p.
24. Bonnechère P. Trophonius of Lebadea: Mystery Aspects of an Oracular Cult in Boeotia *Mysteries: The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults /* ed. M. B. Cosmopoulos. London: Routledge, 2003. P. 169–192. URL: <https://umontreal.on.worldcat.org/oclc/310464675> (date of access: 24.02.2025).
25. Boring E. G. *A history of experimental psychology*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1929. 709 p.  
lcp:historyofexperim0000unse\_v3k9:epub:69e9270f-e7d2-419a-8d47-fad0e98a7906 (date of access: 14.02.2025).
26. Boring Edwin Garrigues (b. Philadelphia, Pennsylvania, 23 October, 1886; d. 1 July, 1968, Cambridge, Massachusetts): *Psychology and Psychiatry: Biographies*. *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/people/medicine/psychology-and-psychiatry-biographies/edwin-garrigues-boring> (date of access: 25.02.2025).
27. Bramwell J. M. *Hypnotism: Its History, Practice, and Theory*. New York: Julian Press, 1956. 480 p.
28. Briggs W. W. Basil L. Gildersleeve: *The Formative Influence. German Influences on Education in the United States to 1917*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. P. 245-256.
29. Briggs W. W. Jr. Roebuck, Carl Angus. *Biographical Dictionary of North American Classicists*. Westport: Greenwood Press, 1994. P. 538–539.

30. Bromberg W. *The mind of man: A history of psychotherapy and psychoanalysis*. New York: Harper & Brothers, 1959. 344 p.
31. Bronk D. W. Ludwig Edelstein, Colleague and Counsellor. *Journal of the history of Medicine*. 1966. Vol. 21. No. 2. P. 179–181.
32. Burkert W. *Ancient Mystery Cults*. Cambridge; London: Harvard University Press, 1987. 181 p. urn:lcp:ancientmysterycu0000burk:lcpdf:3a156aa2-15c9-4b12-9893-c7aab653c990 (date of access: 24.02.2025).
33. Scott C. Gender in the Temple: Women's Ailments in the Epidaurian Miracle Cures. *Classical Antiquity*. 2018. Vol. 37, no. 2. P. 321–350. <https://doi.org/10.1525/ca.2018.37.2.321> (date of access: 20.02.2025).
34. Scott C. Physician Authority, Patient Agency, and the Divine in Ancient Greek Medicine. *TAPA*. 2023. Vol. 153, no. 1. P. 175–211. <https://dx.doi.org/10.1353/apa.2023.a901020> (date of access: 20.02.2025).
35. Calloway Scott: Curriculum Vitae: [University of Cincinnati, Classics, Faculty Member]. *Academia.edu*. <https://uc.academia.edu/CallowayScott/CurriculumVitae> (date of access: 24.02.2025).
36. Camp J. M. *The Archaeology of Athens*. New Haven; London: Yale University Press, 1946. 340 p.
37. Cassell E. J. *The Nature of Suffering and the Goals of Medicine*. New York : Oxford University Press, 1991. 254 p.
38. Caton R. The temples and ritual of Asklepios at Epidauros and Athens. *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*. 1901. Vol. 5, no. 4. P. 442–460.
39. Childers C. Elderkin, George [classicist art history professor and archaeologist]. *Dictionary of Art Historians: website*. URL: <https://arthistorians.info/elderking/> (date of access: 22.02.2025).
40. Clarke E. S. Review of Asklepios, Archetypal Image of the Physician's Existence by K. Kerényi. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*. 1961. Vol. XVI. Iss. 4. P. 427–428.

41. Clinton K., Geagan D. J., Swift L. J. Introduction. *The American Journal of Philology*. 1979. Vol. 100, no. 1: Tekmhphion. A Special Issue in Honor of James Henry Oliver. P. vii–viii. URL: <http://www.jstor.org/stable/294219> (date of access: 24.02.2025).
42. Clinton Kevin: [is Professor Emeritus in the Department of Classics at Cornell University and Member of its Graduate Field of Classics]. *American Journal of Archaeology*. October 2020(124.4). URL: <https://ajaonline.org/author/3827/> (date of access: 26.02.2025).
43. Collins M.: [Dr Associate Tutor, Faculty of Medicine and Health Sciences: Personal profile]. *Research portal of the University of East Anglia*. URL: <https://research-portal.uea.ac.uk/en/persons/mick-collins> (date of access: 24.02.2025).
44. Collins M. Asklepian Dreaming and the Spirit of Transformational Healing: Linking the Placebo Response to Therapeutic Uses of Self. *Journal of Religion and Health*. 2013. Vol. 52, no. 1. P. 32–45. URL: <https://doi.org/10.1007/s10943-012-9614-9>. (date of access: 12.02.2025).
45. Comden B., Green A. Alice M. Robinson: biography [is an Associate Professor of Theatre at the Baltimore County Campus of the University of Maryland, where she teaches courses on theatre history]. *Bloomsbury Publishing*. URL: <https://www.bloomsbury.com/us/author/alice-m-robinson/> (date of access: 24.02.2025).
46. Compton M. T. The Union of Religion and Health in Ancient Asklepieia. *Journal of Religion and Health*. 1998. Vol. 37, no. 4. P. 301–312.
47. Compton Michael T. MD, MPH: [Professor of Psychiatry at CUMC]. *Columbia University Department of Psychiatry*. URL: <https://www.columbiapsychiatry.org/profile/michael-t-compton-md> (date of access: 04.03.2025).
48. Conn J. H. Historical Aspects of Scientific Hypnosis. *Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*. 1957. Vol. 5. P. 17–24.

- 49.Conn Jacob H., 86, A Psychiatrist, Is Dead. *New York Times*. 1990. July 10. Section B. P. 8. URL: <https://www.nytimes.com/1990/07/10/obituaries/dr-jacob-h-conn-86-a-psychiatrist-is-dead.html> (date of access: 25.02.2025).
- 50.Conway K. Illinois Wesleyan junior walks like an Egyptian. *The Argus*. 2009. January 16. Vol. 115, no 2. P. 3. URL: [https://collections.carli.illinois.edu/digital/collection/iwu\\_argus/id/762/rec/1](https://collections.carli.illinois.edu/digital/collection/iwu_argus/id/762/rec/1) (date of access: 24.02.2025).
- 51.Cook R. Review of The Asklepieion and Lerna by C. Roebuck. *Classical Review*. 1953. Vol. 3, no. 2. P. 112–114.
- 52.Cooper W. A. Classical Taste in America, 1800-1840. New York: Abbeyville, 1993. 308 p.
- 53.Defrasse A., Lechat H. Épidaure: Restauration et Description des Principaux Monuments du Sanctuaire d'Asclépios. Paris: Ancienne Maison Quantin, 1895. 249 p.
- 54.Demangel R. Review of Corinth XIV: The Asklepieion and Lerna by C. Roebuck. *American Journal of Archaeology*. 1952. Vol. 56, no. 4. P. 222–224.
- 55.Deutsch A. The mentally ill in America: A history of their care and treatment from Colonial times. New York: Columbia University Press, 1946. 432 p.
- 56.Diehl C. Americans and German Scholarship, 1770-1870. New Haven: Yale University Press, 1978. 194 p.
- 57.Dignas B. A. Day in the Life of a Greek Sanctuary. *A Companion to Greek Religion* / ed. D. Ogden. Blackwell Publishing, 2007. P. 163–177.
- 58.Dignas B. Rituals and the Construction of Identity in Attalid Pergamon. *Historical and Religious Memory in the Ancient World* / eds.: B. Dignas, R. R. R. Smith. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 119–143.
- 59.Dillon M. P. J. The Didactic Nature of the Epidaurian Iamata. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 1994. Vol. 101. P. 239–260.
- 60.Dillon M. Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece. New York: Routledge, 2013. 332 p.

61. Dock L. An Ancient Greek Sanitarium. *The American Journal of Nursing*. 1904. Vol. 5, no. 2. P. 117–120.
62. Dodds E. R. The Greeks and the Irrational. Berkeley: University of California Press, 1951. 336 p.
63. Durkheim E. Suicide: A Study in Sociology / transl.: J. A. Spaulding, J. A. G. Simpson. New York: The Free Press of Glencoe, 1951. 405 p.
64. Dyer L. Studies of the Gods in Greece at Certain Sanctuaries Recently Excavated. London; New York: Macmillan and Co., 1891. 484 p. [ark:/13960/t8v998716](https://www.jstor.org/stable/13960/t8v998716) (date of access: 17.02.2025).
65. Dyer Louis (1851–1908) [was an American educator and writer born in Chicago in the U.S. state of Illinois]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Louis\\_Dyer](https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Dyer) (date of access: 25.02.2025).
66. Dyson S. L. Ancient Marbles to American Shores: Classical Archaeology in the United States. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. 323 p.
67. Edelstein E., Edelstein L. Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies. In 2 vol. Baltimore; London: Johns Hopkins Univ. Press, 1998. 782 p.
68. Edelstein L. Greek Medicine in Its Relation to Religion and Magic. *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*. 1937. Vol. 5, no. 3. P. 201–246. URL: <http://www.jstor.org/stable/44438180> (date of access: 12.02.2025).
69. Edelstein L. The Distinctive Hellenism of Greek Medicine. *Bulletin of the History of Medicine*. 1966. Vol. 40, no. 3. P. 197–225.
70. Eighth annual report of the managing committee of the American School of Classical Studies at Athens. 1888-1889. Cambridge: John Wilson and son, 1885. 53 p. URL: [https://www.ascsa.edu.gr/archives/uploads/ASCSA\\_AR\\_08\\_1888-89.pdf](https://www.ascsa.edu.gr/archives/uploads/ASCSA_AR_08_1888-89.pdf) (date of access: 08/05/2025).
71. Elderkin G. W. Tholos and Abaton at Epidauros. *American Journal of Archaeology, Second Series. Journal of the Archaeological Institute of America*. 1911. Vol. XV, no. 2. P. 161–167.

72. Eldridge G. T. Asklepios the Greek God. *Truth Magazine*. 1979. Vol. XXIII, no 6. P. 104–105.
73. Erskine A. Search for a Saviour. Review of Religion in Hellenistic Athens by J. D. Mikalson. *The Classical Review*. 2000. Vol. 50, no. 2. P. 502–504.
74. Estabrooks G. H. Hypnotism. New York: Dutton, 1957. 251 p.
75. Faraone Christopher: Professor in the Department of Classics and the College. *University of Chicago, Department of Classics*. URL: <https://classics.uchicago.edu/people/christopher-faraone> (date of access: 22.02.2025).
76. Farnell L. R. Greek Hero Cults and Ideas of Immortality: The Gifford Lectures Delivered in the University of St. Andrews in the Year 1920. Oxford: Clarendon Press, 1921. 434 p. urn:oclc:record:1045619711 (date of access: 17.02.2025).
77. Farnell L. R. The Cults of the Greek States. Vol. 3. Oxford: Clarendon Press, 1907. 393 p. ark:/13960/t9g504b5w (date of access: 17.02.2025).
78. Fee E., Brown T. M. Making medical history: The Life and Times of Henry E. Sigerist. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997. 387 p.
79. Ferguson W. S. Priests of Asclepios: A New Method of Dating Athenian Archons. *Classical Philology*. 1906. Vol. 1, no. 5. P. 131–173.
80. Ferngren G. B. Early Christianity as a Religion of Healing. *Bulletin of the History of Medicine*. 1992. Vol. 66, no. 1. P. 1–15.
81. Ferngren Gary: [Professor School of History, Philosophy & Religion]. *College of Liberal Arts. CLA Faculty and Staff Directory*. URL: <https://liberalarts.oregonstate.edu/directory/gary-ferngren> (date of access: 26.02.2025).
82. Ferngren, Gary B (urt) 1942- : educational magazines. *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/ferngren-gary-burt-1942> (date of access: 25.02.2025).
83. Fielding Hudson Garrison: Obituary. *JAMA*. 1935. Vol. 104. P. 1540.
84. First, Second and Third Annual Reports of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens. 1881–1884. Cambridge: John Wilson and Son, 1886. 30 p. URL:

<https://ancientworldonline.blogspot.com/2016/10/american-school-of-classical-studies-at.html> (date of access: 18.03.2025).

85. Flannery F. Talitha Qum! An Exploration of the Image of Jesus as Healer-Physician-Savior in the Synoptic Gospels in Relation to the Asclepius Cult. *Coming Back to Life: The Permeability of Past and Present, Mortality and Immortality, Death and Life in the Ancient Mediterranean* / ed.: F. S. Tappenden, C. Daniel-Hughes. Montréal: McGill University Library, 2017. P. 407–434.
86. Flannery Frances: Professor of Religion Department of Philosophy and Religion James Madison University. *James Madison University*. URL: <https://www.jmu.edu/philrel/people/flannery-frances.shtml> (date of access: 25.02.2025).
87. Fleming Rebecca is a Classicist: [She holds the inaugural A. G. Leventis Chair as Professor of Ancient Greek Scientific and Technological Thought at the University of Exeter]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Rebecca\\_Flemming](https://en.wikipedia.org/wiki/Rebecca_Flemming) (date of access: 03.03.2025).
88. Fleure H. J. James George Frazer. 1854–1941. *Obituary Notices of Fellows of the Royal Society*. 1941. Vol. 3, no. 10. P. 896–914. URL: <http://www.jstor.org/stable/769186>. (date of access: 25.02.2025).
89. Foucault M. *The History of Sexuality*. Vol. 1. An Introduction. Harmondsworth: Penguin, 1981. 168 p.
90. Fourteenth Annual Report of the Managing Committee of the American School of Classical Studies at Athens: 1894-95. Cambridge: John Wilson and Son, 1895. 90 p. URL: <https://ancientworldonline.blogspot.com/2016/10/american-school-of-classical-studies-at.html> (date of access: 26.02.2025).
91. Fourth annual report of the managing committee of the American School of Classical Studies at Athens. 1884-1885. Cambridge: John Wilson and son, 1885. 30 p. URL: <https://www.ascsa.edu.gr/annual-reports-old> (date of access: 10.04.2025).
92. Fowler H. N. Archaeological News. *American Journal of Archaeology*. 1899. Vol. 3, no. 3. P. 331–345.

93. Fowler H. N. Archaeological News. *American Journal of Archaeology*. 1901. Vol. 5, no. 1. P. 92–110.
94. Fowler H. N. Archaeological News. *American Journal of Archaeology*. 1905. Vol. 9, no. 3. P. 335–388.
95. Fowler H. N. The Statue of Asklepios at Epidauros. *American Journal of Archaeology*. 1887. Vol. 3, no. 1–2. P. 32–37.
96. Fowler H. N., Stillwell R. Introduction. Topography. Architecture. *Corinth. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*. 1932. Vol. 1. 239 p.
97. Francis R. Walton Papers: collection overview. *American School of Classical Studies at Athens*. URL: <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/francis-r.-walton-papers> (date of access: 25.02.2025).
98. Frank J. MacHovec: american psychologist [Diplomate American Board Psychological Hypnosis, American Board Medical Psychotherapy; licensed clinical psychologist]. URL: [https://prabook.com/web/frank\\_j.machovec/1707824](https://prabook.com/web/frank_j.machovec/1707824) (date of access: 25.02.2025).
99. Frankel F. H. Hypnosis Trance as a coping mechanism. New York: Plenum Medical Book Co., 1976. 185 p.
100. Garofalo M. E., Fee E. Lavinia Dock (1858-1956): picketing, parading, and protesting. *American Journal of Public Health*. 2015. Vol. 105, no. 2. P. 276–277. URL: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.302021> (date of access: 25.02.2025).
101. Garrison F. H. The Greek Cult of the Dead and the Chthonian Deities in Ancient Medicine. *Annals of Medical History*. 1917. Vol. 1, no. 1. P. 35–53.
102. George Hoben Estabrooks, Ph.D., (1895–1973). *American Journal of Clinical Hypnosis*. 1974. Vol. 16, no. 3. P. iii. <https://doi.org/10.1080/00029157.1974.10403669> (date of access: 25.02.2025).
103. Gesler W. M. Therapeutic Landscapes: Theory and a Case Study of Epidauros, Greece. *Environment and Planning D: Society and Space*. 1993.

- Vol. 11, no. 2. P. 171–189. URL: <https://doi.org/10.1068/d110171> (date of access: 17.02.2025).
104. Giannini J. Pilgrimage to the Ancient Healing Sites of Greece: A Journey with Edward Tick. *The San Francisco Jung Institute Library Journal*. 2004. Vol. 23, no. 1. P. 75–91.
  105. Gill C. Ancient Psychotherapy. *Journal of the History of Ideas*. 1985. Vol. 46, no. 3. P. 307–325.
  106. Gill Christopher: philosopher. *Western philosophy*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Christopher\\_Gill\\_\(philosopher\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Christopher_Gill_(philosopher)) (date of access: 22.02.2025).
  107. Gindes B. C. New concepts of hypnosis, as an adjunct to psychotherapy and medicine. New York: Julian, 1951. 262 p.
  108. Girard P. L'Asclépieion d'Athènes d'après de récentes découvertes. Paris: E. Thorin, 1881. 134 p.
  109. Goerke H. (1917–2014) [Medizinhistoriker, Arzt]. *Deutsche Biographie: Indexeintrag*. URL: [https://www.deutsche-biographie.de/sfz055\\_00257\\_1.html#index](https://www.deutsche-biographie.de/sfz055_00257_1.html#index) (date of access: 26.02.2025).
  110. Goldberg H. S. Hippocrates: Father of Medicine. New York; Lincoln; Shanghai: Authors Choice Press, 2006. 124 p.
  111. Goldhill S. The Great Dionysia and Civic Ideology. *Nothing to Do with Dionysos? Athenian Drama in Its Social Context* / ed. by J. J. Winkler and F. I. Zeitlin. Princeton: Princeton University Press, 1990. P. 97–129.
  112. Graf F. Heiligtum und Ritual: Das Beispiel der griechisch-römischen Asklepieia. *Le sanctuaire grec: Entretiens sur l'antiquité grecque* / eds. O. Reverdin, B. Grange. Vandoeuvres ; Geneva, 1992. Vol. 37. P. 159–199.
  113. Gregory, Timothy E. (born c. 1951) [ is an American historian and scholar, specializing in the Byzantine empire and classical archaeology]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Timothy\\_E.\\_Gregory](https://en.wikipedia.org/wiki/Timothy_E._Gregory) (date of access: 26.02.2025).

114. Griffin J. The Social Function of Greek Drama. *Classical Quarterly*. 1998. Vol. 48, no. 1. P. 39–61.
115. Gulick C. B. Harold North Fowler 1859–1955. *American School of Classical Studies at Athens. Seventy-Fifth Annual Report 1955–1956*. Princeton; New Jersey, 1956. P. 16–17.
116. H. J. R. The Healing Gods of Ancient Civilizations. By Walter Addison Jayne, M. D. *Journal of Roman Studies*. 1925. Vol. 15, no. 1. P. 111–112. <https://doi.org/10.2307/295606> (date of access: 25.02.2025).
117. Halpert E. Asclepius: Magic in Transference to Physicians. *The Psychoanalytic Quarterly*. 1994. Vol. 63, no. 4. P. 733–755. URL: <https://doi.org/10.1080/21674086.1994.11927435> (date of access: 17.02.2025).
118. Halpert Eugene (GSM Faculty) died on October 31, 2024: [was a Clinical Professor in the Department of Psychiatry at NYU Medical Center]. *In Memoriam* / Grossman School of Medicine. URL: <https://www.nyu.edu/alumni/news-publications/class-notes/in-memoriam.html#:~:text=Halpert%20was%20a%20Clinical%20Professor,helped%20train%20generations%20of%20psychiatrists> (date of access: 25.02.2025).
119. Harrison J. E. Review: A. Walton on the Cult of Asklepios. *The Classical Review*. 1895. Vol. 9, no. 2. P. 138.
120. Hart G. D. Asclepius: The God of Medicine. London: Royal Society of Medicine Press, 2000. 262 p.
121. Herzog R. Die Wunderheilungen von Epidauros: Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin und der Religion. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1931. 164 p.
122. Herzog R., Schazmann P. Kos: Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen und Forschungen. Bd. 1. Asklepieion: Baubeschreibung und Baugeschichte / Archäologisches Institut des Deutschen Reiches. Berlin: H. Keller, 1932. 78 p.
123. Hofler M. Die volksmedizinische Organotherapie. Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1908. 386 p.

124. Hollinshead M. B. Adyton, Opisthodomos, and the Inner Room of the Greek Temple. *Hesperia: The journal of the American school of classical studies at Athens*. 1999. Vol. 68, no. 2. P. 189-218.
125. Holmes B. Review of Plague and the Athenian Imagination: Drama, History, and the Cult of Asclepius by R. Mitchell-Boyask. *New England Classical Journal*. 2010. Vol. 37, no. 4. P. 288–290.
126. Horstmanshoff Manfred: [Professor Emeritus History of medicine]. *Leiden University*. URL: <https://www.universiteitleiden.nl/en/staffmembers/manfred-horstmanshoff#tab-1> (date of access: 17.02.2025).
127. Hubbe R. O. Decrees from the Precinct of Asklepios at Athens. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 1959. Vol. 28, no. 3. P. 169–201.
128. Humennyi V. “...Prosperae in Armenia res addiderant”: Corbulo, Tacitus and Constructing the Images of Rome’s Early Imperial Campaigns in Armenia. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. Вип. 54. С. 349-365
129. Israelowich I.: Curriculum Vitae: [Department of Classics]. *Tel Aviv University*. URL: <https://english.tau.ac.il/profile/ido0572> (date of access: 04.03.2025).
130. Israelowich I. Patients and Healers in the High Roman Empire. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2015. 191 p.
131. Jayne W. A. The Healing Gods of Ancient Civilizations. New Haven; London; Oxford: Yale University Press, 1925. 569 p.
132. Johnston S. I. Ancient Greek Divination. Chapter 3. The Divine Experience. Malden: Wiley-Blackwell Pub., 2008. P. 76–108.
133. Johnston Sarah Iles (born 25 October 1957) [is an American academic working at Ohio State University, studying and publishing on ancient Greek myths and religion]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Sarah\\_Iles\\_Johnston](https://en.wikipedia.org/wiki/Sarah_Iles_Johnston) (date of access: 04.03.2025).

134. Kachuck A. Review of “Mitchell-Boyask R. *Plague and the Athenian Imagination: Drama, History, and the Cult of Asclepius*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2008. 209 p.” *Bryn Mawr Classical Review*. 2009. 2009.02.10. URL: <https://bmcr.brynmawr.edu/2009/2009.02.10/> (date of access: 04.04.2025).
135. Kapparis K. Review of *Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth Century Greece: Between Craft and Cult* by B. L. Wickkiser. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*. 2009. Vol. 64, no. 4. P. 552–554.
136. Károly Kerényi (19 January 1897 – 14 April 1973): [was a Hungarian scholar in classical philology and one of the founders of modern studies of Greek mythology]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Ker%C3%A9nyi\\_K%C3%A1roly](https://hu.wikipedia.org/wiki/Ker%C3%A9nyi_K%C3%A1roly) (date of access: 27.02.2025).
137. Kavvadias P. *Fouilles d'Épidaure*. Vol. I. Accompagne de dix planches. Athènes: Impr. Vlastos. 1893. 122 p.
138. Kerényi K. *Asklepios: Archetypal Image of the Physician's Existence* / transl. by R. Manheim. New York: Pantheon Books, 1959. 151 p.
139. Kilby E.-L. A Cock to Asclepius. *Journal of Sport History*. 1979. Vol. 6, no. 2. P. 28–36.
140. Kim J. *A Healing God Comes to Rome: Aesculapius and the Effects of the Arrival of His Cult: A Thesis Submitted to the Faculty of Baylor University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Honors Program*. Waco. Baylor University. 2013. URL: [https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/8611/jaehyun\\_kim\\_honorsthesis.pdf?sequence=1](https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/8611/jaehyun_kim_honorsthesis.pdf?sequence=1) (date of access: 22.05.2025).
141. King J., Bonnell V., Burawoy M. In Memoriam. Neil Joseph Smelser (1930-2017) University Professor of Sociology, Emeritus UC Berkeley. *University of California. Academic Senate*. URL: <https://senate.universityofcalifornia.edu/in-memoriam/files/neil-smelser.html> (date of access: 27.02.2025).

142. Kopff E. C. Ferguson, William Scott (1875-1954). *School of Arts and Sciences Database of Classical Scholars*. URL: <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/8687-ferguson-william-scott> (date of access: 27.02.2025).
143. Kotansky R. Incantations and Prayers for Salvation on Inscribed Greek Amulets. *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion* / Ed. by C. A. Faraone, D. Obbink. Oxford: Oxford University Press, 1991. P. 107–137.
144. Kroger W. S. Clinical and experimental hypnosis: In medicine, dentistry, and psychology. 2nd ed. Philadelphia: Lippincott, 1977. 406 p.
145. Kudlien F. In Memoriam Ludwig Edelstein. *Journal of the history of Medicine and Allied Sciences*. 1966. Vol. 21. No. 2. P. 173–178.
146. Lacey D. Caskey Papers: collection overview. Collection Number: GR ASCSA LDC 022. *American School of Classical Studies at Athens*. URL: <https://www.ascsa.edu.gr/index.php/archives/lacey-caskey-papers> (date of access: 24.02.2025).
147. Laios K., Tsoucalas G., Karamanou M., Androutsos G. The Medical-Religious Practice of Votive Offerings and the Representation of a Unique Pathognomonic One Inside the Asclepieion of Corinth. *Journal of Religion and Health*. 2015. Vol. 54, no. 2. P. 449–454. <https://doi.org/10.1007/s10943-013-9811-1> (date of access: 18.02.2025).
148. Laird A. G. The Progress of Classical Philology. *The Classical Journal*. 1906. Vol. 2, no. 2. P. 74–77.
149. Lang M. Cure and Cult in Ancient Corinth. *Hesperia : The journal of the American school of classical studies at Athens*. 1977. Vol. 65, no. 9. P. 1-31.
150. Larrabee S. A. *Hellas Observed, The American Experience of Greece, 1775-1865*. New York: New York University Press, 1957. 357 p.
151. Laval Sidney Morris (3 December 1899 - 16 July 1983). *FamilySearch*. URL: <https://ancestors.familysearch.org/en/KW8C-L2R/laval-sidney-morris-1899-1983> (date of access: 28.02.2025).
152. Lavin T. Professor C. A. Meier: Scientist and Healer of Souls. *Inter-Regional Society of Jungian Analysts*. 2005. P. 1–25.

153. Lenormant François (b. at Paris, 17 January, 1837; d. there, 9 December, 1883). *Catholic Encyclopedia*. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/09151a.htm> (date of access: 28.02.2025).
154. LiDonnici L., Lynn R. The Epidaurian Miracle Inscriptions: Text, Translation and Commentary / Society of Biblical Literature. Atlanta: Scholars Press, 1995. 155 p.
155. LiDonnici, Lynn R. Compositional Background of the Epidaurian 'Iamata'. *The American Journal of Philology*. 1992. Vol. 113, no. 1. P. 25–41. URL: <https://doi.org/10.2307/295123> (date of access: 18.02.2025).
156. Lloyd G. E. R. Magic, Reason and Experience: Studies in the Origin and Development of Greek Science. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. 335 p.
157. Lloyd G. E. R. William Keith Chambers Guthrie, 1906–1981. *Proceedings of the British Academy*. 1982. Vol. 68. P. 561–577.
158. Lloyd-Jones H. Eric Robertson Dodds. *Gnomon*. 1980. Vol. 52, no. 1. P. 78–83. URL: <http://www.jstor.org/stable/27687441> (date of access: 26.02.2025).
159. Lowry A. E. Sexual Healing: Gender and Sexuality in the Healing Cult of Asklepios. *Honors Projects*. 2010. 4. 52 p. URL: [https://digitalcommons.iwu.edu/grs\\_honproj/4/](https://digitalcommons.iwu.edu/grs_honproj/4/) (date of access: 20.02.2025).
160. Lucio Mariani. *Rete dei Musei Universitari Italiani*. URL: <https://of.unimore.it/retemusei/www.retemuseiuniversitari.unimore.it/site/en/home/stories/lucio-mariani.html> (date of access: 14.05.2025).
161. Luck G. Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds: a collection of ancient texts. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1985. 395 p.
162. Lynn R. LiDonnici, PhD [Associate Professor Emeritus of Religion]. *Vassar College, Faculty Emeriti*. URL: <https://www.vassar.edu/faculty/emeriti/lylidonnici> (date of access: 28.02.2025).

163. Lytovchenko S. D. Greater Armenia – the disappeared empire? *Revista Notas Históricas y Geográficas*. 2023. Num. 31. P. 25-36.
164. Machovec F. J. The Cult of Asklepios. *The American Journal of Clinical Hypnosis*. 1979. Vol. 22, no. 2. P. 85–90.
165. Macksey R. A. In memoriam: Georg Hans Bhawani Luck. *The American Journal of Philology*. 2013 Vol. 134, no. 2. P. v–x. URL: <http://www.jstor.org/stable/24560480>. (date of access: 04.04.2025).
166. Mariani L. Cretan Expedition VII. Statue of an Asclepiad from Gortyna. *Hesperia: The journal of the American school of classical studies at Athens*. 1897. Vol. 50, no. 11. P. 540–580.
167. Marketos S. (Greek: Σπύρος Μαρκέτος; April 15, 1931 – February 29, 2012) [was a Greek physician, professor of medicine, writer and politician]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Spyros\\_Marketos](https://en.wikipedia.org/wiki/Spyros_Marketos) (date of access: 28.02.2025).
168. Marketos S. G. The Parallels between Asclepian and Hippocratic Medicine on the Island of Kos. *American Journal of Nephrology*. 1997. Vol. 17, no. 3-4. P. 205–208. URL: <https://doi.org/10.1159/000169102> (date of access: 18.02.2025).
169. Martens B. The Statuary of Asklepios from the Athenian Agora. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 2018. Vol. 87, no 3. P. 545–610.
170. Martin L. H. Hellenistic Religions: An Introduction. New York: Oxford University Press, 1988. 170 p.
171. Martin P. Nilsson: In Memoriam. *The Harvard Theological Review*. 1967. Vol. 60, no. 4. P. 373.
172. Marx-Wolf H. Review of “Wickkiser B. L. Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth-century Greece: Between Craft and Cult. Baltimore: The John’s Hopkins University Press, 2008. 178 p.” *Bryn Mawr Classical Review*. 2010. No. 2010.01.44. URL: <https://bmcr.brynmawr.edu/2010/2010.01.44> (date of access: 28.02.2025).

173. McAuliffe J. Legendary Professor of Greek Mabel Lang Dies at 92. *Bryn Mawr College News*. Posted July 23, 2010 URL: <https://web.archive.org/web/20100809163337/http://news.brynmawr.edu/?p=5939> (date of access: 20.03.2025).
174. McIntyre M. E. Review of *Plague and the Athenian Imagination: Drama, History, and the Cult of Asclepius* by R. Mitchell-Boyask. *Past Imperfect*. 2009. Vol. 15. P. 442–449.
175. Meier C. A. *Ancient Incubation and Modern Psychotherapy*. Evanston: Northwestern University Press, 1967. 152 p.
176. Melfi M. Milena Melfi: [Curator of the Cast Gallery and Lecturer in Classical Archaeology]. *Ashmolean Museum*. URL: <https://www.ashmolean.org/people/milena-melfi> (date of access: 04.04.2025).
177. Melfi M. Religion and Society in Early Roman Corinth: A Forgotten Coin Hoard and the Sanctuary of Asklepios. *Hesperia. The journal of the American school of classical studies at Athens*. 2014. Vol. 83, no. 4. P. 747–776.
178. Meritt L. *History of the American School of Classical Studies at Athens, 1939–1980*. New Jersey: Princeton, 1984. 411 p.
179. Merriam Au. Aesculapia as Revealed by Inscriptions. *Gaillard's Medical Journal*. 1885. Vol. XL, no. 5. P. 356–374.
180. Merriam Au. Notes on Classical Archaeology. *American Antiquarian and Oriental Journal*. 1885. Vol. 7, no. 1. P. 56–59.
181. Merriam Au. Notes on Classical Archaeology. *American Antiquarian and Oriental Journal*. 1885. Vol. 7, no. 3. P. 183–187.
182. Merriam Au. The Treatment of Patients in the Temples of Aesculapius. *Boston Medical and Surgical Journal*. 1885. Vol. CXII, no. 13. P. 304–305.
183. Mikalson J. D. *Religion in Hellenistic Athens*. Berkeley: University of California Press, 1998. 364 p.
184. Mikalson J. Religion and the Plague in Athens, 431–423 B. C. *Greek, Roman, and Byzantine Monographs*. 1984. No. 10. P. 217–227.

185. Mikalson Jon: [Professor Emeritus of Classics]. *University of Virginia. The College and Graduate School of Arts*. URL: <https://classics.as.virginia.edu/jon-mikalson> (date of access: 04.03.2025).
186. Miller D. L. Introduction to Collective Behavior and Collective Action. 2nd ed. Prospect Heights: Waveland Press, 2000. 504 p.
187. Mitchell-Boyask R. Plague and the Athenian Imagination: Drama, History, and the Cult of Asclepius. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 209 p.
188. Mitchell-Boyask R. Plague and Theatre in Ancient Athens. *The Lancet*. 2009. Vol. 373, no. 9661. P. 374–375. URL: [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(09\)60123-9](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(09)60123-9) (date of access: 18.02.2025).
189. Mitchell-Boyask Robin: [Professor and Department Chair, College of Liberal Arts Greek and Roman Classics]. *Temple University, College of Liberal Arts*. URL: <https://liberalarts.temple.edu/academics/faculty/mitchell-boyask-robin> (date of access: 28.02.2025).
190. Morris L. S. Hospitals and Land: The Value of Good Landscape for the Convalescent. *Landscape Architecture Magazine*. 1946. Vol. 37, No. 1. P. 6–11.
191. Mylonopoulos I. Better Late Than Never! Asclepios' Arrival(s) in Athens. *Kernos*. 2023. No 36. P. 23-29. URL: <https://journals.openedition.org/kernos/4552?lang=en> (date of access: 09.05.2025).
192. Mylonopoulos I. Incubation. *The Encyclopedia of Ancient History*. 2012 URL: <https://doi.org/10.1002/9781444338386.wbeah17213> (date of access: 20.02.2025).
193. Mylonopoulos Ioannis: [Associate Professor of Classical art and Archaeology]. *Columbia University Department of Classics*. URL: <https://classics.columbia.edu/ioannis-mylonopoulos> (date of access: 04.03.2025).

194. Neuberger M. History of Medicine. In 2 Vol. / transl. into English by E. Playfair. London: Henre Frowde, 1910. 404 p. urn:oclc:record:720330751 (date of access: 20.02.2025).
195. Nilsson M. P. A History of Greek Religion. 2d ed. Oxford: Clarendon Press, 1952. 316 p.
196. Nilsson M. P. Arthur Darby Nock. *Gnomon*. 1963. Bd. 35. P. 318–320.
197. Nilsson M. P. Greek Popular Religion. New York: Columbia University Press, 1940. 166 p.
198. Nilsson M. P. Pagan Service in Late Antiquity. *HThR*. 1945. Vol. 38. P. 63–69.
199. Nilsson M. P. Review of Asclepius by E. Edelstein and L. Edelstein. *The American Journal of Philology*. 1947. Vol. 68, no. 2. P. 215–219.
200. Nock A. D. Review of Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies by E. Edelstein and L. Edelstein. *Classical Philology*. 1950. Vol. 45, no. 1. P. 45–50.
201. Norman N. T. Asklepios and Hygieia and the Cult Statue at Tegea. *American Journal of Archaeology*. 1986. Vol. 90, No. 4. P. 425–430.
202. Nutton V. (born 21 Dec. 1943): [Professor of the History of Medicine, University College London, 1993–2009, now Emeritus]. *Who's who & who was who 2025*. Oxford University Press. Published online: 01 December 2008. URL: <https://doi.org/10.1093/ww/9780199540884.013.U247354> (date of access: 04.04.2025).
203. Nutton V. Ancient Medicine. London; New York: Routledge, 2004. 486 p.
204. Nutton V. Murders and Miracles: Lay Attitudes towards Medicine in Classical Antiquity. *Patients and Practitioners: Lay Perceptions of Medicine in Pre-Industrial Society* / ed. Roy Porter. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. P. 45–51.
205. Nutton V. Owsei Temkin 1902–2002. *Medical History*. 2003. Vol. 47, no. 1. P. 100–103.

206. Okay E. S. Healing in Motion: The Influence of Locotherapy on the Architecture of the Pergamene Asklepieion in the Second Century CE: A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Architecture by Los Angeles: University of California. 2016. URL: <https://escholarship.org/uc/item/8sp373gm> (date of access: 20.02.2025).
207. Okay Ece: [Université De Pau Et Des Pays De L'adour, Affiliate Researcher University of California, Los Angeles, Architecture and Urban Design, Graduate Student]. *Academia.edu*. URL: <https://univ-pau.academia.edu/EceOkay> (date of access: 04.03.2025). <https://univ-pau.academia.edu/EceOkay/CurriculumVitae>
208. Oliver J. H. The Sarapion Monument and the Paean of Sophocles. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 1936. Vol. 5, no. 1. P. 91–122.
209. Palagia O., Clinton K. A. A Decree from the Athenian Asklepieion. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 1985. Vol. 54. no. 2. P. 137-139.
210. Palagia Olga (Born 1 October 1949) [is Professor of Classical Archaeology at the National and Kapodistrian University of Athens and is a leading expert on ancient Greek sculpture]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Olga\\_Palagia](https://en.wikipedia.org/wiki/Olga_Palagia) (date of access: 28.02.2025).
211. Parker R. Athenian Religion: A History. Oxford: Clarendon Press, 1996. 370 p.
212. Parker R. Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion. Oxford: Clarendon Press, 1983. 413 p.
213. Parker R. What are Sacred Laws? *The Law and the Courts in Ancient Greece* / ed. by E. M. Harris, L. Rubenstein. London: Duckworth, 2004. P. 57–70.

214. Percy L. T. Theme, Dream, and Narrative: Reading the Sacred Tales of Aelius Aristides. *Transactions of the American Philological Association*. 1988. Vol. 118. P. 377–391.
215. Perlstadt H.: [Professor Emerita Michigan State University East Lansing, United States]. *Frontiers In and Loop. The Open Science Research Network*. URL: <https://loop.frontiersin.org/people/2599839/bio> (date of access: 28.02.2025).
216. Perlstadt H. The Plague of Athens and the Cult of Asclepius. *Sociology and Anthropology*. 2016. Vol. 4, no. 12. P. 1048– 1053. URL: <https://doi.org/10.13189/sa.2016.041203> (date of access: 20.02.2025).
217. Petrakos V. Ιωάννης Κ. Παπαδημητρίου. Έπαινος Ιωάννου Κ. Παπαδημητρίου. *Library of the Archaeological Society of Athens*. 1997. Vol. 168. Athens: Archaeological Society of Athens. P. 9–51.
218. Petrechko O., Bila S. A New Research on Animal Sacrifice in the Graeco-Roman World. Review of ‘Animal Sacrifice in the Roman Empire (31 BCE-395 CE): Power, Communication, and Cultural Transformation’ by J. B. Rives. *East European Historical Bulletin*. 2024. No. 32. P. 184–188.
219. Petridou G. Healing Shrines. A Companion to Science, Technology, and Medicine in Ancient Greece and Rome / ed. by A. Touwaide. Malden: Wiley-Blackwell, 2016. 1120 p.
220. Petridou Georgia [BA(Hons), MPhil, PhD]. *University of Liverpool*. URL: <https://www.liverpool.ac.uk/people/georgia-petridou> (date of access: 25.02.2025).
221. Petridou G. Aelius Aristides as Informed Patient and Physician. *Homo Patiens: Approaches to the Patient in the Ancient World*. Leiden: Brill, 2015. P. 451-471.
222. Petsalis-Diomidis A. Truly Beyond Wonders: Aelius Aristides and the Cult of Asklepios. Oxford: Oxford University Press, 2010. 231 p. (Oxford Studies in Ancient Culture and Representation).

223. Petsalis-Diomidis, Dr. Alexia: [Director of Teaching Senior Lecturer]. URL: <https://www.st-andrews.ac.uk/classics/people/aipd/> (date of access: 28.02.2025).
224. Pfaff C. A.: Curriculum Vitae. *Florida State University, Department of Classics*. URL: <https://classics.fsu.edu/sites/g/files/upcbnu916/files/2019-11/pfaffcv2019.pdf> (date of access: 28.02.2025).
225. Pfaff Ch. A. Late Antique Symbols and Numerals on Altars in the Asklepieion at Epidauros. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 2018. Vol. 87, no. 2. P. 387–428.
226. Philips E. D. Greek Medicine. London: Thames and Hudson, 1973. 240 p.
227. Pirenne-Delforge V. Review of Religion in Hellenistic Athens by J. D. Mikalson. *Kernos: Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique*. 2000. No. 13. P. 284–286. URL: <http://journals.openedition.org/kernos/1322> (date of access: 28.02.2025).
228. Posokhov S. Crossing the Rubicon in archival sciences. Redefining the scope of state archivists in the 21st century Poland (with Ukrainian reflection). *Historia i Swiat*. 2022. No. 11. P. 291-309.
229. Poultney J. W. Oliver, James Henry (26 April 1905 – 3 April 1981) [was an American ancient historian and epigrapher, especially notable for his work on Ancient Athens]. *Database of Classical Scholars*. <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/8986-oliver-james-henry> (date of access: 28.02.2025).
230. Pow S., Stahnisch F. W. Ludwig Edelstein (1902–1965): a German historian of medicine in North American exile and the emergence of the modern Hippocratic Oath. *Journal of Medical Biography*. 2016. Vol. 24, no. 4. P. 527–537.
231. R. C.B. Dr. Panagiotis Kavvadias. *The Antiquaries Journal*. 1929. Vol. 9, no. 1. P. 46–47.
232. Reinach S. Panagiotis Cavvadias. *Revue Archéologique, Cinquième Série*. 1928. Vol. 28 (Juillet-Décembre). P. 128–130.

233. Reinhold M. *Classica Americana. The Greek and Roman Heritage in the United States*. Detroit: Wayne State University Press, 1984. 370 p.
234. Reinhold M. Merriam, Augustus Chapman (1843-1895): [A.B. Columbia Coll., 1866; Ph.D. (hon.), 1879]. *Database of Classical Scholars*. URL: <https://dbcs.rutgers.edu/all-scholars/8931-merriam-augustus-chapman> (date of access: 28.02.2025).
235. Renberg G. L. Prosopographical Problems Associated with the Establishment of Asklepios's Cult at Pergamon. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 2017. Vol. 201. P. 155–159.
236. Renberg G. L. Public and Private Places of Worship in the Cult of Asclepius at Rome. *Memoirs of the American Academy in Rome*. 2007. Vol. 51-52. P. 87–172.
237. Renberg Gil Haviv: [Affiliation Historical Studies]. *Institute for Advanced Study*. URL: <https://www.ias.edu/scholars/gil-haviv-renberg> (date of access: 26.02.2025).
238. Ridgway B. S. The Two Reliefs from Epidauros. *American Journal of Archaeology*. 1966. Vol. 70, no. 3. P. 217–222.
239. Riethmüller J. W. *Asklepios: Heiligtümer und Kulte*. Heidelberg: Studien zu Antiken Heiligtümer, 2005. 2 vol.
240. Risse G. B. *Asclepius at Epidauros: The Divine Power of Healing*: Lecture delivered 13 May 2008, updated 10 March 2015. URL: [https://www.researchgate.net/publication/273440826\\_Asclepius\\_at\\_Epidauros\\_The\\_Divine\\_Power\\_of\\_Healing](https://www.researchgate.net/publication/273440826_Asclepius_at_Epidauros_The_Divine_Power_of_Healing) (date of access: 20.02.2025).
241. Risse Guenter B., M. D., PhD (born 28 April 1932) [is an American medical historian]. *Personal Website*. URL: <https://www.gbrisse.com/about> (date of access: 25.02.2025).
242. Robert F. L'édifice E d'Épidaure et la topographie du Hiéron d'Asclépios. *Bulletin de correspondance hellénique*. 1933. Vol. 57. P. 380–393.
243. Robinson A. M. The Cult of Asklepius and the Theatre. *American Journal of Archaeology*. 1978. Vol. 82, no. 4. P. 530-542.

244. Roebuck C. Corinth. Volume XIV. The Asklepieion and Lerna. Princeton; New Jersey: American School of Classical Studies at Athens, 1951. 182 p.
245. Rohde E. Psyche: Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. 3. Aufl. Tübingen; Leipzig: J. C. B. Mohr, 1903. 2 vol.
246. Rohde Erwin (9 October 1845 – 11 January 1898): [was one of the great German classical scholars of the 19th century]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Erwin\\_Rohde](https://en.wikipedia.org/wiki/Erwin_Rohde) (date of access: 28.02.2025).
247. Rose H. J. Review of Asklepios: Archetypal Image of the Physician's Existence by C. Kerényi. *The Classical Review*. 1961. Vol. 11, no. 2. P. 175–176.
248. Rütten T. Ludwig Edelstein at the Crossroads of 1933. On the Inseparability of Life, Work, and Their Reverberations. *Early Science and Medicine*. 2006. Vol. 11. No. 1. P. 50–99.
249. Rüttimann B. Asclepius and Jesus: the form, character and status of the Asclepius cult in the second century C.E. and its influence on early Christianity. Thesis Ph.D. Dissertation / the faculty of Harvard divinity school. Cambridge, 1986, 247 p.
250. Ryneerson N. Constructing and Deconstructing the Body in the Cult of Asklepios. 2003. *Semantic Scholar*. URL: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:4529658> (date of access: 22.02.2025).
251. Ryneerson Nicholas: [PhD Professor (Associate) at Brooklyn College United States]. *ResearchGate*. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Nicholas-Ryneerson> (date of access: 28.02.2025).
252. Savel R. H., Munro C. L. From Asclepius to Hippocrates: The Art and Science of Healing. *American Journal of Critical Care*. 2014. Vol. 23, no. 6. P. 437–439. <https://doi.org/10.4037/ajcc2014993> (date of access: 20.02.2025).
253. Saxon W. Robert O. Schlaifer, 79, Managerial Economist. *The New York Times*. 1994. P. 24.

254. Schlaifer R. Notes on Athenian Public Cults. *Harvard Studies in Classical Philology*. 1940. Vol. 51. P. 233–260. URL: <https://doi.org/10.2307/310929> (date of access: 20.02.2025).
255. Schouten J. The Rod and Serpent of Asklepios. Amsterdam: Elsevier, 1967. 260 p.
256. Schullian J. N. "Edelstein," Emma J. and Ludwig Edelstein: Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies. *Classical Weekly*. 1947. No 41. P. 28-30.
257. Schultz P., Wickkiser B. L. Communicating with the Gods in Ancient Greece. *The International Journal of Technology, Knowledge and Society*. 2010. Vol. 6, no. 6. P. 145–162.
258. Scott C. Gender in the Temple. Women's Ailments in the Epidaurian Miracle Cures. *Classical Antiquity*. 2018. No 37. P. 321-350.
259. Scott C. Physician Authority, Patient Agency, and the Divine in Ancient Greek Medicine. *TAPA*. 2023. Vol. 153. Iss 1. P. 175-211.
260. Semenenko E.V. The Cult of Hygieia in the Poleis of Northern and Western Black Sea Regions in I – IV Centuries A. D. *Історичні, економічні, соціально-філософські та освітні аспекти розвитку охорони здоров'я: матеріали міжнар. наук. інтернет-конф., присвяченої 75-річчю кафедри суспільних наук ХНМУ, 4 – 11 листопада 2013 р. Харків, 2013. С. 133–136.*
261. Semenenko O. V. An Insight into the Study of the Cult of Asclepius in American Historiography (Late 19<sup>th</sup> cent. – early 20<sup>th</sup> cent.). «Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century. CLIL in action». Матеріали X Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. (Україна, Харків, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 12 бер. 2021). С. 157–164.
262. Semenenko O. V. The Cult of Asclepius in Moesia and Thracia in 1st – 3rd cent. A.D. *Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. з міжнародною участю 24 жовтня 2018 р. Харків, 2018. – С. 35–36.*

263. Semeria A. Per un censimento degli "Asklepieia" della Grecia continentale e delle isole. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie III*. 1986. Vol. 16, no. 4. P. 931–958.
264. Senseney J. R. Idea and Visuality in Hellenistic Architecture: A Geometric Analysis of Temple A of the Asklepieion at Kos. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 2007. Vol. 76, no. 3. P. 555–595.
265. Senseney John R.: Curriculum Vitae: [is Associate Professor of Ancient History at the University of Arizona]. *University of Arizona, Department of History*. URL: <https://history.arizona.edu/sites/history.arizona.edu/files/Senseney%20CV.pdf> (date of access: 04.03.2025).
266. Shevchenko T. Greek Religion in Tauric Chersonesos. Oxford: Archaeopress Archaeology, 2023. 213 p.
267. Sigerist H. E. A History of Medicine. Vol. II. Early Greek, Hindu, and Persian Medicine. New York: Oxford University Press, 1961. 352 p.
268. Simboli C. R. Disease-Spirits and Divine Cures among the Greeks and Romans: Dissertation. New York Columbia University, 1921. 83 p.
269. Smelser N. J. Theory of Collective Behavior. New York: The Free Press of Glencoe, 1962. 436 p.
270. Smith C. J. Residential neighborhoods as humane environments. *Environment and Planning A*. 1976. Vol. 8. P. 311–326.
271. Smith Christopher J.: Professor Emeritus Department of Geography, Planning, and Sustainability. *University at Albany*. URL: <https://www.albany.edu/geographyp lanning/faculty/christopher-j-smith> (date of access: 22.02.2025).
272. Spanos Nicholas (1942 - June 6, 1994): [was professor of psychology and director of the Laboratory for Experimental Hypnosis at Carleton University]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas\\_Spanos](https://en.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Spanos) (date of access: 04.03.2025).

273. Stam H.: [Professor Emeritus, Faculty of Arts, Department of Psychology]. *University of Calgary*. URL: <https://profiles.ucalgary.ca/henderikus-stam> (date of access: 27.02.2025).
274. Stam H. J., Spanos N. P. The Asclepian Dream Healings and Hypnosis: A Critique. *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*. 1982. Vol. 30, no. 1. P. 9–22.
275. Stam Henderikus J. [University of Calgary, Canada]. *Sage*. URL: <https://us.sagepub.com/en-us/nam/author/henderikus-j-stam> (date of access: 04.03.2025).
276. Stannard J. Eloge. Ludwig Edelstein (1902–1965). *Isis*. 1966. Vol. 57. No. 3. P. 379–384.
277. Steger F. *Asclepius: Cult and Medicine*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2018. 170 p.
278. Stewenson L.G. Ludwig Edelstein. A Personal Recoilection. *Journal of the history of Medicine and Allied Sciences*. 1966. Vol. 21. No. 2., P. 181–183.
279. Tarn W. W. *Hellenistic Civilization*. 2nd ed. London: Edward Arnold & Co., 1930. 334 p.
280. Temkin O. Greek Medicine as Science and Craft. *Isis*. 1953. Vol. 44, no. 3. P. 213–225.
281. Temkin O. In Memory of Ludwig Edelstein. *Bulletin of the History of Medicine*. 1966. Vol 40. No 1. P. 1-13.
282. Thumiger C. Patient Function and Physician Function in the Hippocratic Cases. *Studies in Ancient Medicine*. 2016. Vol. 45. P. 107–137.
283. Trimmis K. P. The Forgotten Pioneer: Valerios Stais and his Research in Kythera, Antikythera and Thessaly. *Bulletin of the History of Archaeology*. 2016. Vol. 26, no. 1. P. 1–6. URL: <http://dx.doi.org/10.5334/bha-558> (date of access: 10.02.2025).
284. Tsoucalas C. *The Greek Tragedy*. Baltimore: Penguin Books Inc., 1969. 208 p.

285. Tsoucalas G., Karamanou M., Laios K., Sgantzios M., Androutsos G. The Forgotten Asclepieion of Peparithos and the Islander Worshipers of the Snake God. *Journal of religion and health*. 2016. Vol. 55, no. 1. P. 43–49. URL: <https://doi.org/10.1007/s10943-014-9873-8> (date of access: 20.02.2025).
286. Turfa J. M. Jean MacIntosh Turfa. (born 1947 in Philadelphia, Pennsylvania) [is an American archaeologist and authority on the Etruscan civilization]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Jean\\_MacIntosh\\_Turfa](https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_MacIntosh_Turfa) (date of access: 28.02.2025).
287. Van der Ploeg G. Sacred Laws in the Cult of Asclepius. *Rosetta*. 2013. Vol. 14. P. 71–87.
288. Vernant J.-P., Vidal-Naquet P. Myth and Tragedy in Ancient Greece. 2 vol. – New York: Zone Books, 1988. 527 p.
289. Vogeikoff-Brogan N. Where There's Smoke There's Fire: De Waele's Story. *From the Archivist's Notebook. Essays Inspired by Archival Research in Athens Greece* URL: <https://nataliavogeikoff.com/2021/02/07/where-theres-smoke-theres-fire-de-waeles-story/> (date of access: 27.02.2025).
290. Waele F. J. The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth. *American Journal of Archaeology*. 1933. Vol. 37, no. 3. P. 417-451.
291. Walton A. The Cult of Asklepios. Boston: Ginn & Company, 1894. 136 p. ARK:/13960/s24nn3mcgnftesseract 5.3.0-3-g9920 (date of access: 20.02.2025).
292. Walton Alice (1865–1954): [was an American classicist and archaeologist and Professor Emerita of Latin at Wellesley College]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Alice\\_Walton\\_\(classicist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Alice_Walton_(classicist)) (date of access: 20.03.2025).
293. Walton F. R. A Problem in the Ichneutae of Sophocles. *Harvard Studies in Classical Philology*. 1935. Vol. 46. P. 167–189.
294. Webb P., Wright J. In Memory of Bruni Ridgway: October 28, 2024. *Bryn Mawr College*. <https://www.brynmawr.edu/news/memory-bruni-ridgway> (date of access: 28.02.2025).

295. Whitehead C. C. On the Asclepian Spirit and the Future of Psychoanalysis. *Journal of The American Academy of Psychoanalysis*. 2002. Vol. 30, no. 1. P. 53–69.
296. Whitehead Clay C.: Obituary (December 12, 1942 - December 13, 2018). *Walker's Funeral Service*. URL: <https://walkersfuneralservice.com/tribute/details/1949/Clay-Whitehead/obituary.html> (date of access: 04.03.2025).
297. Wickkiser B. Chronicles of Chronic Cases and Tools of the Trade at Asklepieia. *Archiv für Religionsgeschichte*. 2006. Vol. 8, no. 1. 2006. P. 25-40. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110233834.25> (date of access: 20.02.2025).
298. Wickkiser B. L. Asklepios, Medicine, and the Politics of Healing in Fifth-Century Greece: Between Craft and Cult. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008. 178 p.
299. Wickkiser B. L. The appeal of Asklepios and the politics of healing in the Greco-Roman world. Thesis Ph.D. / the University of Texas at Austin. Cambridge, 2003, 348 p. URL: <https://repositories.lib.utexas.edu/server/api/core/bitstreams/6002f012-14a0-425c-abf4-b1512c2cff5d/content> (date of access: 07/05/2025).
300. Wickkiser Bronwen L.: Professor of Classics: Curriculum Vitae. *Wabash College*. URL: <https://www.wabash.edu/academics/profiles/classics/wickkisb/> (date of access: 24.02.2025).
301. Wilamowitz-Moellendorff U. von. Isyllos von Epidauros. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1886. 201 p.
302. Winkler J. The Constraints of Desire: The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece. New York: Routledge, 1990. 269 p.
303. Winkler John J. (11 August 1943 in St. Louis – 26 April 1990 in Stanford, California) [was an American philologist and Benedictine monk]. *Wikipedia. The Free Encyclopedia*. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/John\\_J.\\_Winkler](https://en.wikipedia.org/wiki/John_J._Winkler) (date of access: 27.02.2025).

304. Wörrle M. Di Lex Sacra von der Hallenstrasse (Inv. 1965, 20) *Altertümer von Pergamon Bd. VIII.3 Dei Inschriften des Asklepieions* / ed. Ch. Habicht. Berlin, 1969. P. 182–183.
305. Галушко К. Ю. Дюркгейм (Durkheim) Еміль. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2: Г-Д. С. 508.
306. Гуменний В. Л. Вірменія та Месопотамія в римській східній політиці та ідеології доби Антонінів: проблеми термінології латиномовної традиції. *Східний світ*. 2022. № 3 (116). С. 5–15.
307. Гуменний В. Л. “Reges Iudaici”: Правителі-юдеї та конструювання образів римо-парфянського прикордоння у творах Йосифа Флавія. *Східний світ*. 2021. № 3 (112). С. 15–26.
308. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Київ: Ніка-Центр, 2012. 263 с.
309. Історіографічний словник / редкол.: С. І. Посохов (голова) [та ін.]; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. 320 с.
310. Кадеєв В. И. О медицине в Херсонесе Таврическом. *Древности*. 1994. С. 63–69.
311. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. ХІХ ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 169–193.
312. Литовченко С. Д. Кілікійське намісництво Цицерона: зовнішньополітичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2021. Вип. 60. С. 72–85. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/20878/19590>.
313. Литовченко С. Д. «Царські роки» Тиграна II Великого. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2024. Вип. 65. С. 10–35. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/24416/22058>.

314. Пономаренко Л. В. Алківіад як представник нової генерації політичних еліт Стародавньої Греції. *Літопис Волині*. 2023. № 28. С. 226-230. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/434/370>
315. Пономаренко Л. Марк Туллій Цицерон про корупцію у римському суспільстві. *Історія & Археологія*. 2025. Вип. 1. С. 238-245. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/history/issue/view/72/71>
316. Пономаренко Л. В. «Політика» Аристотеля як джерело дослідження кризи грецького полісу. *Літопис Волині*. 2024. № 30. С. 153-158. URL: <http://www.litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/524/455>.
317. Посохов С. Про реалізацію археографічного проєкту «Харківський університет (1941–1945 років) у спогадах його викладачів та вихованців». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Історія*. 2024. Вип. 66. С. 247–256. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/25246/22603>.
318. Посохов С. І. Колективний портрет польських студентів Харківського університету XIX – початку XX ст. у вимірі історії та історіографії. *Українська біографістика*. 2024. Вип. 25. С. 248–282.
319. Пуховець Д. Вияв християнської моралі у «Психомахії» Пруденція. *Старожитності Лукомор'я*. 2024. № 4. С. 5-19.
320. Пуховець Д. «Місопогон» як приклад самопрезентації імператора Юліана. *Емінак: науковий щоквартальник*. 2021. № 4(36). С. 109-122.
321. Пуховець Д. Функціонування Cursus Publicus в IV ст. – на початку V ст. за даними «Кодексу Феодосія». *Старожитності Лукомор'я*. 2023. № 5. С. 16-30.
322. Ручинская О. А., Семененко Е. В. Храмовая медицина в античных городах Западного Причерноморья в I – III вв. К постановке вопроса. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2012. Вип. 45. С. 158–161. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/20/11>

323. Семененко Е. В. Женские здравеносные божества в городах Северного и Западного Понта в I – III вв. н. э. *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. 19–20 квітня 2011 р. Харків, 2011.* С. 158–161.
324. Семененко О.В. «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел» Е. та Л. Едельштейнів – перша фундаментальна праця з дослідження культу Асклепія». *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2021. Чис. 25. С. 104-108. URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/274/222>
325. Семененко О. Зміна парадигми в дослідженні культу Асклепія в історіографії США останньої чверті XIX ст. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2023. Вип. 60. Т. 4. – С. 11-17. URL: [https://www.aphn-journal.in.ua/archive/60\\_2023/part\\_4/2.pdf](https://www.aphn-journal.in.ua/archive/60_2023/part_4/2.pdf)
326. Семененко О. В. Культ Асклепія у західноєвропейській та північноамериканській історичній науці. *Zaporizhzhya Historical Review.* 2020. Вип. 2(54). С. 130–136. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/937/881>
327. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. Київ: «К.І.С.», 2012. 400 с.
328. Шепко Л. Г. Образы богов-врачевателей в художественной культуре древнегреческих городов Северного Причерноморья. *Медицина в художніх образах.* 2004. С. 380–391.

## ДОДАТОК А

### СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Публікації у виданнях, включених до переліку фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»:**

1. Семененко О.В. Культ Асклепія у західноєвропейській та північноамериканській історичній науці. *Zaporizhzhya Historical Review*. 2020. Вип. 2(54). С. 130–136.  
URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/937/881>  
DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2020-2-54-45>  
**Ключові слова:** медицина, історіографія, Асклепій, культ.
2. Семененко О.В. «Асклепій: збірка та інтерпретація джерел» Е. та Л. Едельштейнів – перша фундаментальна праця з дослідження культу Асклепія». *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2021. Чис. 25. С. 104-108.  
URL: <http://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/274/222>  
DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.17>  
**Ключові слова:** історіографія, Л. Едельштейн, антична медицина, Асклепій.
3. Семененко О. Зміна парадигми в дослідженні культу Асклепія в історіографії США останньої чверті XIX ст. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 60. Т. 4. – С. 11-17.  
URL: [https://www.apfn-journal.in.ua/archive/60\\_2023/part\\_4/2.pdf](https://www.apfn-journal.in.ua/archive/60_2023/part_4/2.pdf)  
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-2>  
**Ключові слова:** Асклепій, історіографія, США, антична медицина.

**Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:**

1. Ручинская О.А., Семененко Е.В. Храмовая медицина в античных городах Западного Причерноморья в I – III вв. К постановке вопроса. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2012. Вип. 45. С. 158–161.
2. Семененко Е.В. Женские здравеносные божества в городах Северного и Западного Понта в I – III вв. н.э. *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. 19–20 квітня 2011 р. Харків, 2011*. С. 158–161.
3. Semenenko E.V. The Cult of Hygieia in the Poleis of Northern and Western Black Sea Regions in I – IV Centuries A. D. *Історичні, економічні, соціально-філософські та освітні аспекти розвитку охорони здоров'я: матеріали міжнар. наук. інтернет-конф., присвяченої 75-річчю кафедри суспільних наук ХНМУ, 4 – 11 листопада 2013 р. Харків, 2013*. С. 133–136.
4. Semenenko O.V. The Cult of Asclepius in Moesia and Thracia in 1st – 3rd cent. A.D. *Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. з міжнародною участю 24 жовтня 2018 р. Харків, 2018*. – С. 35–36.
5. Semenenko O.V. An Insight into the Study of the Cult of Asclepius in American Historiography (Late 19<sup>th</sup> cent. – early 20<sup>th</sup> cent.). *«Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields of Knowledge in the 21st Century. CLIL in action»*. Матеріали X Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. (Україна, Харків, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 12 бер. 2021). С. 157–164.

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ  
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 15:40:40 27.05.2025

Назва файлу з підписом: Semenenko\_dysertatsiya.pdf  
Розмір файлу з підписом: 1.8 МБ

Перевірені файли:  
Назва файлу без підпису: Semenenko\_dysertatsiya.pdf  
Розмір файлу без підпису: 1.8 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Семененко Олена Володимирівна  
П.І.Б.: Семененко Олена Володимирівна  
Країна: Україна  
РНОКПП: 3214104485

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 15:40:33 27.05.2025

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг  
Серійний номер: 382367105294AF9704000000B8A85101E358F703  
Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301  
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145  
Тип підпису: Кваліфікований  
Тип контейнера: Підписаний PDF-файл (PAdES)  
Формат підпису: З повними даними для перевірки (PAdES-B-LT)  
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.02.05 13:00